

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО (інтегрований курс)

незалежність
Ярослав Мудрий
Голодомор
Анна Ярославівна
суспільство
Богдан Хмельницький
Володимир Великий
республіка
демократія
король Данило
громадяни
Михайло Грушевський
гідність
Іван Котляревський
княгиня Ольга
гривня

Україна
вибори
Григорій Сковорода
Тарас Шевченко
Володимир Мономах
громада
Леся Українка
Голокост
Петро Сагайдачний
Микола Леонтович
Конституція
Петро Калнишевський

5

УДК 94(100)(075)
В 85

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)**

**Авторський колектив:
Васильків Ірина Дмитрівна,
Басюк Оксана Ярославівна, Гінкул Ганна Сергіївна,
Грисюк Любов Анатоліївна, Димій Ірина Станіславівна,
Іртищева Олена Анатоліївна, Костікова Марта Ігорівна,
Паршин Ілля Леонтійович, Шеремета Руслан Васильович**

Васильків І. Д. та ін.
В 85 Досліджуємо історію і суспільство : підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, О. Я. Басюк, Г. С. Гінкул, Л. А. Грисюк, І. С. Димій, О. А. Іртищева, М. І. Костікова, І. Л. Паршин, Р. В. Шеремета. — Тернопіль : Астон, 2022. — 228 с. : іл.

Підручник підготовлено відповідно до модельної програми «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Васильків І. Д., Димій І. С., Шеремета Р. В.), рекомендованої Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795). Змістове наповнення підручника враховує вікові особливості учнівства та сприятиме досягненню очікуваних результатів навчання, передбачених модельною програмою.

УДК 94(100)(075)

**Наукові консультації Сіромського Р.Б.,
заступника декана історичного факультету з наукової роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка, д.іст.наук**

© Васильків І. Д., Басюк О. Я., Гінкул Г. С.,
Грисюк Л. А., Димій І. С., Іртищева О. А.,
Костікова М. І., Паршин І. Л., Шеремета Р. В., 2022
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2022

Зміст

Передмова. *Тим, хто розпочинає досліджувати історію та суспільство*.....5

§ 1. Досліджуємо історію і суспільство.
Вступ до курсу.....6

Розділ 1. УКРАЇНА – СУЧАСНА ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВА

§ 2. Україна — молода держава з великим минулим..... 12
§ 3. Територія нашої держави..... 19
§ 4. Людина в Україні 27
§ 5. Управління державою 33
§ 6. Господарство нашої країни..... 40
§ 7. Здобутки та труднощі сучасної України 47
Узагальнення розділу 1 54

Розділ 2. ВІД РОДИНИ – ДО УКРАЇНИ

§ 8. Мала батьківщина..... 56
§ 9. Родовід 61
§ 10. Громада. Моя шкільна громада..... 67
§ 11. Дотримання прав людини..... 72
§ 12. Світ інформації 80
§ 13. Я — особистість 86
Узагальнення розділу 2 91

Розділ 3.

УКРАЇНА — СВІТОВІ, СВІТ — УКРАЇНІ

§ 14. Україна: погляд крізь час.....	93
§ 15. Спортивні звитяги минулого й сьогодення	101
§ 16. Українське мистецтво: дивуємо світ	109
§ 17. Світові винаходи та Україна	117
§ 18. Відомі вихідці з України	125
<i>Узагальнення розділу 3</i>	133

Розділ 4.

СТОРІНКИ НАШОГО МИНУЛОГО. ШЛЯХ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

§ 19. Русь-Україна. Королівство Руське. Крим	135
§ 20. Козаччина. Втрата державності.....	144
§ 21. Спроби відродження української державності у 1917–1921 роках.....	152
§ 22. Україна в складі СРСР	160
§ 23. Друга світова війна та Україна	167
§ 24. Розвиток України в повоєнний період.....	176
§ 25. Перші кроки незалежної України	184
§ 26. Україна сучасна	190
<i>Узагальнення розділу 4</i>	197

Практично-узагальнююча мандрівка	198
Додатки: Перелік додаткової інформації до розділів.....	222
Сторінками історії України	224
Абетка юних дослідників / дослідниць	226

Тим, хто розпочинає досліджувати історію та суспільство

Любі друзі!

У ваших руках неймовірна книга. Вона запрошує в цікаву, захопливу мандрівку часом та простором. Ця подорож потребуватиме зусиль, уваги і праці. Адже історія, немов машина часу, перенесе вас у давнину, яка радо розкриє свої таємниці. Ви дізнаєтеся, що таке суспільство та держава, чому найбільшою цінністю сучасного світу є людина; зрозумієте, що історія — одна з найважливіших наук. Тож уперед, пізнавайте багатий і загадковий світ минулого!

А допоможуть вам у цьому спеціальні рубрики підручника:

Згадайте...

– відтворіть у пам'яті те, що вивчали раніше.

Як ви розумієте...

– міркуйте та робіть висновки.

Чи знаєте ви, що...

– дізнайтеся про цікавинки, яких так багато в минулому.

Перевірте себе

– перевірте набуті знання та удосконалюйте вміння, працюючи самостійно або з однокласниками / однокласницями.

– так позначено **запитання і завдання** до підпараграфів, працювати над якими можна як самотужки, так і з друзями, в класі чи вдома, усно чи письмово.

– **попрацюйте разом**, проявіть кмітливість, розвивайте творчість, дотримуйтеся порад учителя / учительки.

– пригадайте **найважливіші** поняття, назви, імена, дати.

– не тільки корисні, а й захопливі **вправи**, виконати які можна за допомогою улюбленого гаджета.

– відчуйте себе справжнім дослідником / справжньою дослідницею, прочитайте інформацію, яку **варто знати**, щоб краще зрозуміти тему.

§ 1. Досліджуємо історію і суспільство. Вступ до курсу

Згадайте...

- які слова ви використовуєте, щоб представити себе, знайомлячись із однолітками, зі старшими;
- що ви уявляєте, коли чуєте слово «історія».

Як ви розумієте...

- значення слів «минуле», «суспільство»;
- поняття «історична пам'ять»?

Чи знаєте ви, що...

- свою 10-томну працю «Історія України-Руси» Михайло Грушевський писав 38 років (з 1895 по 1933 рік)?

«Історія справді є свідком часу, світлом істини, життям пам'яті, учителькою життя...».

Марк Туллій Цицерон,

давньоримський політичний діяч, філософ, оратор

1.1. «Я», «Ми», «суспільство». Будьмо знайомі!

Хто ми? Передусім, звичайно, люди. На планеті нас майже 8 мільярдів. Ми різнимось кольором шкіри, очей, волосся, належимо до різних народів, розмовляємо різними мовами, маємо різні характери. Кожен / кожна з нас — особлива, неповторна особистість. У кожного — своє бачення світу. Ми всі різні, але маємо однаково рівні права. Бо ми — люди!

Віддавна люди живуть *спільнотами*. Наприклад, ви є членами сім'ї, родини, класу, школи, спортивної команди. Ви мешкаєте в певній місцевості, відвідуєте гуртки чи секції за інтересами, тому належите до різних спільнот (груп).

Об'єднання людей, які взаємодіють між собою та є взаємозалежними одне від одного, становлять *суспільство*, або *соціум*. Члени суспільства живуть за правилами, які

склалися історично. У суспільствах, які вважають розвиненими, забезпечують усі індивідуальні потреби людей, а ті, своєю чергою, працюють для користі і процвітання суспільства. Тому, щоб соціум був успішним, його найбільшою цінністю має бути людина.

1. Що, на вашу думку, є складовими особистості? людини?
2. Що таке суспільство (соціум)?
3. Представниками / представницями яких спільнот є учні / учениці?

1.2. Що таке історія

У п'ятому класі в розкладі ваших шкільних занять з'явилася *історія*. Що ж це за *наука*? Про що вона? На уроках історії ми говоритимемо *про минуле людства*. У центрі наших досліджень і спілкування будуть люди, їхні досягнення, уміння, втрати, помилки, винаходи і перемоги. Бо саме люди творили історію України, Європи та світу.

Чи знаєте ви, що історія є однією з найдавніших і найбагатших наук? Вона досліджує минуле і щодня додає нові події до своєї скарбниці. А ще історію вважають наукою про час і простір. Адже вона охоплює не лише минуле конкретної людини, території, держави чи народу, а й досліджує розвиток людства загалом упродовж усього періоду його існування.

«Колісниця історії»,
що зображує Клію,
музу історії, скульптура,
1819 рік

Мабуть, вам цікаво, про що дізнаватиметеся на уроках історії? Про минуле свого роду, свого народу, про те, як розвивалося людство. Вчитиметеся осмислювати цінності і надбання, які перейшли нам у спадок.

Про Клію, музу історії

У давньогрецькій міфології музами називали богинь-покровительок мистецтв і наук. Кожна із дев'яти муз мала свої символи. Клію (покровительку історії) зазвичай зображують із сувоєм та грифельною паличкою в руці, іноді ще із сонячним годинником, оскільки вона стежила за плином часу.

1. Що вивчає історія? 2. Чому історію називають наукою про минуле людства? 3. Чи можете пригадати важливі події, сучасниками яких ви є, і які, на вашу думку, будуть описані в підручниках з історії в майбутньому?

1.3. Хто і як досліджує історію

Сподіваємося, кожен / кожна з вас прагне якнайбільше дізнатися про людей, які колись жили, та про події, що давно минули. Як про все це

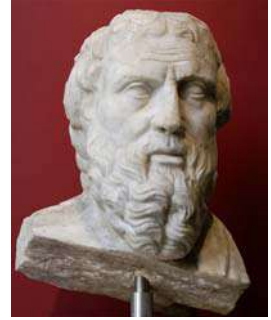
довідатися? У цьому вам допоможуть історики. Саме ці науковці шукають історичні документи, спогади, оповіді, давні речі, розуміють і трактують історичний матеріал. І найголовніше: знають відповідь на запитання «Чого навчає нас історія? Що варто робити, щоб повторити успіх, а не помилки?».

«Батьком історії» вважають грека **Геродота**. Він жив близько двох з половиною тисяч років тому, багато мандрував Азією, Африкою та Європою. Все, що побачив та почув, описав у своїй 9-томній праці «Історія». Про що ж дізнаємося, прочитавши працю грецького вченого? Про життя його сучасників, правителів, митців, про події, свідком яких був. Під час однієї з подорожей Геродот прибув у грецьке місто Ольвія, що було розташоване на півдні сучасної України. Тут він познайомився з місцевим населенням, його звичаями та обрядами. Скіфам — давньому народові, який мешкав у степах сьогоденної України, Геродот присвятив одну з дев'яти своїх книг.

Серед українців теж є чимало видатних істориків. Та найбільшої уваги заслуговує **Михайло Грушевський** — «батько» української історичної науки, громадський діяч, політик, письменник. Він написав велике дослідження — десятитомну «Історію України-Руси». Ця робота доводить окремішність, неповторність та самобутність українського народу.

Чимало цікавого про працю істориків, їхні знахідки та відкриття ви дізнаватиметеся, вивчаючи курс «Досліджуємо історію та суспільство» впродовж 5 і 6 класів.

*Геродот,
римська копія
грецької
скульптури,
поч. IV ст. до н.е.*

*Михайло
Грушевський,
світлина на
паспорт, Львів,
1902 р.*

§ 1. Досліджуємо історію і суспільство.
Вступ до курсу

1. Кого називають «батьком історії»? 2. Що вам відомо про Михайла Грушевського? 3. Як ви вважаєте, звідки вчені-історики беруть інформацію про минуле?

1. **Вправа «Детективи».** Відшукайте сліди минулого в рідному місті / селі. Запишіть їх перелік або сфотографуйте. Порівняйте результати історичного «розслідування» з матеріалами однокласників / однокласниць.

2. **Вправа «Інтерв'ю»** (в парах). Складіть перелік власних запитань для уявного інтерв'ю з Михайлом Грушевським. Обміняйтеся записами з однокласником / однокласницею. Спробуйте дати відповіді на отримані запитання від імені відомого дослідника історії.

Історія, суспільство (соціум), історики.
Геродот. Михайло Грушевський.

Онлайн-цікавинка:

«Михайло Грушевський. Карта»
<https://cutt.ly/UlseTCP>

Корисна гра:

«Знайомство з історією» (скласти пари)
<https://cutt.ly/ylse9zE>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Доберіть синоніми до слова «минуле». 3. Складіть і запишіть три речення про зображення музи історії Клію. 4. Розкажіть про свої очікування від вивчення історії.

5. **Вправа «Переконливо!»** Висловіть власне судження про те, для чого люди вивчають історію. Дізнайтеся про міркування однокласників / однокласниць. Визначте, хто із них запропонував найпереконливішу думку.

6. **Творча вправа «Допис із майбутнього».** Уявіть себе істориком / історикинею, що живе в 2100 році. Напишіть невеликий текст про подію, що сталася на початку XXI століття.

Розділ 1. УКРАЇНА – СУЧАСНА ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВА

Державний Прапор України

Державний Герб
України

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

§ 2. Україна — молода держава з великим минулим

Згадайте....

- що таке символи держави, де їх можна почути або побачити;
- слова та мелодію Державного Гімну України;
- як намалювати тризуб.

Як ви розумієте... — значення слів «незалежність», «держава»?

Чи знаєте ви, що...

- країна може бути державою, якщо є незалежною (має суверенітет), або перебувати під владою іншої держави;
- у 2016 році було створено величезний прапор України із квітів, площа якого 13 тисяч квадратних метрів, і він увійшов до Книги рекордів Гіннеса та Книги рекордів України як найбільший квітковий килим?

«А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни».

Ліна Костенко, українська письменниця

2.1. Україна — країна і держава

24 серпня 1991 року — день, коли було ухвалено «Акт проголошення незалежності України». Його відзначаємо як день народження нашої держави. Та чи насправді Україна така молода? До цього «дня народження» ми йшли понад тисячу років! Надзвичайно довгий шлях, чи не так? Багато перешкод було на цій дорозі. Це і власні прорахунки, і невгамовні апетити сусідніх держав. Але ми вистояли і вибороли державність. Тому це великий скарб, який потрібно берегти. І хоч держава наша молода, та народ дуже давній, з глибоким історичним корінням.

Держава — це політичне утворення, яке регулює життя суспільства, забезпечує розвиток та вирішення загальносуспільних справ, захищає від ворогів. Наша Україна —

незалежна і суверенна. *Незалежність* у загальному розумінні — це право самостійно ухвалювати рішення, обирати союзників і творити майбутнє, зважаючи на інтереси свого народу. Держава є незалежною, коли міжнародна спільнота визнає її *суверенітет*. Це слово означає рівноправність з іншими державами, єдність і захищеність державної влади від зовнішнього впливу, недопустимість втручання будь-кого у внутрішні справи держави.

Суверенна держава: 1) поширює свій вплив на окремі, визначені кордонами, *території*; 2) має власне *населення* (людей, що мешкають на цій території); 3) організовує управління загальносуспільними справами за допомогою спеціальних органів *влади*; 4) встановлює у спеціальному порядку власні загальнообов'язкові правила поведінки (*закони*); 5) запроваджує обов'язкові платежі до державної скарбниці (*податки*); а також утримує армію, поліцію, призначених та обраних чиновників. Це і є найважливіші ознаки, за якими незалежну державу відрізняють від

країни. Окреслена кордонами територія з населенням, яке має спільну історію та культуру, але не володіє суверенітетом, буде просто країною, а не державою. Кордони визначають межі держав на поверхні

ні землі, в надрах, морському та повітряному просторі. Так, у минулому України були часи, коли на території, заселеній українцями, панували інші держави, з їхніми законами, податками та органами влади. Із цих періодів бездержавності беремо гіркі уроки.

На території сучасної України віддавна проживало багато народів. Вчені до сьогодні сперечаються, хто ж із них наші прародичі. Та одностайні історики в одному:

наймогутнішою державою на цих землях була велична Русь-Україна. Існувала вона понад тисячу років тому. Уявляєте, як давно це було? Саме тоді, ще в 1187 році, уперше зафіксовано вживання назви «Україна». Та згодом Русь-Україна зійшла з історичної арени. Але досвід державотворення, традиції і мудрість предків передалися і допомагають нам сьогодні.

Спогади Левка Лук'яненка про те, як було проголошено незалежність

«23 серпня я /.../ запропонував проголосити Україну незалежною державою. Це було дуже важливо. 24-го числа текст Акта проголошення незалежності був надрукований і поширений серед депутатів...

Після цього /.../ на площі був величезний натовп, величезна маса людей. Ми обнімалися з цими людьми. Мене підхопили на руки, понесли /.../ Потім на майдані Незалежності довго тривав мітинг. А десь на п'яту годину ми зійшлися на Софійську площу, де я перед великим, великим зібранням зачитав цей Акт».

Левко Лук'яненко, громадський діяч, політичний в'язень, який провів у радянських таборах 25 років. Його називають «батьком незалежності», адже він написав текст «Акту проголошення незалежності України».

1. Коли відзначають День Незалежності України? Про який Акт згадує у спогадах Левко Лук'яненко?
2. Чому історики впевнені, що Україні понад тисячу років?
3. У чому відмінність між державою і країною?

2.2. Державні символи України

Ви вже, мабуть, знаєте, що народи і держави мають свої символи. Що це таке? Державні символи — це особливі позначки, знакові речі, які характеризують кожне державне утворення. На відміну від народних символів, атрибути держави мають бути офіційно затвердженими. Адже вони несуть у собі певний сенс, і все пов'язане з

ними, має свої характеристики, чіткий опис та порядок використання. Серед світового співтовариства кожна держава упізнається, передусім, через її прапор, герб та пісню-славень, синонімом якої є слово «гімн». Усі держави вимагають поваги до своїх державних символів.

Який стяг нашої країни? Синьо-жовтий. А чому саме ці кольори? Версій є багато. Але найвідоміша з них — золотисто-жовті поля пшениці під чистим синьо-голубим небом. Здавалось би, двоколірне полотнище, а як багато воно розповідає про наш народ. Працьовиті, миролюбні люди прагнуть господарювати на своїй землі. Наш герб — тризуб... Про що оповідає він? Найстаріше зображення тризуба можна побачити на монетах князя Володимира Великого. За однією з версій, у ньому зашифровано слово «Воля». Із таким трактуванням перегукуються слова «...душу й тіло ми положим за нашу свободу...». Автор слів Державного Гімну України «Ще не вмерла України...» — Павло Чубинський, автор музики — Михайло Вербицький. А створено цю пісню майже 160 років тому.

Срібна гривня
часів
Руси-України

Золота монета
князя Володимира
Великого, X ст.

Паперова банкнота номіналом
100 гривень, 1918 рік

Чи має Україна свою грошову одиницю? Так, звичайно. Це гривня. Звідки така назва? Вона походить від слова «гривна», яке спочатку позначало нашійну прикрасу. Гривну використовували як міру ваги і лічби. Ромбоподібні злитки срібла, названі гривнями, виконували

роль грошей у Русі-Україні до того часу, поки князь Володимир Великий не започаткував карбування круглих монет — златників та срібляників. Вони містили зображення родового герба цього князя — тризуба. Паперову грошову одиницю з назвою «гривня» запроваджували понад сто років тому в часи українських визвольних змагань, про які ви будете дізнаватися на уроках історії згодом. Саме таку назву отримала валюта нашої незалежної держави. Це сталося в 1996 році.

1. Що таке державні символи? Які державні символи України зображено на заставці розділу 1? 2. Чому українську грошову одиницю називають гривнею? 3. Чому, на вашу думку, держави передбачають відповідальність за вияви неповаги до своїх символів?

2.3. Державна мова

Відомо, що у світі існує понад сім тисяч мов. Найменше їх різноманіття у Європі — «всього» двісті тридцять мов. Яку ж із них вважати рідною? Мабуть, ту, якою людина думає, якою спілкується з дитинства.

У межах однієї держави зазвичай мешкають представники багатьох народів, що розмовляють мовами, які є для них рідними. Але особливий статус має державна мова. Це офіційна мова, яку використовують у діловодстві, освіті, медицині, армії, поліції тощо. Це універсальна, спільна мова, якою мають володіти усі, хто мешкає на території держави, її громадяни та державні посадовці зокрема. В Україні державною є українська мова. Це закріплено статтею 10 Конституції України та Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Усі, хто прагнуть жити, навчатися, працювати в Україні, хто є і хто бажає набути українського громадянства, мусять знати нашу державну мову — українську.

Рішення Конституційного Суду України

Загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави, оскільки мова — це своєрідний код нації, а не лише засіб спілкування.

Поряд із Державним Прапором України, Державним Гербом України та Державним Гімном України, українська мова є невіддільним атрибутом Української держави. Тому будь-які прояви зневаги до державної мови слід розцінювати як такі, що ганьблять саму державу, а отже, є недопустимими. Публічний глум над українською мовою або її умисна дискредитація є зазіханням на конституційний лад України, образою національної гідності її громадян, що має бути переслідуваним за законом.

Володіти українською мовою як мовою свого громадянства — обов'язок кожного громадянина України. При цьому кожен громадянин України є вільним у виборі мови або мов для приватного спілкування.

м. Київ, 14 липня 2021 року
Справа № 1-179/2019(4094/19)

Отже, мова — надзвичайно важливий елемент і народу, і держави. Як виокремити народ з-поміж величезної кількості інших? За мовою. Щоб знищити народ, насамперед знищують мову (є навіть спеціальний термін — «лінгвоцид», мововбивство). «Нації вмирають не від інфарктів, найперше їм відбирає мову...», — писала видатна поетеса Ліна Костенко. І мала рацію. Впродовж століть вороги нищили українську мову. Її забороняли, заперечували існування, за неї вбивали... Але зараз ми маємо змогу вільно розмовляти українською. Вона під захистом держави. Для багатьох українська мова є рідною, для всіх — державною. У цьому доказ незламності нашого народу.

1. Що таке державна мова? Яка мова є державною в Україні? 2. Поясніть відмінність між рідною мовою та державною. 3. Чому «загроза українській мові рівносильна загрозі національній безпеці України, існуванню української нації та її держави»?

1. Вправа «Символи, що оживають». Віднайдіть на зображеннях давніх монет, документів, на світлинах приклади використання символів нашої держави. Складіть коротке письмове висловлювання, про що вони могли б розповісти. Розпитайте батьків, рідних, чи є у вас вдома речі із зображенням символів. Якого вони віку? **2. Вправа «Візитівка держави».** Створіть коротке інтернет-повідомлення (пост, електронний лист) про Україну для своїх друзів з-за кордону. **3. Вправа «Родинні символи».** Намалюйте герб для своєї родини. Поміркуйте, що він символізує. Покажіть і розкажіть про свій витвір у класі.

Онлайн-цікавинка:

Мініквест «Станція у 3D» (полічіть усі українські прапори, що є на Українській антарктичній станції «Академік Вернадський»)

<https://cutt.ly/zlStE1Z>

Корисна гра:

«Україна — країна і держава»

<https://cutt.ly/0lStP1h>

Держава, суверенітет, ознаки держави, державні символи, державна мова. Назва «Україна», «Акт проголошення незалежності України». 1187 рік. 24 серпня 1991 року.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Доберіть синоніми до слова «незалежність».

3. Складіть кілька речень із ключовими поняттями та датами теми.

4. Розкажіть про свої міркування щодо важливості державної мови.

5. Вправа «День в історії». Висловіть власне судження про цінність проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

6. Вправа «Сценарій». Створіть усний / письмовий орієнтовний «сценарій» відеоролика про Україну, самостійно чи у групах. Запрозентуйте в класі ідею «сценарію». За бажанням, створіть коротке відео за підготовленим «сценарієм».

§ 3. Територія нашої держави

Згадайте...

- з якими країнами межує Україна;
- що ще, крім спільної культури, об'єднує групи людей у суспільство;
- що спільного між поняттями «країна» і «держави».

Як ви розумієте...

- значення слів «територія держави», «кордони держави», «столиця»?

Чи знаєте ви, що...

- Україна — найбільша за площею територією європейська держава;
- на честь міста, що є столицею України, назвали астероїд «2171 Київ»?

«Кожному мила своя сторона».

Григорій Сковорода,

український поет і мислитель

3.1. Територія України та її адміністративний устрій. Столиця

Ми живемо на материк Євразія, у частині світу, що називається Європа. Земний простір розподілений між державами. І Україна є однією з них.

Як відомо, великою державою нелегко керувати. Тому зазвичай її поділяють на менші частини, які називають адміністративними одиницями (від слова «адмініструвати» — управляти). У різних країнах вони мають різні назви (наприклад, земля, штат, воєводство, губернія, округ) і поділяються на ще менші частини (повіти, райони тощо). Були періоди в історії, коли адміністративний поділ української території залежав від держави, що на ній панувала.

Територіальний устрій нашої держави закріплено Основним Законом — Конституцією України у розділі 9.

Адміністративно-територіальні одиниці — компактні частини єдиної території України. Ними є області, райони, міста, селища і села. Жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, утворюють територіальну громаду для організації місцевого самоврядування. Територія України включає 24 області й Автономну Республіку Крим. Спеціальний статус мають міста Київ і Севастополь.

Мабуть, ви вже знаєте, що наша сусідка, Російська Федерація, — не надто дружня держава. У 2014 році її війська окупували Автономну Республіку Крим і частини Донецької та Луганської областей. Відтоді ці землі отримали статус тимчасово окупованих територій. Сподіваємося, що єдність території та непорушність державного кордону якнайшвидше буде повністю відновлено.

Нещодавно в Україні було змінено межі та кількість районів, виокремлено території об'єднаних громад. Замість 490 районів, які існували до 2020 року, утворено 136 нових, збільшених районів, із них 10 — на окупованій території Криму, а ще 7 районів — на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Місто Київ — столиця України, саме там розташовані всі найважливіші державні установи.

1. На які адміністративно-територіальні одиниці поділяється територія України? 2. Назвіть міста, що є обласними центрами України. Визначте, де назва області й назва обласного центру не збігаються. Висловіть припущення, чому так сталося. 3. Укажіть, які регіони нашої держави і чому отримали статус тимчасово окупованих територій.

3.2. Історичні назви та етнографічні регіони України

Територію, на якій формувався та проживав український народ, назвали Україною. Звідки походить ця назва? Питання про її значення і походження досі залишається дискусійним. Однак достеменно відомо, що слово «Україна» зустрічається у літературних та історичних пам'ятках XII–XIII століть. А в давнину нашу державу називали «Русь», «Руська земля». Після занепаду Русі-України на цих теренах постало могутнє Галицько-Волинське князівство. Пізніше українські землі перебували під владою держав-сусідів, тож не було тоді у нас самостійності. Порівняно недовго проіснувала й козацька держава — Військо Запорозьке, відома також як Гетьманщина. Майже сто років тому, за часів Визвольних змагань, постали Українська Народна Республіка, Українська Держава,

Західно-Українська Народна Республіка. Згодом більшість території України під назвою «Українська Радянська Соціалістична Республіка» перебувала у складі Радянського Союзу. Лише наприкінці ХХ століття самостійна держава під назвою «Україна» знову з'явилася на карті Європи.

За часів свого розквіту Русь-Україна була найбільшою державою Європи. Різноманітний рельєф та природні умови зумовили місцеві відмінності у побуті, заняттях, звичаях і традиціях її населення. Так, житло, їжа, одяг, пісні мешканців Карпат і Полісся, південніших Степу і Лісостепу мають певні відмінності. Дослідники-етнографи описують культурно-побутові особливості різних місцевостей. Така цікава назва їхньої професії походить від грецьких слів «етнос» (народ) і «графо» (пишу). А частини території розселення народу (етносу), які відрізняються місцевими особливостями від сусідніх, називають *етнографічними регіонами*.

Етнічна територія українців поділяється на три великі регіони, у межах яких розрізняють етнографічні райони. *Північний регіон* охоплює Західне, Середнє і Східне Полісся. До *Західного регіону* належать Низинне Закарпаття, Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Буковина, Покуття, Поділля, Волинь, Опілля, Надсяння. У *Південно-Східному регіоні* виокремлюють Середню Наддніпрянщину, Слобожанщину та Південь України. Хоч етнографічні особливості кожного регіону різні, проте на всій цій території сформувався один народ. Частина українських етнічних теренів, зокрема Лемківщини, Надсяння, Волині (історична земля Холмщина), Полісся (історичні землі Підляшшя, Берестейщина, Стародубщина та ін.), Слобожанщини, а також Кубань нині перебувають в кордонах інших держав. Сіверщина та Галичина є назвами історичних земель, а не етнографічних регіонів. Крим є

етнічною територією народу *киримли* (кримських татар). Саме там цей народ сформувався і розвинув свою самобутню культуру.

Етнографічні райони та історичні землі України

Чи існують нині чіткі межі між етнографічними регіонами? Ні. Науково-технічні досягнення, впливи інших культур вносять свої правки в самобутні етнографічні особливості територій. Чи добре це? Європа і світ стають багатокультурними. Взаємопроникнення культур і обмін досягненнями посилюються. Ці процеси, як ви потім побачите, не оминули й Україну. Водночас, мусимо пам'ятати про ті риси, які виокремлюють представників кожного народу у світі.

1. Що означає слово «Україна»? 2. Назвіть етнографічні регіони, що виокремлені в межах України. З яких етнографічних районів вони складаються? 3. Поміркуйте, чому кожен етнографічний регіон має свої побутові, мистецькі, мовні та інші особливості.

3.3. Україна на мапі світу

Територія України чітко визначена й окреслена державним кордоном. У ході історичного процесу територіальні межі нашої держави змінювалися. На сьогодні її площа становить 603 548 км². А чи знаєте ви, скільки людей проживає в Україні? Станом на 2021 рік кількість населення нашої держави становить майже 42 млн осіб. Якщо ви уважно розглянете мапу, то помітите, що Україна розташована в центральній частині Східної Європи. Її сусідами є Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Росія та Білорусь. Україна є морською державою, адже її південні кордони омиваються водами Азовського й Чорного морів. По морю Україна межує з Румунією та Росією. Кордон окреслює просторові межі дії державного суверенітету на поверхні суші і води, в надрах і в повітрі.

Україна має рівні з іншими державами права у світі. Як саме взаємодіють між собою держави-учасниці

світового співтовариства? Укладають угоди і союзи, торгують, співпрацюють. Інколи, на жаль, трапляється, що й воюють одні з одними. Розташована в центрі Європи Україна повсякчас долучається до світового і, зокрема, європейського життя. Наша держава є співзасновницею ООН (Організації Об'єднаних Націй), бере участь у роботі Ради Європи, ОБСЄ (Організації з безпеки та співробітництва в Європі), СОТ (Світової організації торгівлі) та багатьох інших. Також

Україна співпрацює з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейським Союзом (ЄС). Угоду про асоціацію (об'єднання для досягнення спільної мети) України та ЄС було укладено в 2014 році.

Ми європейська держава і, відповідно, прагнемо європейських цінностей — свободи особистості й поваги до її індивідуальності, рівності усіх перед законом. Це визначається верховенством права, повагою гідності, як власної, так і чужої, непорушністю кордонів, як особистих, так і державних.

1. Яка площа України і кількість її населення? 2. Назвіть держави, з якими межує Україна. З якою із них Україна має найдовший кордон? 3. Поміркуйте, як ви розумієте вислів «європейські цінності».

1. **Вправа «Візитівка області».** Створіть самостійно або у групі візитівку (фото, листівку, комікс, книжечку, стіннівку, колаж тощо) однієї з областей чи вашої місцевості. 2. **Вправа «Етнодизайнери».** Із додаткових джерел дізнайтеся про традиційні візерунки вашої місцевості. Спробуйте себе в ролі етнодизайнера: намалюйте заготовку тарілки чи рушника і задекоруйте її місцевим орнаментом.

Онлайн-цікавинка:

«Держави-сусіди України»

<https://cutt.ly/zlsyiux>

Корисна гра:

«Найдавніші міста» (скласти пари)

<https://cutt.ly/xlsy0cc>

Гімн Європи «Ода до радості»

(автор музики — Людвіг ван Бетховен, український переклад Василя Білоцерківського)

Вже Європа об'єдналась
І у єдності живе,
В розмаїтті згуртувалась
І до миру світ зове.
Хай завжди в Європі будуть
Віра й справедливість лиш,

Хай свобода всьому люду
Сяє тут найяскравіш!
Громадяни, розквітає
Хай Європа повсякчас!
В небі райдуга єднає
Золотом зірок всіх нас.

Територія держави, адміністративно-територіальні одиниці.
Область, район, територіальна громада. Столиця.
Історико-етнографічні регіони. Сусіди України.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Назвіть два народи, що виникли, сформувалися і розвиваються на території сучасної України.
3. Складіть кілька речень із ключовими поняттями теми.
4. Нанесіть на контурну карту кордони України та сусідніх держав. Підпишіть назви держав-сусідів. Позначте і підпишіть столицю України. Зафарбуйте область, у якій мешкаєте. Підпишіть сусідні області.
5. **Вправа «Ода до радості».** Послухайте Гімн Європейського Союзу — уривок «Оди до радості» з Дев'ятої симфонії Бетховена. На основі тексту «Оди до радості» складіть хмаринку слів «Європейські цінності». [Ода до радості https://cutt.ly/NOPrCrT](https://cutt.ly/NOPrCrT)
6. **Творча вправа «Культурний обмін».** Напишіть уявний / електронний лист до уявного / реального приятеля / приятельки із країни-сусідки. Запросіть його / її у гості та запропонуйте відвідати цікаві місця вашої місцевості.

§ 4. Людина в Україні

Згадайте...

- у яких ситуаціях вам доводилося вживати вислів «маю право»;
- найперші правила поведінки, яких вас навчали в дитинстві.

Як ви розумієте... — значення слів «громадяни», «права», «обов'язки»?

Чи знаєте ви, що...

- слова «право», «управління», «справедливість» — спільнокореневі;
- не всі люди, які мешкають на території певної країни, є її громадянами?

«Найдорожче в країні — народ, потім уже — влада, а найменшу цінність має правитель».

Мен-Цзи, китайський філософ

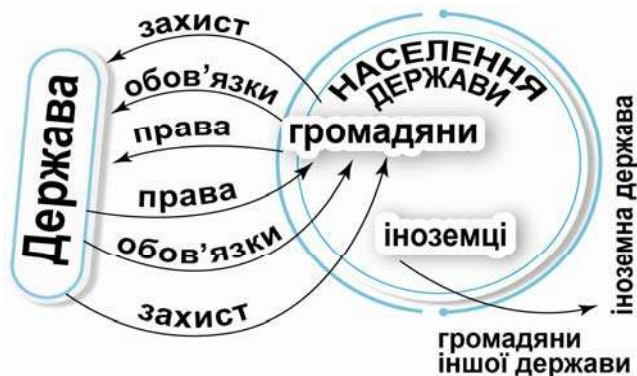
4.1. Мешканці та громадяни

Друзі, вам уже відомо, що на нашій планеті проживає майже 8 млрд осіб. Коли говоримо про людину, яка перебуває в певному суспільстві, спілкується із собі подібними, і хочемо підкреслити її належність до соціуму, то вживаємо слово «особа». Отож ми — люди, особи, населення планети загалом. Ми — європейці, бо проживаємо у частині світу, яка має назву Європа. Ми — українці, бо живемо в державі, яка має назву Україна. Всі люди, які мешкають на території певної держави, є її населенням. Більшість населення є громадянами держави.

Серед мешканців України є й такі, які тимчасово прибули з-за кордону: одні тут навчаються, інші у відрядженні, а хтось мандрує теренами України. Ці люди (іноземці) мають свою «велику» і «малу» батьківщину, *громадянами* якої вони є. Ви вже знайомі з поняттям «громадяни». А чи знаєте, який глибокий зміст криється у

слові «громадянство»? Це особливий зв'язок між особою та державою, що передбачає наявність взаємних прав і обов'язків держави щодо її громадян, і навпаки.

Громадяни можуть розраховувати на захист з боку своєї держави, якщо опиняться у скрутній ситуації, навіть перебуваючи за кордоном. Водночас, у них є обов'язок захищати державу, коли їй загрожує небезпека. Отож як громадяни України, ми маємо певні обов'язки, які мусимо виконувати, а також можемо користуватися правами, дотримання яких держава нам гарантує і забезпечує.

Мабуть, вам цікаво, як можна отримати громадянство України? Якщо особа народилася на території України, якщо її батьки (чи один / одна з них) є громадянами України та в деяких інших випадках, то вона, безумовно, може мати громадянство нашої держави. Його так само можна набути, тобто отримати, дотримуючись необхідних вимог, передбачених Законом України «Про громадянство». Особа може вийти з громадянства України або втратити його за підставами, передбаченими цим законом.

1. Що таке громадянство? Спробуйте пояснити стосунки між громадянами та державою, користуючись підказками-ілюстраціями.
2. Як людина набуває громадянства?
3. Поясніть, чи всі мешканці України є її громадянами. Чому?

4.2. Права людини

Права людини — це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких особа може домагатися від держави і суспільства, у яких вона живе. Кожна людина від народження має *природні права*. Без них неможливе її життя та нормальний розвиток. Зокрема, це право на життя, на повагу до честі й гідності, особисту недоторканність, вільний вибір місця проживання та інші. Чому вони природні? Бо людина їх отримує «від природи», народившись людиною, незалежно від того, знає вона про ці права чи ні. Цих прав за жодних обставин ніхто не може позбавити людину. Людство пройшло довгий і важкий шлях, перш ніж це усвідомити. Тому групу цих прав ще називають *громадянськими*, або ж особистими.

Розрізняють також *соціально-економічні* права (вони дають змогу забезпечувати своє матеріальне життя), *культурні* (уможливлюють розвиток і самореалізацію людини), *екологічні* (забезпечують належний стан довкілля як умову життя). Усім людям, які перебувають на території України, наша держава гарантує здійснення цих прав рівною мірою, незалежно від того, чи є вони іноземцями, чи громадянами України. Однак є ще одна група прав, які держава надає лише своїм громадянам, щоб вони могли брати участь у житті держави та в управлінні нею. Це *політичні* права, як-от: право обирати і бути обраними до органів влади чи місцевого самоврядування, об'єднуватися в політичні партії, проводити збори, мітинги, демонстрації. Іноземці таких прав в Україні не мають. А громадяни України набувають більшість політичних прав із досягненням 18 років. Важливо запам'ятати, що

цей вік ще називають повноліттям, і пов'язують його з отриманням «права голосу» на виборах. Це одне з найважливіших політичних прав громадян — обирати тих, кому довіряєте управляти державою!

А як же діти? Чи користуються вони такими самими правами, як дорослі? Дитиною вважають кожну людську істоту до досягнення нею вісімнадцятирічного віку. Логічно, що ви маєте всі права людини, як і дорослі, окрім тих, що їх держава надає своїм громадянам лише після досягнення повноліття (18 років). А це більшість політичних прав. Однак є винятки, наприклад, можете бути учасниками (від 6 років) чи засновниками (від 14 років) дитячих організацій. Діти потребують особливого піклування і допомоги для гарантування їх повноцінного розвитку. Міжнародний документ «Конвенція про права дитини» не надає дітям додаткових прав, але передбачає додаткові гарантії для того, щоб вони могли користуватися правами людини, як і дорослі.

1. Назвіть основні природні права людини. 2. У чому полягають громадянські права людини? 3. Поміркуйте, чому деякі політичні права ви, діти, маєте вже, до досягнення повноліття.

4.3. Єдність прав і обов'язків

Окрім прав, кожен / кожна з нас має ще й обов'язки. Ви вже знаєте, що громадяни України зобов'язані захищати нашу Батьківщину, її незалежність і територіальну цілісність. Усі особи, які проживають на території України, мусять поважати державні символи, не

заподіювати шкоди природі і культурно-історичним пам'яткам, відшкодовувати завдані їм збитки, сплачувати податки. А також дотримуватися законів України, поважати права, честь і гідність інших людей.

Кожне наше право породжує обов'язок інших людей поважати і не порушувати його. І навпаки, ми повинні пам'ятати, що чимало прав мають інші люди, які навколо нас. Усі вони, як і ми, сподіваються, що їхні права будуть дотримані. Саме про це влучно висловився американський філософ Р. Емерсон: «Моє право розмахувати руками закінчується там, де починається ніс мого сусіда».

Усі ми різні, маємо різні смаки та інтереси, але нас об'єднує держава Україна — наш спільний дім. І щоб у ньому жилося добре і спокійно, і діти, й дорослі повинні дотримуватися цих нехитрих правил: виконувати обов'язки, пам'ятати про свої права й поважати права інших.

1. Назвіть основні обов'язки громадян України. 2. У чому полягають громадянські обов'язки дітей? 3. Поміркуйте, як держава Україна забезпечує дотримання прав і виконання обов'язків своїх громадян.

1. Вправа «Наші права та обов'язки». Створіть колаж «Права та обов'язки учнів нашого класу». Запрезентуйте свої напрацювання решті дітей. Разом попрацюйте над створенням проекту «Конституція класу». **2. Вправа «Моделюємо ситуацію».** Виберіть одне із прав людини. Створіть комікс, щоб змоделювати ситуацію реалізації цього права.

Людина, особа, громадянин. Населення, іноземці, громадяни.
Права людини. Права дитини. Єдність прав і обов'язків.

Про Загальну декларацію прав людини

Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 року. У ній уперше сформульовані ті права, які повинна мати кожна людина, а особливо ті, які закріплюють гідність і цінність людської особи. День її ухвалення був визначений як міжнародний День прав людини. Загальна декларація прав людини, згідно з Книгою рекордів Гіннеса, — документ, перекладений найбільшою кількістю мов у світі.

Онлайн-цікавинка:

«Права людини» (класифікація за групами)

<https://cutt.ly/Olsufyx>

Корисна гра:

Знаємо права, виконуємо обов'язки. Вправа «Відсутнє слово» <https://cutt.ly/ZlsinIP>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Поясніть, як ви розумієте вислів: «Найбільше багатство кожної держави — це її населення».
3. Сформулюйте запитання до кількох обраних вами ілюстрацій параграфа.
4. Дайте заголовки окремим абзацам кожної із трьох підтем параграфа. Складіть докладний план однієї з підтем.
5. **Вправа «Я вважаю, що...».** Аргументуйте потребу спільних правил і законів, а також необхідність дотримуватися їх.
6. **Творча вправа «Моє право... закінчується там...».** Об'єднавшись у групи, складіть кілька речень за зразком наведеного в тексті вислову «Моє право розмахувати руками закінчується там, де починається ніс мого сусіда». Доберіть ситуації, коли певні ваші дії можуть порушувати права інших людей.

§ 5. Управління державою

Згадайте...

- про існування яких законів вам відомо;
- хто, на вашу думку, здійснює державну владу в Україні;
- чи відбувалися нещодавно вибори в нашій державі.

Як ви розумієте... — значення слів «Конституція», «демократія», «вибори»?

- Чи знаєте ви, що...** — Запорозьку Січ вважають одним з перших демократичних утворень у світі;
- Конституцій формально немає в 7 країнах, але в кожній з них є закони, на яких ґрунтується державне право? Такі закони називаються «некодифікованими конституціями».

**«Демократія — це не влада більшості,
а захист меншості».**

*Альберт Камю, французький
письменник і мислитель*

5.1. Конституція — Основний Закон нашої держави

Ще у прадавні часи люди об'єднувались у спільноти. Саме тоді вони зрозуміли, що порядок, спокій і внутрішню стабільність можуть забезпечити правила, яких повинні дотримуватися всі. Спочатку такі правила поведінки були усними і називалися звичаями. Згодом особи, які представляли державу, вирішили записувати найголовніші загальнообов'язкові правила, оприлюднювати і карати за їх невиконання. Так з'явилися закони.

Перші писані закони, які дійшли до нас, походять із міста Вавилону. Цар Хаммурапі наказав витесати їх на величезній кам'яній брилі і поставити на центральному майдані міста, щоб усі знали закони, дотримувалися їх і не уникали відповідальності за порушення. Це відбулося майже 4 тисячі років тому. Уявляєте, як це було давно?

У наш час закони ухвалюють спеціальні законодавчі органи держав (Парламент, Сейм, Кнесет, Державна Дума, Конгрес, Верховна Рада України тощо) за чіткою процедурою і публікують у вигляді належно оформлених документів. Нинішнє життя набагато складніше, ніж у давнину. Тому й законів у нас чимало. Найголовніші питання існування держав регулює їхній *Основний Закон*, який називають *Конституцією* (латиною це слово означає «установлення, устрій, порядок»).

Найдавнішим серед чинних основних законів є Конституція Сполучених Штатів Америки, ухвалена 1787 року. А от у Великій Британії, Канаді, Ізраїлі, Швеції, Новій Зеландії Конституцій у вигляді єдиного документа немає. «Фундамент» державного устрою цих країн становлять кілька найважливіших законів.

Чинна *Конституція України* ухвалена Верховною Радою України **28 червня 1996 року**. Відтоді й відзначаємо цього дня державне свято — День Конституції. Ознайомитися з текстом Основного Закону можемо на сайті Верховної Ради України: <https://cutt.ly/COocQ68>

*Конституція
України*

У Конституції закріплено загальні засади державного ладу, права та обов'язки людини, територіальний устрій, систему відносин між органами державної влади, їх повноваження і порядок формування, основи місцевого самоврядування. Жоден закон, жоден інший документ, ухвалений для виконання закону, не може суперечити Конституції, за цим стежить Конституційний Суд України. І лише він може офіційно тлумачити наш Основний Закон.

1. Чому, на вашу думку, закони мають бути належно оформлені та оприлюднені? 2. Як називається Основний Закон нашої держави? 3. Для виконання яких функцій діє Конституційний Суд України?

5.2. Україна – республіка

Основи державного ладу України закріплені у першому розділі Конституції. Серед іншого там зафіксовано, що Україна є **республікою**. Слово «республіка» з латини перекладається як «справа суспільна». Так називають державу, громадяни якої обирають представників, котрим доручають здійснювати вищу державну владу від свого імені впродовж певного терміну.

Окрім республік, бувають держави, якими пожиттєво керує одна особа (князівство, королівство, царство, ханство), а вся повнота влади передається від батьків до дітей. Такі держави називають *монархіями*. Не плутайте монархів із президентами республік! Відмінність між ними величезна: президент є главою держави з чітко встановленими повноваженнями, які виконує, будучи обраним на відповідний термін. Влада монарха — спадкова, а до того ж могла бути безмежною.

Державну владу поділяють на три, незалежні одна від одної, частини (види, гілки): *законодавчу, виконавчу та судову*. Це потрібно для того, щоб жоден із державних органів не міг незаконно перебрати на себе надто великий обсяг влади, а здійснював тільки власні функції. Єдиним органом державної влади, який має *право ухвалювати закони*, є **Верховна Рада України**. До її складу входять 450 народних депутатів України, яких обирають громадяни України строком на 5 років.

Орган законодавчої влади	Органи виконавчої влади	Органи судової влади
Ухвалює закони	Організують виконання законів	Вирішують суперечки, захищають права
Верховна Рада України	Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади	Верховний Суд та інші суди

Закони, ухвалені Верховною Радою України, треба втілювати в життя. Для цього існує ціла система органів виконавчої влади. Найвищим у ній є **Кабінет Міністрів України**, тобто Уряд. Його рішенням підпорядковуються «нижчі» органи виконавчої влади, центральні та місцеві. Урядовців усіх рівнів не обирають, а призначають на посади. Персональний склад Уряду формує Верховна Рада України з участю Президента України. Очолює роботу Уряду Прем'єр-міністр України.

Судову владу здійснюють незалежні суди, найвищим із них є **Верховний Суд**. Суддів можуть призначати або обирати, однак вони незалежні у виконанні своїх обов'язків. Адже суд — це орган захисту права, охорони закону, відновлення справедливості. Верховенство права і пряму дію Основного Закону на всій території України забезпечує, як вам уже відомо, Конституційний Суд України.

В Україні посада **Президента** не належить до жодної з гілок влади. Перебуваючи на посту глави держави, особа, обрана Президентом України, представляє державу на міжнародній арені. Тобто виступає від імені держави, є гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності. Главу держави обирають громадяни України на 5 років і не більше, ніж на два терміни поспіль. Повноваження Президента України за певних підстав можуть бути припинені достроково. Кандидат у Президенти України має бути її громадянином, досягти віку 35 років, володіти державною мовою, мати право голосу, проживати в Україні впродовж останніх десяти років перед днем виборів.

1. Як і чому розподіляють державну владу? 2. Кому, на вашу думку, належить уся повнота державної влади в державах-республіках? 3. Кому в Україні належить виключне право ухвалювати закони?

5.3. Демократія. Вибори в Україні

Народ України (громадяни України всіх національностей) управляє своєю державою. Як це відбувається? Усе дуже просто. Оголошують **вибори**: народних депутатів України, Президента України чи до органів місцевого самоврядування. Взяти участь у виборах, тобто здійснити своє виборче право (право голосу, право обирати), як вам уже відомо, можуть повнолітні громадяни. Висувають кандидатури тих, з-поміж кого обиратимуть. Проводять передвиборчу кампанію, під час якої громадяни-виборці ознайомлюються з програмами кандидатів.

У день виборів громадяни приходять на виборчі дільниці та віддають свій голос «за» вподобаного кандидата / кандидатку чи політичну партію, роблячи позначку у спеціальному бюлетені для голосування. Виборчі комісії підраховують голоси і визначають переможців — обраних. Результати виборів оприлюднюють. Через деякий час, після складання присяги, обрані народні депутати України, депутати місцевих рад чи Президент України стають до виконання своїх повноважень впродовж терміну, на який їх обрали, тобто п'яти років.

Такий державний лад називають демократичним (від слова «демократія», що в перекладі з грецької означає народна (демос) влада (кратос)).

Демократичні традиції відомі у світі з давніх-давен. Проте існують держави, у яких діє зовсім інший, недемократичний режим. Коли суспільство (зокрема громадяни) не має достатнього впливу на управління державними справами, той, хто захоплює владу, втрачає відповідальність перед народом і не керується його інтересами. Тож демократію потрібно берегти задля рівноваги між суспільством і державою.

Інколи виникає потреба всенародного ухвалення важливих рішень із питань, від яких залежить майбутнє країни. Воно відбувається за вже відомою вам процедурою голосування («за» чи «проти») і називається **референдумом**. Бувають референдуми місцеві, коли є потреба знати думку громади щодо певної проблеми й ухвалити рішення.

У нашій історії 1 грудня 1991 року відбувся Всенародний референдум, на якому було підтверджено Акт проголошення незалежності України. Тоді понад 90% громадян України на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» відповіла: «Так, підтверджую». У чому ж доленосність такого рішення? Варто розуміти, що дія законів чи постанов, ухвалених законодавчим органом держави, може бути скасована новими законами. А рішення, ухвалене народом через всенародний референдум, не може бути скасоване ніким, окрім самого народу (також через референдум).

Отож пам'ятайте, що вибори та референдуми надзвичайно важливі в демократичному суспільстві, бо саме так народ управляє державою. А держава через обраних народом представників покликана діяти в інтересах народу, для його комфорту й добробуту.

Вибори	Референдум
Спосіб формування деяких органів державної влади і місцевого самоврядування	Спосіб ухвалення рішень шляхом всенародного голосування
– народних депутатів України– Президента України– до органів місцевого самоврядування	– всеукраїнський референдум– місцеві референдуми

1. З якого віку громадяни України отримують виборче право?
2. Як перекласти грецькою слово «народовладдя»?
3. Чим, на вашу думку, різняться право обирати і право бути обраним?

1. Вправа «Народовладдя нашого класу». Уявіть, що ваш клас — мінідержава, республіка. Визначте, які органи управління потрібно створити. Кого з «посадовців» ви обиратимете, а кого призначать обрані вами представники? Яким вимогам мають відповідати ті, кому доручите управляти життям класу від свого імені? Із яких питань доведеться провести «референдум»?

Конституція, закон, республіка. 28 червня 1996 року.
Верховна Рада України — законодавчий орган.
Верховний Суд. Кабінет Міністрів України — Уряд.
Президент України.

Онлайн-цікавинка:

«Як здійснюється управління державою?»

<https://cutt.ly/9IsiDEz>

Корисна гра:

«Державна влада в Україні»

<https://cutt.ly/ZIsinIP>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфу, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Поясніть, як ви розумієте тезу «Верховна Рада України — єдиний орган законодавчої влади в Україні». 3. Сформулюйте низку запитань до підпараграфу 5.2. «Україна — республіка».

4. Дайте заголовки окремим абзацам підпараграфу 5.3. Складіть докладний план однієї підтеми «Демократія. Вибори в Україні».

5. **Вправа «Важливість референдуму».** Чому, окрім виборів, у демократичних державах практикують ухвалення рішень всенародним голосуванням? Поясніть історичне значення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. 6. **Творча вправа «Дерево влади».** Намалюйте «дерево» влади і на трьох його гілках напишіть назви відповідних державних органів України.

§ 6. Господарство нашої країни

Згадайте...

- про кого зазвичай кажуть «добрий господар», «хороша господиня»;
- які слова ви використовуєте, щоб розповісти про достаток, багатство.

Як ви розумієте... — значення слів «природні багатства», «господарство країни»?

Чи знаєте ви, що...

- у 2001 році український літак «Мрія», взявши на борт вантаж у 253 тонни, за один політ встановив 124 рекорди?

«Україна має багато сировини, вона дійсно одна зі світових годувальниць».

*Маргарет Тетчер,
Прем'єр-міністр Великої Британії, 1990 р.*

6.1. Природні багатства України

Ми, люди, є частиною природи. Все, що нас оточує, так чи інакше пов'язане з природою — наша їжа, житло, одяг і навіть гаджети. Все, що ми отримуємо завдяки природі, — це природні багатства. Їх треба охороняти, берегти і використовувати обережно та шанобливо.

Ресурси планети є різними. Одні відновлюються, як-от сонячне світло, вітер чи жива природа. Але людство дуже інтенсивно їх використовує. Коли вирубують ліси, озера та річки пересихають, а їхні мешканці, не маючи де жити, гинуть... Подумаймо, чи добре чинить людина? Є й невідновлювані ресурси — корисні копалини та інші елементи неживої природи, які треба використовувати раціонально. Бо що ж робитимемо, якщо ці ресурси закінчатся? Збереження природних багатств є надзвичайно важливим. Адже це питання нашого виживання.

Природні ресурси

Вичерпні

Відновлювані

Ґрунти

Водні ресурси

Рослинність

Тваринний світ

Невідновлювані

Мінеральні ресурси

Паливні, для енергії і тепла:

кам'яне вугілля, буре вугілля, нафта, природний газ, торф

Рудні, для металургії:

залізо, марганець, ртуть, нікель, титан, золото, уран, багатоконпонентні солі

Будівельна сировина:

каолін (біла глина), граніт, вапняк, крейда

Технічна сировина:

мінеральні води, графіт

Невичерпні

Енергія вітру

Внутрішнє тепло землі

Припливи, відпливи

Енергія Сонця

Природні багатства на нашій планеті розміщені нерівномірно. Розпоряджаються ними уряди тих держав, на території яких вони знаходяться. Завдячуючи таким багатствам, держави вибудовують свою економіку, використовуючи природні ресурси, забезпечують своїх громадян усім необхідним. А якщо якихось ресурсів бракує? Тоді держави торгують чи обмінюються тим, що необхідно. Але

найважливіше: природоохоронні функції та функції раціонального використання багатств теж належать державі. І ми як громадяни держави, маленькі її частинки маємо дбати й охороняти природу, берегти її. Від цього залежить наш добробут, наше майбутнє.

Структура природно-ресурсного потенціалу України

1. Назвіть відновлювані ресурси планети. 2. Хто контролює використання природних багатств? 3. За даними діаграми встановіть, які природні багатства нашої держави потребують найбільш бережливого та турботливого ставлення. Чому?

6.2. Господарство країни

Розпоряджатися природними багатствами з розумом та обережністю непросто. Використовуючи природні ресурси для своїх потреб різноманітними способами, людина господарює. Виробляючи, розподіляючи, споживаючи товари і послуги, вона забезпечує собі необхідні умови життя. Так повелося віддавна. Є навіть окрема наука, котра вивчає, як здійснюється господарська діяльність. Її назва — «економіка» — походить з грецької мови й означає «управління господарством». Сьогодні господарством називають усе, що служить виробництву: і обладнання, і відносини, що виникають у процесі виробництва. Вам, мабуть, буде цікаво знати, що різні види господарювання

між собою взаємопов'язані і взаємодіють. Тому сукупність усіх господарських надбань називають світовим або глобальним господарством, а також світовою економікою.

Галузі господарства України	
Матеріальне виробництво	Невиробнича сфера
Промисловість	Житлово-комунальне господарство
Сільське господарство	Охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення
Будівництво	Інші галузі, що надають послуги
Транспорт і зв'язок	
Торівля, заготівлі, матеріально-технічне забезпечення та збут	

Ведення господарства — справа складна і потребує великих зусиль. Для зручності, кращої організації ведення господарства його розділили на галузі. Що ж це таке? Галузь господарства — це сукупність схожих підприємств, які виготовляють споріднену продукцію, використовують однотипну сировину чи ресурси, мають подібне оснащення і потребують працівників певної кваліфікації.

У розпорядженні держави Україна чимало природних багатств. Серед них виділимо мінерально-сировинні ресурси, тобто корисні копалини. В Україні є значні поклади кам'яного вугілля, залізної та марганцевої руд, графіту, нафти і природного газу тощо. Також ми маємо багатющі земельні ресурси. Вони були основою економіки в різні історичні періоди. Ви лише уявіть, віддавна наші землі були «житницею Європи». Водні ресурси також є важливими. На берегах річок у давнину виникали людські поселення. Навіть у наш час велика частина торговельного сполучення проходить по воді. За допомогою води зрошують поля, її використовують у промисловості, і, звичайно, ми її п'ємо. Чималими є й лісові ресурси. Але з

ними варто бути вкрай обачними, бо ліси — «легені планети». І вони повільно відновлюються, тому вирубування лісів має бути обмеженим, і контролювати цей процес треба дуже пильно.

Ще виокремлюють рекреаційні (відпочинкові) ресурси. Ними теж багата наша Україна. Теплі Чорноморське та Азовське узбережжя, величні гори Карпати, атмосферні Шацькі озера, неймовірна пустеля Олешківські піски. Це маленька частинка рекреаційних ресурсів, які, безумовно, можна використовувати для нашої користі. Відповідно до такого розподілу виділяють головні галузі господарства України: легка, харчова, електроенергетична, паливна, металургійна, металообробна, сільськогосподарська, лісова, деревообробна та інші.

1. До якої галузі господарства належить підприємство, яке виготовило шкільну парту? 2. До якої господарської сфери належить комплекс «Буковель»? 3. Чи є представниками однієї галузі господарства метро, автобус, річковий трамвай, пароплав, пасажирський потяг?

6.3. Сталий розвиток

Земля — наш спільний дім, тому мусимо дбати про її збереження. Щоб цього досягти, було вироблено концепцію «сталого (життєздатного) розвитку». Її суть — у віднайденні рівноваги між використанням тих ресурсів, які необхідні людству для комфортного життя, та збереженням природних багатств планети для нащадків.

«Сталий розвиток» має передбачати усвідомлене і раціональне використання ресурсів, послідовний і поступовий, але неупинний, ріст

економіки. Економіки, яка не буде загрозувати екології і не буде посягати на природні багатства, які ми повинні залишити тим, хто житиме на цій планеті після нас.

Окрім значних досягнень в економічному розвитку наша країна має й чимало проблем (викликів). Найбільше шкоди завдає українському суспільству корупція (зловживання владою або службовим становищем задля отримання незаконної вигоди). Не подолавши її, не зможемо рухатися вперед. Щоб господарство стало ефективним і працювало на добробут Вітчизни, воно має бути сучасним. Усі держави на різних етапах свого розвитку долали різноманітні виклики.

Корупція, відсутність перетворень для осучаснення господарства, брак кваліфікованих працівників — це проблеми, з якими впорались успішні держави сьогодення. Тому в нас немає іншого вибору — долати перешкоди і впевнено йти вперед.

СТРУКТУРА СВІТОВОГО
ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ

- Вугілля, 40 %, - на 250 років
- Нафта, 27 %, - на 30-40 років
- Природний газ, 23 %, - на 50-70 років
- Інші

Закон України

Про охорону навколишнього природного середовища

Стаття 5. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

1. З якою метою розроблено концепцію «сталого розвитку»? Як учнівство може долучатися до її реалізації?
2. Чому, на вашу думку, корупція завдає шкоди економіці?
3. Які проблеми перешкоджають сталому розвитку?

Природні багатства, господарська діяльність, сталий розвиток

1. Вправа «Приміщення нашого класу — модель господарства». Знаючи один одного вже досить давно, створіть розподіл обов'язків у класі так, щоб кожний / кожна з вас виконував / виконувала їх раз у тижні, і ці обов'язки йому / їй подобалися. **2. Вправа «Екологічні слідопити»** (виконайте в парах). Зі Статті 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» випишіть назви ресурсів, які необхідно з особливістю охороняти у вашій місцевості. Поясніть, чому ви так вважаєте.

Онлайн-цікавинка:

«Господарство нашої держави»

<https://cutt.ly/0lsgzcp>

Корисна гра:

«Сталий розвиток» (знайти слова)

<https://cutt.ly/Wl5i5Vx>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Підберіть до слів «багатство» і «бідність» супутні вислови.
3. Складіть три речення про господарство України.
4. Як ви оцінюєте теперішній стан охорони довкілля?
5. **Вправа «Сталий розвиток в Україні».** Намалюйте плакат про сталий розвиток. Опишіть у ньому одну із проблем сталого розвитку в Україні.
6. **Творча вправа «Блогери».** Уявіть, що кожен / кожна із вас — блогер / блогерка, що розвиває екологічну тематику. Створіть опитування серед однокласників / однокласниць про одну з екологічних проблем вашої місцевості. Оцініть їхні знання з цієї теми.

§ 7. Здобутки та труднощі сучасної України

Згадайте....

- скільки років тому було проголошено незалежність України;
- які території України сьогодні мають статус тимчасово окупованих територій. Ким вони окуповані;
- чому ми гордимось українськими воїнами-захисниками.

Як ви розумієте... — значення понять «історична пам'ять», «бездержавність», «війна»?

Чи знаєте ви, що... — одна з найновіших посад у ЗСУ — військові капелани;

— у 2015 році учениця Юлія Сенюта з Тернопільщини розробила проект бронезахисного елемента для захисту легкої та важкої техніки?

«Я вважаю українців найкращими воїнами. Український воїн вірний до смерті».

Вільгельм Габсбург, австрійський ерцгерцог, військовий діяч, політик, 1918 рік

7.1. Історична пам'ять

Як і багато народів світу, народ України прагнув мати свою державу. Впродовж тисячолітньої історії наша держава переживала і злети, і падіння — займала чільне місце на мапі світу, але за певний час втрачала свою незалежність. У ХХ ст. українцям двічі випала нагода відновити державність.

Вперше це сталося після Першої світової війни. Тоді відбулися події, які згодом назвуть Українською революцією (1917–1921). Незалежною Українська держава була майже чотири роки. Боролася з агресивними сусідами, та не встояла. Більшу частину території сучасної України включено до складу Радянського Союзу, західні території увійшли до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини.

Згодом усі українські землі опинилися під радянською владою. Перезавантаження відбулося лише після розпаду Радянського Союзу в 1991 році. Від 24 серпня 1991 року Україна як вільна, суверенна і незалежна держава творить свою історію. Саме цей день став Днем нашої Незалежності.

*Проголошення
Акта Злуки українських земель
на Софійській площі в Києві,
світлина,
22 січня 1919 року*

*Логотип Українського
інституту національної пам'яті*

Довгий час бездержавності залишив у свідомості народу глибокі рани. Розірвані між Заходом і Сходом, поглинуті сусідніми державами, жителі України втратили орієнтир. Його необхідно віднайти в минулому. Наш народ так довго змушували забути усе пережите, його історичний досвід, що «історичне безпам'ятство» стало проблемою. **Історична пам'ять** — це сукупність суспільних уявлень про історію. Як і пам'ять кожного з нас, вона не є бездоганною: деякі події з нашого життя ми запам'ятовуємо краще, а інші — гірше, або й взагалі забуваємо. Так само історична пам'ять суспільства може містити деякі неточності і навіть історичні міфи. Треба розуміти, що історична пам'ять не рівнозначна знанням про минуле. Але вона впливає на сьогодення, адже суспільство конструює ті образи минулого, які актуальні нині. Тому мусимо вчитися досліджувати історію, щоб уміти з причин читати наслідки, берегти незалежність, розбудовувати державу.

1. Що таке «історична пам'ять»? 2. Чому «історичне безпам'ятство» є шкідливим для народу? 3. Поміркуйте, чому відновлення та збереження історичної пам'яті є важливим чинником для розвитку нашої держави.

7.2. Українське військо

Ви вже, мабуть, зрозуміли, що впродовж багатьох віків народ України кілька разів втрачав свою державність. Чому ж так ставалося? Причин є багато, одна із них — нездатність себе захистити від агресії інших держав. Інколи трапляється так, що могутні держави ласо поглядають у бік сусідніх земель. Чому? Бо хочуть використати їх ресурси та багатства. Щоб цього не сталося, потрібно вміти боронитися. Саме тому створюють військо. Армія — основний елемент захисту держави.

Емблеми та наруканні знаки Збройних Сил України (ЗСУ)			
Сухопутні війська ЗСУ	Повітряні сили ЗСУ	Військово-морські сили ЗСУ	Десантно- штурмові війська ЗСУ

Формування Збройних сил України розпочалося відразу ж після відновлення незалежності України у 1991 році. Адже молодій державі, яка тільки стала на шлях свободи,

потрібно було мати армію, щоб у разі потреби боронити свою землю. Тому вже 24 серпня 1991 року Верховна Рада взяла під свій контроль усі війська, розташовані на території нашої держави, а 6 грудня 1991 року ухвалила закони «Про оборону України» і «Про Збройні Сили України». Це стало початком історії сучасного українського війська, яке після початку російської агресії у 2014 році було реформоване й модернізоване.

Військові традиції українців є такими ж давніми, як і наш народ. Чи чули ви про Русь-Україну з її могутніми дружинами. А про князя Святослава? Це відважний воїн, який усе життя не розлучався з мечем, за що й отримав прізвисько Хоробрий. Мине лише кілька століть, і в битві під Оршею 1514 року князь Костянтин Острозький розгромить московське військо та здобуде найвище військове звання у князівстві Литовсько-Руському — гетьмана. Десь у той час вже гриміла Європою слава про мужніх відчайдушів — запорозьких козаків. Їх військова майстерність, кмітливість і відвага дивують нас донині. Першим новітнім українським військом став легіон Українських січових стрільців, що боровся за Українську державу. Багато ще військових організацій виникало в ті часи. Героїчною сторінкою історії стала діяльність української Повстанської Армії. Брала наші хлопці й дівчата участь і в неукраїнських арміях, воюючи проти спільного ворога.

Що поробиш, жорстокою і складною видалася перша половина ХХ ст. Та й сьогодні боротьба триває. «Кіборги» й усі, хто боронить східні українські землі, — наші сучасні герої. Люди, які завдяки феноменальній витривалості і надзусиллям змогли втримати ворога, зупинити російську агресію і захистити нас із вами. Усіх захисників і захисниць нашої Батьківщини вшановуємо 14 жовтня, в день християнського свята Покрову Богородиці.

14 жовтня —
День захисників і захисниць України

20 січня — День пам'яті кіборгів

1. Які історичні постаті прославилися як видатні військові діячі свого часу? 2. Коли розпочалося формування Збройних сил України? 3. Пригадайте, що ще вам відомо про українських «кіборгів».

7.3. Захист держави

Україна — самостійна суверенна держава. Що це означає? На її території діє обрана народом влада, яка мусить забезпечувати якісне функціонування держави в інтересах громадян. Суверенітет гарантує самостійне творення історії, недопустимість втручання у внутрішні справи інших держав.

Народ, який здобув свою державність, завжди її боронитиме. Тож захист кордонів України є священним обов'язком її громадян. Якщо ми хочемо спокійного,

забезпеченого майбутнього — маємо бути готовими стояти в обороні свого дому, своєї Вітчизни.

Збройні сили України — це військові формування, спеціально створені нашою державою для захисту її території та громадян. Однак, коли ворог надто дужий і агресивний, увесь народ піднімається на захист Батьківщини. Так сталося у 2014 році, коли почалася російська агресія. Тоді, щоб стримати ворога, розпочався масовий добровольчий рух. Усі, хто мав військові навички і нестримне бажання захищати свою землю, стали добровольцями. Це були не фахівці у військовій справі, а звичайні люди, які зрозуміли, що захист Батьківщини — справа спільна. Таким добровольцем, з позивним «Міф», став Василь Сліпак (1974–2016), всесвітньо відомий український оперний співак, соліст Паризької національної опери. Він загинув, виконуючи бойове завдання, від кулі снайпера.

Василь Сліпак

Конституція України

Стаття 65.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

1. Хто повинен захищати суверенітет та кордони нашої держави? 2. Кого називаємо добровольцями? 3. Яку роль відіграв добровольчий рух у стримуванні російської агресії?

1. Вправа «Наш захист» (виконайте в групах). Створіть плакат про своїх земляків і землячок, які захищають Україну на Сході нашої держави. **2. Вправа «Добровольці»** (виконайте в парах). Прочитайте витяг із Закону України «Про основи національного спротиву» і знайдіть в мережі інтернет відомості про добровольців Збройних сил України в сучасній російсько-українській війні. Що спонукало цих людей стати на захист України? Відповідь оформте письмово.

Виконайте онлайн-вправу:

«Українське військо» (лабіринт)

<https://cutt.ly/HlshAnS>

Корисна гра:

«Українське військо» (просте упорядкування)

<https://cutt.ly/vlsh9mf>

Історична пам'ять, українське військо, Збройні сили України, кіборги, добровольці.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Прочитайте прислів'я: «Бережи Вітчизну, як око, і вона тебе завжди берегтиме». Поясніть зв'язок між захистом Батьківщини і обов'язками громадян. **3.** Складіть розповідь про сучасних захисників / захисниць України, використавши слова: добровольці, Схід України, обов'язок, армія, ворог, військові традиції, агресія, Крим, Донбас. **4.** Укладіть «Лист у майбутнє» (самостійне письмове повідомлення) про сьогоднішню Україну, її труднощі та здобутки.

5. Українських воїнів, захисників Донецького аеропорту, вороги назвали «кіборгами». Скористайтеся додатковою інформацією, щоб пояснити, чому саме така назва закріпилася за частиною українських військових. **6. Вправа «Працюємо разом».** Об'єднайтеся в групи по три-чотири особи і створіть ескізи плаката до Дня захисників і захисниць України.

Узагальнення розділу 1 УКРАЇНА – СУЧАСНА ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВА

← Поєднайте термін і його значення

<https://cutt.ly/wOkjJqP>

Розташуйте події
від найдавнішої до сучасної ⇒

<https://cutt.ly/XOkj1Xq>

← Поєднайте діяча та його здобутки

<https://cutt.ly/EOkjCYU>

Додаткова інформація до розділу 1 ⇒

<https://cutt.ly/KOQFO4W>

- Історія, суспільство (соціум), історики. Геродот. Михайло Грушевський.
- Держава, суверенітет, ознаки держави, державні символи, державна мова. «Акт проголошення незалежності України», 24 серпня 1991 року. Назва «Україна», 1187 рік.
- Територія держави, адміністративно-територіальні одиниці. Область, район, територіальна громада. Столиця. Історико-етнографічні регіони. Сусіди України.
- Людина, особа, громадянин. Населення, іноземці, громадяни. Права людини. Права дитини. Єдність прав і обов'язків.
- Конституція, закон, республіка. 28 червня 1996 року. Верховна Рада України — законодавчий орган. Кабінет Міністрів України — Уряд. Верховний Суд. Президент України.
- Природні багатства, господарська діяльність, сталий розвиток.
- Історична пам'ять. Українське військо, Збройні сили України, кіборги, добровольці.

Ознаки держави: суверенітет; територія, окреслена кордонами; населення; органи влади; закони; податки.

Державні символи України: Державний Герб України, Державний Прапор України, Державний Гімн України.

Грошова одиниця України: гривня.

Державна мова: українська.

Розділ 2. ВІД РОДИНИ — ДО УКРАЇНИ

§ 8. Мала батьківщина

Згадайте...

- коли виникло місто / село, у якому живете;
- чому ваша вулиця має саме таку назву;
- де народилися ви, ваші батьки, найближчі вам родичі.

Як ви розумієте...

- поняття «мала батьківщина», «адреса», «приватна власність»?

Чи знаєте ви, що...

- в Україні у 2021 році налічується 28372 села, 882 селища міського типу та 461 місто?

**«Можна все на світі вибрати, сину,
вибрати не можна тільки Батьківщину».**

*Василь Симоненко,
український поет*

8.1. Батьківщина — «мала» та «велика»

Наша Батьківщина, наша країна, наша земля... Різноманітна й різнобарвна... Як багато ввібрало в себе слово «Батьківщина»! Серед безлічі місцин, якими багата Україна, для кожного з вас, друзі, є земля особлива. Чому, мабуть, спитаєте? Бо це той край, де ви народилися, зробили перші кроки, а, можливо, й вперше закохалися чи закохаєтеся. Цей куточок землі ще називають батьківщиною або малою батьківщиною, бо воно походить від слів «батьки», «батьківська спадщина».

Як визначити «адресу» найріднішої землі? Пригадайте, як багато етнографічних районів є на українських теренах! Кожна така місцевість для когось рідна. Вам також відомо, що на території України розрізняють області, райони, громади, які об'єднують міста і села. Тож поміркуйте трішки і визначте адресу малої батьківщини кожного / кожної з вас.

*Вид на місто Заліщики та ріку Дністер,
Тернопільська область,
світлина Роксани Баширової*

*Літак «Мрія»
над українським селом,
світлина Івана Дякуна*

Місце народження є особливим. Неважливо, чи це мегаполіс, маленьке містечко або крихітне село. Немає значення також, чи можуть похизуватися ці землі історичними пам'ятками чи дивами природи. Адже мала батьківщина для кожного є місцем сили, джерелом натхнення. Це та частинка, яка в майбутньому займатиме особливе місце в серці кожного з вас, бо тут зробили свої перші кроки і досягли перших вершин у житті.

1. У якому етнографічному районі ви мешкаєте?
2. Сформулюйте свою поштову адресу за зразком: *прізвище й ім'я, населений пункт, територіальна громада, район, область*.
3. Що називають «малою батьківщиною»?

8.2. Моя вулиця

Кожен населений пункт — це велика павутинка вулиць. Які вони різні! Довгі і зовсім короткі, бруковані й ні, з багатоповерхівками чи невеликими приватними будівлями. Мандруючи вулицями свого міста, містечка чи села, ви можете милуватися їх красою, та лише одна для вас залишатиметься особливою. Мабуть, ви вже здогадалися, що це та, на якій живе. Чи давня в неї історія? Ким були люди, для яких вона теж давно-давно була

рідною? Чому вулиця має саме таку назву? Відповіді на ці запитання є важливими! Адже вони теж становлять частину історичних надбань малої батьківщини.

Юні дослідники й дослідниці, чи цікаво вам, яким було минуле вашої вулиці? Якщо так, то до роботи! Шукайте відомості про те, чому люди колись обрали для життя саме це місце, що їх приманило. У який час, у якому документі та через яку подію вперше згадується місцина, де ви мешкаєте? Чи ваша вулиця завжди мала таку назву, як зараз? З чим пов'язані зміни, якщо вони були? Ці запитання можуть видатися надто складними, та не засмучуйтеся! Вчителі, батьки, дідусь із бабусею, інші родичі, ваші сусіди обов'язково допоможуть знайти правильні відповіді.

*Перехрестя вулиць Володимира Великого (1) та Княгині Ольги (2) у Львові.
Старі назви вулиць: 1) Дрога до закладу на Кульпаркове, Закладова, Кранкенгаусштрассе, Артема;
2) Вулицька дорога, Ріхард Вагнерштрассе, Івашкевича, Боженка*

У назвах вулиць і будівель, у сакральних спорудах і пам'ятних місцях зберігаються спомини про творців нашої минувшини. Тож поцікавтеся, ким були ваші сусіди — відомими людьми, визначними особистостями чи просто хорошими країнами, пам'ять про яких є живою й сьогодні.

1. Придумайте підписи до запропонованих світлин. Які дослідницькі проекти, пов'язані з об'єктами, зображеними на них, можна реалізувати? 2. Чому вулиці та населені пункти зазнавали перейменувань? 3. Назвіть головні вулиці вашого мікрорайону, населеного пункту.

Будинок «Слово»

(м. Харків, вул. Культури, 9)

серці, бо в найпершій посвідці, яку отримує людина, обов'язково вказано місце народження. Це є юридична інформація. А ще ці відомості є інформацією історичною. Адже, якщо колись ви здійснили відкриття, досягнете чогось нечуваного, станете видатною людиною, то, де б ви не жили в той час, назавжди прославите місце, де з'явилися на світ.

Рідна домівка... Коли говоримо про неї, маємо на увазі помешкання, де живе наша сім'я. Якщо цей будинок у приватній власності, то залишиться у володінні сім'ї назавжди. Така оселя може передаватись у спадок і стати неабиякою цінністю для багатьох поколінь. Тут неймовірна атмосфера, яка формує цінності, відчуття дому, відчуття безпеки й захищеності. Інколи люди вимушено покидають домівки і заново віднаходять місцину та дім, які стають рідними.

1. Пригадайте відомі вам пісні та вірші, у яких оспівується рідна домівка. 2. Чому батьківська оселя стає цінністю для багатьох поколінь нащадків? 3. Дізнайтесь історію харківського будинку «Слово», історію вулиці, на якій він розташований. Хто з відомих вам письменників мешкав у цьому будинку?

1. Вправа «Наш край» (у групах). Уявіть себе журналістами / журналістками, об'єднайтеся у групи і напишіть невелику статтю для газети на одну із тем: «Соціальні проблеми дітей нашого краю. Шляхи їх вирішення», «Екологічні проблеми нашого краю. Чим ми можемо допомогти». **2. Вправа «Малі Батьківщини відомих українців та українок».** Об'єднайтеся в пари. Дізнайтеся інформацію з додаткових джерел про малі батьківщини відомих українців / українок: короля Данила, Юрія Котермака (Дрогобича), Дмитра Вишневецького, Петра Конашевича-Сагайдачного, Григорія Сковороди, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Ліни Костенко. Об'єднайте інформацію в спільний постер.

«Мала батьківщина», історія вулиці, рідний дім.

Онлайн-цікавинка:

«Малі батьківщини відомих українців та українок» <https://cutt.ly/vlsh9mf>

Корисна гра:

«Мала батьківщина» (відсутнє слово)

<https://cutt.ly/vlsh9mf>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Доберіть вирази, близькі за значенням до словосполучення «рідний дім».
3. Складіть невеликий опис своєї вулиці.
4. Розкажіть про походження назви вашої «малої» батьківщини, рідної вулиці та вулиці, на якій розташована ваша школа.
5. **Вправа «Пошук».** Створіть колаж / постер «Мій рідний край у давнину і сьогодні», на якому зобразіть або наклейте ті об'єкти вашої місцевості, які б могли зацікавити туристів.
6. **Творча вправа «Туристична».** Запропонуйте власний туристичний маршрут рідним краєм, створіть рекламу або логотип своєї малої батьківщини. Запрезентуйте результати роботи.

§ 9. Родовід

Згадайте....

- як ви зображали свою сім'ю у вигляді родинного дерева, навчаючись у 1–4 класах;
- кого називають предками роду.

Як ви розумієте...

— значення слів «сім'я», «родина», «покоління», «біографія»?

Чи знаєте ви, що...

- у деяких місцевостях дерево роду зображали на дверях хат: на листках писали імена чоловіків, на квітках — імена жінок? Коли людина вмирала, біля її імені малювали хрестик, а коли народжувалася дитина, домальовували нову гілочку з листочком або квіткою.

«У нашого роду нема переводу».

Українське прислів'я

9.1. Сім'я, родина, родовід

«Сім'я». У цьому слові переплелися теплота та ніжність, хвилювання та любов, інколи сум та тривога. Якими ж різними бувають сім'ї? Великі й малі, суворі та не дуже, однонаціональні й змішані... Кожна сім'я є найпершою частиною родини — соціальної групи, яка об'єднує кровних родичів. Сподіваємося, вам уже відомо, що таке родинне дерево? Це схематичний зв'язок між членами певної сім'ї чи родини. Таке дерево може бути усним (абстрактним), або наочним — спеціально створеним (написаним). На уявному «стовбурі» вписують імена найстаріших прародичів, імена нащадків зазначають у вигляді великих і дрібніших «гілок» і «гілочок».

*Дерево життя.
Сучасний візерунок
для вишивання*

Отже, друзі, зображаючи *родинне дерево* та фіксуючи інформацію про осіб, що належали чи належать до роду, ми складаємо *родовід*. У минулому, в часи князів та королів, родоводи були вкрай важливими, адже це свідчило про приналежність до багатих родів, що володіли землями. Такі родини мали свій герб, своє гасло й особливе (привілейоване) місце в суспільстві. Сьогодні теж кожен / кожна з вас має змогу віднайти свій родовід, довідатися про видатних предків чи прародичів, які чесно і гідно виконували свою щоденну роботу. Тож гайда до праці! Історія кожної родини приховує багато таємниць. Можливо, саме ви зможете їх розкрити.

Герб Івана Мазепи з Чернігівського колегіуму, світлина Миколи Сварника

Родоводи та минуле сімей видатних людей досліджують історики-фахівці. Їх наукові розвідки розповідають про долю не однієї, а кількох родин, що поєднувалися через шлюб. Такі зв'язки ще називають династичними, а ряд нащадків одного роду, що походять від спільних предків, — *династією*. Однією з найдавніших династій у нашій історії є Рюриковичі — київські князі. Засновником цього роду став князь Рюрик. У нього був лише один син, князь Ігор, і лише один онук, князь Святослав, але родинне

дерево «виросло» великим. Представники різних гілок роду Рюриковичів правили у всіх землях Русі-України, згодом у Галицько-Волинській державі, Білій Русі, Московії і багатьох інших краях. Такими ж відомими є європейські правлячі династії Габсбургів, Віндзорів, Ягеллонів.

«Родина Острозьких»

«Родина Сими́ренків»

«Рід Галаганів»

Срібні монети Національного банку України, реверс

Перелік славних українських родин налічує чимало прізвищ: Острозькі, Розумовські, Ханенки, Сими́ренки, Галагани, Косачі, Тобілевичі... Одна з таких династій — Терещенки. Колишні селяни-кріпаки домоглися неймовірного: стали одними з найвідоміших в Україні та за її межами промисловців і чи не найбільшими меценатами нашої культури.

«Родина Терещенків»,
поштова марка України,
2014 рік

1. Які ще славні українські родини вам відомі? Завдяки чому вони увійшли в історію? 2. Чи знаєте приклади сучасних династій представників / представниць медицини, науки, мистецтва? 3. Спробуйте укласти герб свого роду.

9.2. Біографія

Мабуть, вам цікаво дізнатися, що найважливішою частинкою історичного дослідження є людина. Життєпис окремої людини називають **біографією**. Усі найважливіші події в житті людини — це ті маленькі пазли, з яких складається її біографія.

Документ, у якому людина сама описує події, які з нею відбулися впродовж життя, називають **автобіографією**. Ці відомості є надзвичайно цінними, бо хто ж, як не сам автор, найкраще знає, що відбулося в той чи інший час. А якщо дослідити автобіографії видатних людей? Уявляєте, який багатющий історичний матеріал можна із них почерпнути?! Чи готові ви відчувати себе дослідниками / дослідницями? Спробуймо укласти **«історичний портрет»!** Вам цікаво, як це робиться? Що ж, тоді до справи.

Щоб виконати завдання, потрібно виокремити відомості про ту чи іншу людину за трьома категоріями:

- *персональні дані історичного діяча / діячки (Хто це? Коли жив / жила? З якою країною / місцевістю пов'язано його / її діяльність тощо);*
- *конкретні факти і події з життя історичної постаті;*
- *значення в історії (яку роль в подіях минулого відіграв / відіграла).*

Лише відшукавши відповіді на всі ці питання, ви зрозумієте, якою нелегкою і важливою є праця істориків.

- 1. Пригадайте важливі факти своєї біографії. Чим вони є для вас значущими?*
- 2. Свідками чи учасниками яких історичних подій були ваші родичі, ви особисто?*
- 3. Чи можете назвати кілька історичних подій, давніх чи сучасних?*

9.3. Родинні звичаї і традиції

На нашій планеті проживає багато народів. Кожен з них має свої прикметні ознаки, свій характер, свої *звичаї* — певні правила поведінки, які склалися в процесі людського співжиття і повторюються, наприклад, вітання.

Вони природні й абсолютно буденні для певної спільноти, хоча іншим можуть видаватися дивними і навіть незрозумілими. Чи правильно, що народи зберігають відмінні від інших звичаї? Всі народи, як і люди, різні, та кожен із них однаково важливий і рівний у правах із усіма іншими.

Зі звичаїв складаються *традиції*. Ці історично складені норми поведінки, смаки, досвід передають від покоління до покоління, з роду в рід вже багато століть. Саме традиції стали важливим елементом народної культури. Наприклад, зустрічати гостей хлібом-сіллю, святкувати разом з родиною важливі дати. Так, традиції часто пов'язані з віруваннями предків та їх основними заняттями. Отож поміркуйте, які традиції, що збереглися до сьогодні, характеризують українців як хліборобів-орачів.

Ви вже, мабуть, помітили, що світ, у якому ми живемо, є всеохопним, глобальним. Телебачення, всесвітня мережа Інтернет, доступність мандрівок у найвіддаленіші куточки планети стирають кордони і створюють світове суспільство. Воно є багатокультурним (мультикультурним), адже тут тісно переплітаються традиції, погляди, думки та навіть народи різних континентів. Але в цьому розмаїтті ми не можемо загубити власне коріння. Бо тільки розуміючи, хто ми, станемо успішними.

1. Що називають звичаями, а що — традиціями? 2. Чому, на вашу думку, виникають звичаї і традиції? 3. Чи є загроза зникнення народних традицій у сучасному світі? Чому ви так вважаєте?

Родовід. Родинне дерево. Герб роду. Династія.
Життєпис (біографія). Автобіографія.

1. **Вправа «Щасливі родини».** Об'єднайтеся в групи. Визначте, у чому полягає цінність ваших родин. Спільно сформулюйте формулу щасливої родини. 2. **Вправа «Династії»** (в парах). Об'єднайтеся у групи та дослідіть династії знаменитих українців. Пропонуємо скористатися постерами проєкту «Видатні українські родини» з онлайн-вправи.

Онлайн-цікавинка:

«Видатні українські родини»

<https://cutt.ly/XlslhJi>

Корисна гра:

«Родовід» (Правильно, неправильно)

<https://cutt.ly/PlszsW2>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __?

Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Укладіть перелік традицій вашої родини впродовж календарного року. 3. Складіть короткий опис свого родинного дерева.

4. Поміркуйте, чи може співіснувати в одному суспільстві багатокультурність. Наведіть приклади. 5. **Вправа «Мій родовід».**

Доберіть детальну інформацію про представників / представниць своєї родини, упорядкуйте світлини, факти. Попросіть допомоги старших родичів для оформлення родоводу у вигляді альбому, книги, великої схеми. Полічіть кількість поколінь, про які вдалося зібрати інформацію. 6. **Творча вправа «Виставка».** Принесіть до школи свої сімейні світлини. Організуйте в класі виставку. Обміняйтеся враженнями.

§ 10. Громада. Моя шкільна громада

Згадайте....

- мешканцями якої територіальної громади ви є;
- що таке «місцеве самоврядування».

Як ви розумієте...

- поняття «громадські справи», «шкільне самоврядування»?

Чи знаєте ви, що...

- із 2020 року в Україні діють 1469 територіальних громад?

«Якби так узяти порівняння з тіла людського, то можна би сказати, що держава, то цілий чоловік, а громади, то ті найменші комірочки, з котрих складається ціле тіло і кожна його частина ...».

Іван Франко,

український письменник, громадський діяч

10.1. Громада

Жодна людина не існує сама по собі. Від народження ми є частиною певних спільнот: міста / села, школи, сім'ї. Наші спільноти є частинами більших об'єднань, зокрема територіальних громад. Хоча територіальні громади як адміністративні одиниці сформувалися в Україні нещодавно, традиція об'єднуватися для вирішення спільних важливих питань у наших предків існувала дуже давно. Земля, ліси, пасовища спільно використовувалися всіма членами громади. Жителі сіл і міст спільно організовували захист своїх населених пунктів від ворогів, охороняли порядок та спокій мешканців, займалися створенням шкіл, дозвіллям, допомагали людям старшого віку і тим, що не могли самотужки про себе подбати.

Сучасна територіальна громада, згідно Закону України «Про місцеве самоврядування», — це добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний

адміністративний центр. Чому виникла потреба у створенні такої ланки адміністративного устрою? Мешканці громади краще знають та відчувають місцеві потреби і можливості. Тому саме вони самостійно вирішують питання розвитку своєї території, будують дороги, школи та лікарні; реалізують проекти з організації дозвілля дітей та молоді, шукають шляхи відкриття нових підприємств, створення робочих місць тощо.

*Адміністративно-територіальний устрій України:
територіальні громади і нові райони в межах областей, 2020 рік*

Успішна громада — та, жителі якої активно долучаються до спільних громадських ініціатив. Посадити ліс чи парк, прибрати сміття, допомогти старшим людям чи спробувати себе у волонтерстві — цей внесок у розвиток своєї малої батьківщини може зробити кожен / кожна з нас.

1. Чому людям властиво об'єднуватися в громади? 2. Чим, на вашу думку, різняться поняття «громада» і «територіальна громада»? 3. Наведіть приклади справ, які здійснені силами вашої громади.

10.2. Правила співжиття в громаді

Учасниками територіальної громади є всі люди, які проживають в її межах. Це єдина вимога. Інші індивідуальні характеристики й особливості, такі як національність, колір шкіри, релігійні переконання чи мова, ніяк не впливають на можливість жити у громаді. Ми всі є абсолютно різними й абсолютно рівними.

Територіальні громади за чисельністю осіб зазвичай є відносно невеликими утвореннями. При вирішенні важливих питань чи проблем, щоб подолати розбіжності між поглядами членів територіальної громади, організовують збори, громадські слухання, подають індивідуальні і колективні звернення, електронні петиції. Спільні обговорення, увага влади до позицій і поглядів кожного, дають можливість прийняти спільне рішення. Так реалізуються інтереси членів громади. Усі думки мають бути вислухані та взяті до уваги, однак реально втілені можуть бути лише ті, котрі підтримує більшість.

Ваша шкільна спільнота — теж громада. Учні, вчителі та батьки взаємодіють між собою, забезпечують ефективний процес навчання. Повага до особистості, людяність у стосунках, чіткі правила, які ніхто не повинен порушувати, є запорукою порядку та процвітання колективу. Дієвим є шкільне самоврядування. Його повноваження визначає статут навчального закладу. Чому це так важливо? Бо, залучаючись до

організації та управління освітнім процесом, учні вчаться приймати рішення, бути активними, усвідомлюють принципи демократії.

1. Чим схожі самоврядування у шкільній та територіальній громадах? 2. Чому учням важливо залучатися до організації шкільного самоврядування? 3. Сформулюйте перелік важливих правил співжиття в громаді.

10.3. Громадський простір

Громадський простір пов'язаний з певними типами громадської діяльності, такими, як спілкування, дозвілля. Він забезпечує умови для прогулянок, відпочинку, творчості та освіти, будучи загальнодоступним. Це вулиці, парки, газони, сквери, площі, дитячі майданчики, набережні, пляжі тощо. Громадський простір є місцем, де ми відпочиваємо, розважаємося, навчаємося чи весело проводимо час із друзями.

Поміркуйте, яким ви хотіли б бачити громадський простір. Вочевидь, серед іншого — комфортним і сучасним. Щоб цього досягти, потрібно дбати про безпечність, доступність, впорядкованість цієї території. Адже громадський простір не належить нікому і, водночас, є власністю всіх.

Школа теж є частиною громадського простору. Всі учасники / учасниці шкільної громади можуть вільно користуватися класними приміщеннями, актовою та спортивною залами. На цій території можемо вільно висловлювати свої думки, розмірковувати, сподіваючись на підтримку чи відстоюючи свою правоту в суперечці з опонентами. Школа є моделлю демократичного суспільства, тому будь-хто з вас повинен відчувати себе тут вільним, захищеним і почутим.

1. Хто повинен дбати про благоустрій громадського простору? 2. Які обов'язки, на вашу думку, є в тих, хто користується громадським простором? 3. Наведіть приклади місць, які є громадським простором поблизу вашого дому.

- 1. Вправа «Спроба SWOT-аналізу»** (*strengths (сили), weaknesses (слабкості), opportunities (можливості), threats (загрози)*). Обговоріть внутрішнє становище громади, спробувавши визначити її сильні та слабкі сторони. Дізнайтесь, які громади межують із вашою, та оцініть можливості і ризики «зовнішнього середовища». Систематизуйте міркування, уклавши таблицю чи схему.
- 2. Вправа «Мапа громади»** (в парах). Намалюйте схематично мапу «Цікаві місця моєї громади». З її допомогою проведіть уявну екскурсію.

Громада. Територіальна громада. Шкільна громада.
Громадський простір.

Онлайн-цікавинка:

«Територіальні громади» (мультфільм)

<https://cutt.ly/YIsz1yp>

Корисна гра:

«Правила співжиття в громаді» (*правильно-неправильно*)

<https://cutt.ly/YIsxvdZ>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Доберіть слова чи словосполучення, що відповідають поняттю «громада».
3. Складіть перелік природних об'єктів, які розташовані на території вашої громади.
4. Віднайдіть інформацію про те, які населені пункти входять у територіальну громаду, в якій ви мешкаєте.
5. **Вправа «Лідери».** Поміркуйте і запишіть, які риси мають бути притаманні шкільним лідерам / лідеркам. Чому ви так вважаєте?
6. **Творча вправа «Мрія».** Вважають, що лідери можуть бачити те, чого ще не існує — свою мрію. Опишіть, якими ви мрієте бачити свій клас або школу.

§ 11. Дотримання прав людини

Згадайте...

- які права людини вам відомі;
- як взаємопов'язані права та обов'язки;
- ситуації, в яких, ймовірно, порушувалися ваші права.

Як ви розумієте...

- значення слів «конфлікт», «дитина»;
- поняття «мова ворожнечі»?

Чи знаєте ви, що...

- розрізняють види конфлікту за критерієм його впливу на нас — «корисний» і «шкідливий»?

«Давно визнано, що необхідним елементом захисту прав людини було значне поширення знань про те, що є її правом і як воно може бути захищене».

Бутрос Бутрос Галі, єгипетський дипломат і політик, Генеральний секретар ООН в 1992–1996 роках

11.1. Порушення прав людини

Сподіваємося, ви пам'ятаєте, що всі люди є рівними перед законом і наділені однаковими правами. Ми, зазвичай, замислюємося про права людини тоді, коли їх порушують. На

жаль, у суспільстві нерідко проявляється негативне ставлення одних людей до інших через певні притаманні їм індивідуальні риси. Часто це супроводжується позбавленням певних груп людей їхніх прав чи зменшенням можливостей. Такі несправедливі дії, пов'язані з неоднаковим ставленням щодо членів певних соціальних груп, називають **дискримінацією** (від англ. *discrimination* — розрізнення, виділення). Розрізняють дискримінацію через вік, колір шкіри, мову, релігію, стать, приналежність до того чи іншого народу, майновий стан тощо.

Дискримінація проявляється по-різному. Та найбільш поширеним її проявом є «мова ворожнечі» («мова ненависті»). Це агресивні висловлювання, які принижують іншу людину чи групу людей. Вони вкрай небезпечні. До прикладу, трохи менше ніж сто років тому, в роки Другої світової війни, людство пережило трагічний урок, коли «мова ворожнечі» швидко переросла у прагнення вбивати.

На уроках історії ви будете вивчати жахливі наслідки дискримінації та мови ворожнечі — Голодомор, Голокост, депортації, репресії, війни... Сьогодні нам навіть важко усвідомити, як багато людей у той час стали жертвами ненависті. Зараз ця небезпечна практика знову набуває неймовірного поширення у всесвітній мережі Інтернет. Багато хто вважає, що можна негативно та агресивно висловлюватися, навіть про незнайомих людей. Чи замислювалися ви, які це може мати наслідки? Прагнення принизити є першим проявом прагнення знищити.

Отже, дискримінація є негативним явищем. Як уникнути її проявів? Противагою нетерпимості є **толерантність** (від лат. *tolerantia* — *терпіння*). Це здатність взаємодіяти з людьми іншого способу життя, без ворожнечі сприймати думки і погляди, які відрізняються від власних. Толерантність є важливою цінністю сучасного світу. Вона ґрунтується на повазі до всього, що є іншим, неприйнятним нам. Адже «інше» не означає «погане». Інший колір очей чи шкіри, інше віросповідання, інша етнічна приналежність, інші смаки та вподобання, інші думки — це закономірно. Адже ми всі різні і нас так

багато. Кожен шукає своє, близьке йому, і мусить толерантно ставитися до особливостей і вподобань інших.

1. Які прояви дискримінації ви помічали в щоденному житті? Чи стосувалися вони особисто вас? 2. Чому «мова ворожнечі» є надзвичайно небезпечною? 3. Чи вважаєте себе толерантною людиною? Наведіть приклади власної толерантної чи нетолерантної поведінки.

11.2. Конфлікти та способи їх подолання

Людина живе в колективі, соціумі. У багатьох народів світу в давнину популярним покаранням людини, яка в чомусь провинилася перед суспільством, було вигнання зі спільноти. Без соціальної підтримки та спілкування вигнанець опинявся віч-на-віч з багатьма проблемами. Але й це не стримувало від **конфліктів** (від лат. *conflictus* — зіткнення), які виникали постійно. Неминучі зміни в ході розвитку суспільства означають зіткнення нового зі старим. Конфлікт — це не завжди «погано», часто він є двигуном розвитку та створює нові можливості. Спільноти людей вирізняються не наявністю чи відсутністю конфліктів, а здатністю їх вирішувати.

Що ж таке конфлікт? Це загострення непорозуміння, суперечностей унаслідок того, що погляди, думки, цілі чи способи їх досягнення не співпадають. Чи потрібно, щоб дискусія набувала загрозливих форм? Треба шукати можливість порозумітися, почути один одного. Лише від вас залежить, чи загострити зіткнення, образити когось

Дитяча казка про конфлікт та спосіб його розв'язання

Вирішення конфліктів

або ж образитися самому, чи гідно вийти зі складної ситуації і розумно завершити суперечку.

Усі конфлікти закінчуються. Різняться вони лише втратами, яких завдали. Це може бути зіпсований настрій, а можуть бути мільйони жертв. Історія знає чимало прикладів, коли конфлікти закінчувалися неоднозначно: якщо одна сторона здобувала перемогу і раділа з розгрому суперника, іншу спіткало лихо поразки. Що глибший конфлікт, тим складніше його розв'язати. У таких випадках вдаються до перемовин, залучають посередників, якщо вони достатньо сильні, щоб змусити сторони домовитися. У наш час конфлікти вирішують переважно *компромісами* — взаємними поступками задля досягнення мети, або ж *консенсусами* — спільними рішеннями, в яких враховано думку та інтереси всіх сторін.

1. Розгляньте малюнок. Поміркуйте, чи можуть конфлікти бути корисними. 2. Чому війна є конфліктом? 3. Які приклади ефективного вирішення складних конфліктів вам відомі? Розкажіть про них.

11.3. Захист прав дитини

Чи знаєте ви, кого вважають дитиною? Людину, яка ще не є остаточно сформованою, ні фізіологічно, ні психологічно, ні особистісно. Новонароджена дитина

намагається пізнавати світ, росте, розвивається. Цей процес триває безперервно. Спочатку маленька людина потребує особливого піклування, захисту. Але настає час, коли, з погляду держави, вона може самостійно ухвалювати рішення та відповідати за свої дії «по-дорослому». У різних державах «тривалість» дитинства є різною. В Україні, як вам уже відомо, людина вважається дорослою, такою, що досягла повноліття, з 18 років. До цього віку має статус дитини, спершу малолітньої (до 14 років), згодом неповнолітньої (від 14 до 18 років).

Логотип Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй — ЮНІСЕФ (англійською United Nations Children's Fund, UNICEF).

Працює у 190 країнах і територіях для охоплення дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги

Понад 30 років тому Організація Об'єднаних Націй ухвалила Конвенцію про права дитини, про яку йшлося в параграфі 4. Майже всі країни світу визнали її. Цей документ передбачає гідне ставлення до дітей, захист від жорстокого поводження, насильства, дискримінації та зневаги, незаконного використання дитячої праці. А також охоплює право на достатнє харчування, житло, освіту, охорону здоров'я. В Україні охорона дитинства регулюється на державному рівні. Батьки мають право на самозахист своєї дитини, можуть звертатися до суду, органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій за захистом її інтересів. Дитина може також самостійно звернутися по допомогу в органи

опіки і піклування, а з 14 років навіть до суду. В Україні також діють спеціальні органи, в обов'язки яких входить дбати про захист чи відновлення прав дитини. Це суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, органи опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх та дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні органи Національної поліції України та інші. Захищати інтереси дитини може також заклад освіти чи інші її законні представники.

Кожна дитина наділена природними невід'ємними правами. Дитина, її батьки чи опікуни мають право вимагати від держави та суспільства забезпечення можливостей та умов життя, необхідних для розвитку маленької людини. Мабуть, вам цікаво, які ж обов'язки є в дітей. Діти, як і дорослі, зобов'язані поважати інших, берегти природу, шанувати державні символи, пам'ятати, що «свобода одного закінчується там, де починаються права іншого». А також намагатися допомагати, наскільки це можливо, близьким, виявляти послух батькам чи іншим законним представникам. Маємо розуміти, що обсяг обов'язків дітей збільшується разом з віком.

1. З якого віку дитина може самостійно звернутися до суду для захисту своїх прав? Хто представляє інтереси дитини до досягнення нею цього віку? 2. Чому питанням захисту дітей приділяють велику увагу міжнародні організації? 3. Розгляньте детальніше постер, створений ЮНІСЕФ до 30-річчя Конвенції про права дитини, та назвіть якомога більше прав дитини, зазначених у ньому. Скористайтеся запропонованим QR-кодом або ж зображенням, що на наступній сторінці.

1 ХТО З ДИТИНОЮ?	2 ЗАБОРАНА ДИСКРИМІНАЦІЇ	3 НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ	4 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ	5 ЗРОСТАННЯ І ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї	6 ЖИТТЯ, ВИХИВАННЯ І РОЗВИТОК	7 ІМ'Я ТА ГРОМАДЯНСТВО
8 ІДЕНТИЧНІСТЬ	9 БУТИ РАЗОМ ІЗ СІМ'ЄЮ	10 ЗВ'ЯЗКИ З БАТЬКАМИ ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗА КОРДОНОМ	11 ЗАХИСТ ВІД ВИКРАДЕННЯ	12 ПОВАГА ДО ПОГЛЯДІВ ДИТИНИ	13 ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ДУМОК	14 СВОБОДА ДУМКИ ТА РЕЛІГІЇ
15 СТВОРЕННЯ ГРУП АБО ПРИСМАННЯ ДО НИХ	16 ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ	17 ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ	18 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ	19 ЗАХИСТ ВІД НАСИЛЬСТВА	20 ДІТИ ПОЗА СІМ'ЄЮ	21 УСИНОВЛЕНІ ТА УДОЧЕРЕНІ ДІТИ
22 ДІТИ-БІЖЕНЦІ	23 ДІТИ З ІНВАЛІДНІСТЮ	24 ЗДОРОВ'Я, ВОДА, ХАРЧУВАННЯ, ДОВКІЛЛЯ	25 ДІТИ В УСТАНОВАХ ДОГЛЯДУ	26 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДОПОМОГА	27 ЇЖА, ОДЯГ ТА БЕЗПЕЧНИЙ ДІМ	28 ДОСТУП ДО ОСВІТИ
29 ЗАВДАННЯ ОСВІТИ	30 КУЛЬТУРА, МОВА ТА РЕЛІГІЇ МЕНШИН	31 ВІДПОЧИНОК, ГРА, КУЛЬТУРА, МІСТЕЦТВО	32 ЗАХИСТ ВІД ШКІДЛИВОЇ ПРАЦІ	33 ЗАХИСТ ВІД ШКІДЛИВИХ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН	34 ЗАХИСТ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	35 ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ
36 ЗАХИСТ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ	37 ДІТИ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	38 ЗАХИСТ ПІД ЧАС ВІЙНИ	39 ВІДНОВЛЕННЯ ТА ПОВЕРНЕННЯ У СУСПІЛЬСТВО	40 ДІТИ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ЗАКОН	41 ЗАСТОСУВАННЯ НАЙБІЛЬШ СПРИЯТЛИВИХ ДЛЯ ДІТЕЙ ЗАКОНІВ	42 УСІ МАЮТЬ ЗНАТИ ПРАВА ДИТИНИ
43-54 ЯК ПРАЦЮЄ КОНВЕНЦІЯ?	КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ					

Постер ЮНІСЕФ до 30-річчя Конвенції про права дитини

<https://cutt.ly/Ulsw9Hh>

1. Вправа «Сенкан». Спільно створіть сенкан «Права дитини», дібравши ще два прикметники, три дієслова, фразу-висновок із чотирьох слів, іменник-синонім чи слово-асоціацію до цієї теми.

2. Вправа «Приклади подолання конфліктів» (у парах). Пригадайте, які випадки конфліктів ви зустрічали в казках / мультфільмах / книгах. Проаналізуйте, як вдалося подолати конфлікт.

Дискримінація. «Мова ворожнечі». Толерантність. Конфлікт. Дитина. Повноліття. Захист прав дитини.

Онлайн-цікавинка:

«Мультик про права дитини» від UNICEF
Ukraine <https://cutt.ly/PlsxBMQ>

Корисна гра:

«Дискримінація, конфлікти в суспільстві» (відповідники)
<https://cutt.ly/Klsculz>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Доберіть вирази, близькі за значенням до слів «дискримінація», «конфлікт». **3.** Чим небезпечні конфлікти? **4.** Опишіть ситуації, коли вам вдалося досягти компромісу чи консенсусу.

5. Вправа «Плакат». Створіть рекламний плакат «Інше не означає погане».

6. Творча вправа «Екскурсія до сайту ЮНІСЕФ». Завітайте на сайт українського представництва ЮНІСЕФ. Ознайомтеся з діяльністю цієї організації, адаптованою версією Конвенції про права дитини.
<https://cutt.ly/OIsepZ9> .

§ 12. Світ інформації

Згадайте...

- звідки дізнаємося різноманітні новини;
- значення слова «інформувати»;
- відомі вам правила безпечної поведінки в інтернеті.

Як ви розумієте...

- значення слів «факт», «дезінформація»;
- поняття «інформаційний простір»?

Чи знаєте ви, що...

- однією із найдавніших інформацій, яка зафіксована в Україні, є наскельні малюнки печер Кам'яної могили, що в Запорізькій області, — давні люди зобразили сцени полювання, тодішніх тварин.

«Найбільшого успіху досягає той, хто має в своєму розпорядженні кращу інформацію».

*Бенджамін Дізраелі,
британський політик, письменник*

12.1. Інформаційний простір

Світ, у якому ми живемо, наповнений великою кількістю невидимих нашому окові елементів та процесів. Це повітря, тепло, хвилі передач мобільних пристроїв, електричний струм, а також інформація — все, про що ми довідуємося, що сприймаємо.

Інформаційних відомостей навколо нас є надзвичайно багато, тож спробуймо їх класифікувати. За способом сприйняття: *зорові* — все, що ми бачимо (в тому числі і на пристроях, якими користуємося), читаємо чи розглядаємо; *слухові* — те, що чуємо; *тактильні* — те, що сприймаємо на дотик; *нюхові* — про які дізнаємося з допомогою нюху; *смакові* — з допомогою яких відчуваємо смак. Інформація може різнитися за способом подання. Так, вона може бути *текстовою, числовою, графічною, звуковою*. Третім

критерієм, за яким можемо розрізнити види інформації, є її призначення. Вона може бути *масовою*, тобто загальнодоступною, *спеціальною* — призначеною або зрозумілою певній групі людей і *особистою* — такою, яка відома певній людині.

Чи чули ви коли-небудь слово «*інфопростір*»? Чи розумієте його значення? У загальному, широкому сенсі інформаційним простором (інфопростором) є весь світ довкола нас. Щойно розплющивши очі, ми безперервно приймаємо інформацію, а згодом ділимося нею з іншими. Так виникає безперервний інформаційний потік. Медіа — телебачення, преса, радіо, мережа Інтернет тощо — зробили цей потік потужним і всеохопним. Про сьогоденне суспільство кажуть, що воно інформаційне. Джерелами інформації є документи, книги, бази даних, реєстри, наукові збірки, бюлетені, повідомлення масмедіа, публічні виступи.

1. Які засоби масової інформації використовуєте ви? 2. До яких видів інформації за способом подання та призначенням належить текст вашого підручника?
3. Спробуйте укласти схему «Види інформації».

12.2. Що таке дезінформація

Завдяки інформації, яку отримуємо, формується наше бачення світу. Доступ людей до інформації є надзвичайно важливим, однак не менш важливою є її якість і правдивість. Усю інформацію, отриману зі ЗМІ, можна умовно розділити на те, що дійсно відбулося (*факти, події*), і думки інших людей з приводу того, що відбулося (*судження*). Про певний факт судження можуть бути

вкрай різними, адже різні люди неоднаково сприймають та оцінюють одну і ту ж подію.

Судження ⇒	Факт, подія	⇐ Судження
Судження ⇒		⇐ Судження
Судження ⇒	Факт, подія	⇐ Судження
Судження ⇒		⇐ Судження

Добираючи інформацію, можна впливати на думки людей та їх поведінку, відкрито переконувати споживачів інформації або ж приховано маніпулювати ними. Часто у масмедіа поширюють неправдиву інформацію про людей чи події. Так народжуються *фейки* або *дезінформація*. Фейк — спеціально поширювана відверто неправдива інформація. Так називають не лише сфальсифіковані тексти, а й підроблені світлини, відеоролики, сторінки в соцмережах.

Щоб не бути обманутим, слід проявити пильність, навчитися знаходити неправдиві відомості у медіапотоці. Як їх побачити? Найчастіше фейкова інформація має сенсаційний характер, набуває широкого розголосу, розбурхує такі емоції, як страх, тривога, гнів, відраза. Також у фейках відсутні посилання на те, звідки взялася ця інформація, або ж вказують неправдиве джерело. Ми живемо у світі постійного «інформаційного шуму». Інформація, яку одержуємо, не завжди буває якісною, достовірною і корисною. Але людина є істотою розумною, тому вчиться розрізняти й оцінювати інформацію, тобто набуває *медіаграмотності*. Важливим є навик розпізнавати брехню, неточності або бажання ввести в оману, який є неодмінним елементом критичного мислення.

1. Як ви можете пояснити поняття «інформаційний шум»? 2. Чому важливо вміти упізнавати неправдиву інформацію? 3. Наведіть кілька прикладів, коли отримана інформація змінювала ваші уявлення, переконання, думки.

12.3. Історичний факт, подія, процес

Історики працюють з історичними інформаційними відомостями, досліджують факти і події, що минули. Тому історію теж можна вважати наукою про інформацію. Так, на уроках у п'ятому класі ви опрацюватимете чимало інформаційних даних, перевірятимете їх на достовірність, можливо віднайдете «історичні фейки». Щоб робота була плідною, потрібно вчитися перетворювати інформацію — виділяти й занотовувати найважливіше, створювати таблички, графіки, діаграми. Врешті — досліджувати історичний текст. Для цього потрібно вміти визначати «найменшу одиницю» в історичних даних, незмінну і конкретну. Це — **історичний факт**, тобто реальна, не вигадана подія з минулого. Наприклад: «24 серпня 1991 року ухвалено Акт проголошення незалежності України і наша держава відновила свою незалежність». Або ж: «Від вересня 1996 року грошовою одиницею України стала гривня».

Пов'язані між собою історичні факти складаються в **історичні події**. Вони є логічно завершеними та обмеженими в часі та просторі. Для прикладу, розглянемо подію — хрещення Руси-України. Що їй передувало?

Князь Володимир Великий вирішив замінити старі вірування новими. Його посланці подорожували землями різних народів, пізнаючи їх вірування. Врешті князь обрав християнство, яке сповідували візантійці — могутні сусіди Володимира, що стали його союзниками. Спершу князь охрестився сам, потім наполіг на хрещенні свого оточення, а 988 року хрестили русів — наших далеких предків — у Києві.

Історичні події складають безперервний ланцюжок — **історичний процес**. Він є причинно-наслідковим. Що це означає? Всі історичні події мають причини і наслідки та є пов'язаними між собою, ніби «витікають» одна з одної. Сукупність неперервних причин-подій-наслідків становить історичний процес.

Причини	Факт	Факт	Факт	Факт	Факт	Факт	Наслідки
	Подія		Подія		Подія		
	Історичний процес						

Князь Володимир Великий отримав у спадок величезну, але розрізнену державу. Важливим завданням стало її об'єднання. Найдієвішим засобом для цього було запровадження єдиної для всіх релігії: один Бог, один князь, одна держава. Вибір припав на християнство, яке сповідувала могутня Візантія, таким чином князь отримував ще й неабиякого союзника. Саме хрещення відбулося в 988 році. Однак руси не одразу прийняли нову віру. Почався довгий, складний і болючий процес християнізації.

Які наслідки цієї події? До сьогодні переважна більшість мешканців України сповідують християнство. Князю Володимиру вдалося зміцнити Русь-Україну та розширити її межі. Згодом вона втратила єдність, а потім, захоплена правителями сусідніх держав, перестала існувати. Відтоді українці ще не раз пробували відновити незалежність своєї держави. Вдалося їм це лише 24 серпня 1991 року.

1. Які історичні факти та події, окрім згаданих у тексті, вам відомі? 2. Що є найменшою одиницею в потоці історичної інформації? 3. Чи вважаєте вірним твердження «причина зумовлює наслідок»?

1. Вправа «Правда — неправда» (в парах). Створіть два повідомлення про життя своєї громади / школи — одне фейкове, одне — правдиве. Запропонуйте їх класу, щоб розрізнити інформацію і дезінформацію. **2. Вправа «Передай інформацію»**. Спробуйте передати інформацію, запропоновану вчителем / вчителькою, своїм однокласникам / однокласницям за допомогою жестів, міміки, малюнка, запитань «так — ні» тощо.

Інформація. Інфопростір. Факт. Судження.
Фейк. Масмедіа. Медіаграмотність.
Історичний факт. Історична подія. Історичний процес.

Виконайте онлайн-вправу:

«Факти і події в сучасності та в історії»

<https://cutt.ly/alsc13z>

Корисна гра:

«У світі інформації» (відсутнє слово)

<https://cutt.ly/elsvpzx>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфу, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __?

Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Назвіть один факт і одне судження про свого / свою однокласника / однокласницю. Що було легше підібрати: факт чи судження? Чому? 3. Складіть хмаринку слів «Наше медіаполе», в якій перелічіть джерела, з яких ви черпаєте інформацію. Чому саме цим джерелам інформації ви надаєте перевагу? Поміркуйте, чи всі вони надійні. 4. Розкажіть про відомі вам події серпня-грудня 1991 року. Наведіть кілька фактів. Як би ви назвали історичний процес, елементами якого є ці події?

5. **Вправа «Вплив»**. Створіть плакат, щоб вплинути на уявних споживачів інформації. Підберіть влучні речівки, слогани, зображення. 6. **Творча вправа «Факт-судження»**. Попросіть однокласника / однокласницю розповісти про події сьогоднішнього ранку, від пробудження до початку першого уроку. Що в його / її розповіді є фактами, а що — судженнями?

§ 13. Я — особистість

Згадайте...

- у чому полягає неповторність кожного з нас;
- як змінилися ваші вміння впродовж навчання в 1–4 класах.

Як ви розумієте...

- значення слів «гідність», «самовизначення»;
- поняття «особистий простір»?

Чи знаєте ви, що...

- щодня в нашій голові виникає від 12 до 60 тисяч думок; наш мозок є більш потужним, ніж будь-який комп'ютер?

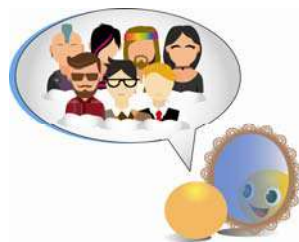

«Гідність людини не в її походженні. Бог не створив рабства, але обдарував людину свободою».

*Іоанн Златоуст, архієпископ Константинопольський,
проповідник християнської церкви*

13.1. Мій саморозвиток

Для позначення людини як живого організму зазвичай використовуємо чимало слів — персона, суб'єкт, індивід, особа, особистість. Однак для фахівців вони не є взаємозамінними. Скажімо, поняття «особа» та «особистість» настільки ж різні, як щось видиме і невидиме. Коли говоримо про природне створіння, людину, яка перебуває в середовищі собі подібних і має певні зв'язки з іншими людьми, треба вживати поняття «особа». Якщо ж йдеться про думки людини, її характер, переконання, звички, переживання та вміння, використовуємо термін «особистість».

З-поміж думок і бачень (уявлень) людини найважливішими є її уявлення про себе. Адже всі ми прагнемо знати відповіді на запитання: «Хто я?», «Який / яка я?», «Чого я хочу?», «Що я можу?». Вони допомагають самовизначитися, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти,

якими є наші потреби та інтереси, правильно обрати професію чи заняття, друзів і партнерів. Врешті влаштувати своє життя так, щоб відчувати комфорт і задоволення. *Самовизначення* (розуміння своїх потреб, бажань і вподобань) завжди бентежить, особливо в час повноліття, коли необхідно приймати багато важливих, доленосних рішень.

Зростаючи, дитина міцніє, набирається сили і вправності. Та чи лише фізично вона змінюється? Дорослішаючи, ми вчимося міркувати, приймати зважені рішення, брати відповідальність. Формується наш характер, стійкішими стають смаки і переконання, удосконалюються манери. Розвивається не лише тіло, а й особистість.

1. Як різняться поняття «особа» та «особистість»?
2. Чому, на вашу думку, розвиток людини значною мірою залежить від неї самої? 3. Чи вважаєте себе сформованою особистістю? Як гадаєте, чи можуть змінитися ваші уподобання та характер за кілька років? Чому?

13.2. Гідність

Ми доволі часто чуємо слово «гідність». Та чи розуміємо його значення? Гідність — це усвідомлення (розуміння) людиною своєї цінності і неповторності. Це один із найважливіших складників нашої особистості і загальнолюдська цінність. Якщо людина відчуває свою важливість для сім'ї, друзів, суспільства, це викликає в неї повагу до себе й до інших, впевненість у власних силах. Адже той, хто не відчуває чи не усвідомлює своєї гідності, не зрозуміє значення гідності інших людей.

Гідність особистості — одне з основних прав людини. Відчуття нею власної гідності є вкрай важливим і для

суспільства, адже формує повагу до гідності інших. Так творяться спільноти людей, сповнені гармонії, безпечні та комфортні. Та чи всі спільноти є такими? На жаль, у світі є соціуми, в яких особистість не є важливою, існує вибіркове правосуддя, а цькування й відверта агресія стають нормою. Чи є це правильним? Звичайно, ні, бо кожна людина має право на власну гідність і повинна її захищати.

Стаття 3 Конституції України:

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Акція-концерт «Інструмент Свободи» на барикадах по вулиці Грушевського в Києві, 10 лютого 2014 року

А як же наше, українське суспільство? Чи є воно гармонійним? У 2013 році тодішнє керівництво нашої країни знехтувало думкою громадян держави, які прагли європейських цінностей та гідного рівня життя. Тоді відбулися події, названі Революцією Гідності. Влада протиправно розігнала мирну акцію студентів, що

тривала понад тиждень. Громадяни України продовжили акції на підтримку євроінтеграції, які загалом тривали від листопада 2013 року до лютого 2014 року і привели до значних суспільних і політичних зрушень. Ми з вами ще будемо розмовляти про те, як народ України довів, що наша гідність непорушна, її захищатимемо навіть зі зброєю в руках. Відтоді будуємо суспільство оновлене, де гідність і права людини є найвищою цінністю.

1. Що називають гідністю? 2. Чому гідність особистості вважають одним із основних прав людини? 3. Які події називають Революцією Гідності? Як ви гадаєте, вони стосуються гідності особистості чи й гідності суспільства?

13.3. Особистий простір

Кожен / кожна із нас має свій *особистий простір*, як фізіологічний, так і психологічний. Що це означає? Певний проміжок простору навколо людини (повітря, місця), який ніхто не має права порушувати без її дозволу. Яким є фізіологічний особистий простір, залежить від кожної окремої особи. Йдеться про те, багато чи мало місця потрібно, щоб почувати себе комфортно. Психологічний особистий простір — це сфера наших думок, переконань і бажань, які тримаємо в таємниці. Маємо право вимагати, щоб інші не посягали на наш внутрішній світ, але мусимо поважати їхній особистий простір.

Особистий простір кожної людини є вкрай важливим. Його фізичне чи психологічне порушення викликають відчуття дискомфорту чи напругу. Щоб цього не відбувалося, особисті кордони мають бути чітко окресленими і захищеними. Особливий дискомфорт щодо порушення нашого особистого фізичного простору ми відчуваємо у громадському транспорті, ліфті чи живій черзі.

Усі без винятку мають право на непорушність особистого простору. Пам'ятайте, що без вашої згоди ніхто не має права до вас фізично торкатися, а також вводити у психологічний дискомфорт, викликаючи відчуття незручності чи сорому. Якщо це відбувається, потрібно звернути-

ся за допомогою до відповідних державних органів, які контролюють дотримання прав людини.

1. Яка відстань, на вашу думку, окреслює ваш особистий простір? 2. Чим, на вашу думку, різняться поняття «інтимний простір» та «особистий простір»? 3. Чи помічаєте ви, коли ненароком порушуєте особистий простір інших? Поясніть, за якими ознаками ви про це здогадуєтеся.

1. Вправа «Кроки до успіху». Створіть власний чек-лист «8 кроків становлення успішної особистості учня / учениці». Зіставте свої міркування з пропозиціями однокласників / однокласниць. Узагальніть ідеї та укладіть колективний порадник для досягнення успіху.

Особистість. Саморозвиток. Гідність. Самовизначення.
Особистий простір.

Онлайн-цікавинка:

«Проект Maidan3D»
<https://cutt.ly/elsbch8>

Корисна гра: «Я — особистість» (відповідники)

<https://cutt.ly/2lsbHq1>

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Доберіть слова, що близькі за значенням до слова «гідність».

3. Поміркуйте, які риси характеру, вчинки роблять людину «гідною». 4. Дізнайтеся, з якими подіями в Україні пов'язаний День Гідності та Свободи, який відзначають 21 листопада.

5. **Вправа «Шлях розвитку».** Намалюйте свій особистий шлях розвитку. Зліва напишіть, що нового ви плануєте навчитися, справа — що для цього потрібно. Прямуйте цим шляхом! Успіхів!

6. **Творча вправа «Плакат».** Створіть плакат «Можна — Заборонено», щоб пояснити правила дотримання меж особистого простору.

Узагальнення розділу 2. ВІД РОДИНИ — ДО УКРАЇНИ

← Поєднайте термін і його значення
<https://cutt.ly/6Okj55l>

Співвіднесіть поняття з тематикою,
якої вони стосуються ⇒
<https://cutt.ly/MOKkriO>

← Оберіть і впишіть
правильні відповіді у речення
<https://cutt.ly/xOkkaR1>

Додаткова інформація до розділу 2 ⇒
<https://cutt.ly/IOQGkMV>

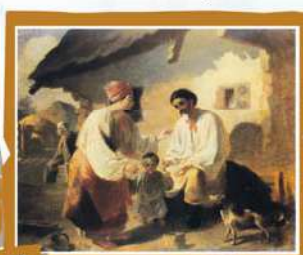
- Мала батьківщина, історія вулиці, рідний дім.
- Родовід. Родинне дерево. Герб роду. Династія. Життєпис (біографія). Автобіографія.
- Громада. Територіальна громада. Шкільна громада. Громадський простір.
- Дискримінація. «Мова ворожнечі». Толерантність. Конфлікт. Дитина. Повноліття. Захист прав дитини.
- Інформація. Інформаційний простір. Факт. Судження. Фейк. Масмедіа. Медіаграмотність.
- Історичний факт. Історична подія. Історичний процес.
- Особистість. Саморозвиток. Гідність. Самовизначення. Особистий простір.

Історичний факт: реальна, не вигадана подія з минулого, «найменша одиниця» в історичних даних, незмінна і конкретна.

Історичні події: пов'язані між собою історичні факти, які є логічно завершеними та обмеженими в часі та просторі.

Історичний процес: безперервний ланцюжок історичних подій, сукупність неперервних причин-подій-наслідків.

Розділ 3.
УКРАЇНА — СВІТОВІ, СВІТ — УКРАЇНІ

§ 14. Україна: погляд крізь час

Згадайте....

— які заклади освіти розташовані в селі / місті, в якому ви проживаєте.

Як ви розумієте...

- вислів «здобувати освіту»;
- значення слів «університет», «вища школа»;
- словосполучення «ІТ-сфера»?

Чи знаєте ви, що...

— найдавнішому зображенню вчителя в Україні понад тисячу років, воно збереглося на стіні Софійського собору в Києві?

«Усяка школа славна не числом, а славою своїх учнів».
Микола Пирогов, український хірург, анатом і педагог

14.1. Розвиток освіти в Україні

Пам'ятний знак першій школі
(м. Київ,
вул. Володимирська, 2),
архітектор Віталій Шишов,
скульптор Авраам Мілецький,
1988 рік, світлина 2014 року

Українські землі віддавна славились освітніми традиціями. Перша школа в Києві з'явилася понад тисячу років тому. Її заснував князь Володимир Великий. Спочатку навчання грамоті та лічбі було обов'язковим лише для хлопчиків із наближених до князя сімей. Згодом кількість шкіл значно збільшилась, їх відкривали при храмах і монастирях. Дівчат навчали також співам та шитву. Зростав рівень освіти. Так, через майже 250 років після князювання Володимира Великого при дворі короля Данила звичним було знання 5–7 мов.

Учитель диктує склади
«до», «то», «да»

Малюнок хлопчика Лазаря:
в'їзд Христа в Єрусалим

Світлини і промальовки зображень, яким понад тисячу років,
на стіні собору Святої Софії в м. Київ виконав В'ячеслав Корнієнко

«Фундатори Києво-Могилянської академії
(гетьман
Петро Сагайдачний
і Галшка Гулевичівна)»,
художник Василь
Забашта, 2005 рік

Коли в 1711 році данський дипломат Юст Юль відвідав Україну, то зауважив, що в кожному українському селі була школа, а звичайні селянки ходили до церкви з молитовниками в руках. Поступово з'явилися заклади, де навчалися ремеслам і здобували спеціалізовані знання. Доброю традицією в ті часи стало намагання дати дітям можливість отримати гарну освіту.

Вже понад 500 років тому серед студентів і навіть викладачів європейських університетів були українці. Першою вищою школою на наших землях стала **Острозька академія**, заснована в 1576 році. Тут вивчали «сім вільних наук» (граматику, риторику, діалектику, музику, арифметику, геометрію, астрономію), а також вищі науки (філософію, богослов'я, медицину).

Зображення старого корпусу Києво-Могилянської академії на банкноті 500 грн (фрагмент)

Сприяла розвитку освіти також діяльність братств — організацій міщан при православних церквах і монастирях. Для **братських шкіл** коштом громади створювали і друкували підручники. Київська братська школа, для якої знатна шляхтянка Галшка Гулевичівна в 1615 році віддала свій маєток, «переросла» в Києво-Могилянський колегіум. А згодом цей заклад став **академією** та продовжує освітні

традиції в наш час. Львівський єзуїтський колегіум, відомий з 1661 року, незабаром став **університетом**. У період 1805–1875 років засновано Харківський, Київський, Одеський і Чернівецький університети та спеціалізовані вищі навчальні заклади. Розвивалися початкова та середня освіта. Працювали школи, гімназії та ліцеї.

Але, на жаль, чужинська влада в 1863 та 1876 роках заборонила навчання українською мовою та друкування українських книжок на тій частині українських земель, що тоді належали Російській державі. Детальніше про ці факти ви будете вивчати згодом.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, сучасна світлина

Львівський національний університет імені Івана Франка, сучасна світлина

Сучасна освіта продовжує давні традиції. Сьогодні активно впроваджується концепція Нової Української Шко-

ли, яка втілює в життя прогресивні європейські ідеї. Гімназії та ліцеї забезпечують дітей можливістю здобути якісну середню освіту. Заклади професійної та вищої освіти допомагають молоді віднайти своє покликання.

1. Хто, де і коли заснував першу школу на теренах України? Зверніть увагу, що пам'ятний знак першій школі встановлено на честь тисячоліття її заснування. 2. Про що, на вашу думку, свідчать спостереження дипломата Юста Юля? 3. Поміркуйте, чому українську банкноту номіналом 500 грн прикрасили зображенням освітнього закладу. Дізнайтеся, чий портрет прикрашає іншу сторону цієї банкноти. Розпитайте дорослих, що їм відомо про цього діяча (отримана інформація знадобиться на одному з наступних уроків).

14.2. Скарби України

Слово «скарб» викликає в уяві зазвичай образ коштовностей. Але скарбом можуть бути не лише монети чи прикраси. Є знахідки, які цінні своєю унікальністю та давністю. А є такі скарби, які й не ховав ніхто, однак вартують вони чимало і мають для людства цінність, яку не виміряти грошми. Це, наприклад, давні книги, споруди, мистецькі пам'ятки. Їх можемо побачити на світлинах, або ж в експозиціях музеїв. Є й такі великі «скарби», що навіть дня мало буде, щоб їх обійти-оглянути.

Найдавніші музичні інструменти в експозиції Мистецького арсеналу, світлина Сергія Старостенка

«Пересопницьке Євангеліє», найдавніший переклад Святого Письма українською мовою, сучасна світлина рукописної книги

Найдавніші музичні інструменти, знайдені в Україні, мають вік понад 20 тисяч років, а зроблені з кісток тварини (сопілка, «шумовий браслет», молоток та інші). Понад 2,5 тис. років тому, коли у степах України жили таємничі скіфи, були створені ювелірні шедеври: золота пектораль (нагрудна прикраса вагою 1150 грамів), скіфський гребінець та інші розкішні вироби. Хоча виготовляли їх на замовлення скіфських царів, які вже давно відійшли в небуття, ці прикраси мають величезне культурне значення для України та світу.

Скіфська золота пектораль, сучасна світлина

Найдавніші книжки не друкували, як зараз, а писали, оздоблюючи візерунками та зображеннями. Найстарішою збереженою рукописною пам'яткою, створеною на теренах України, є «Остромирове Євангеліє», виготовлене в 1056–1057 роках. А через 500 років (!!!), у 1556–1561 роках було створено ще один наш скарб — «Пересопницьке Євангеліє», написане тогочасною українською мовою. Першодрукар Іван Федорович створив найдавніші друковані на теренах України книги: «Апостол», «Буквар», «Острозьку Біблію».

Справжніми скарбами України є перлини архітектури, що збереглися з давніх часів, — храми, замки, фортеці, громадські споруди. Серед найдорогоцінніших пам'яток — Софійський собор у Києві, якому трохи більше тисячі років. Звели його в роки правління князя Ярослава Мудрого, батька французької королеви Анни Ярославівни та дідуся французьких королів. Князь забезпечив доньці хорошу освіту. Анна знала кілька іноземних мов, взяла з собою у Францію рукописне Євангеліє, яке згодом назвуть

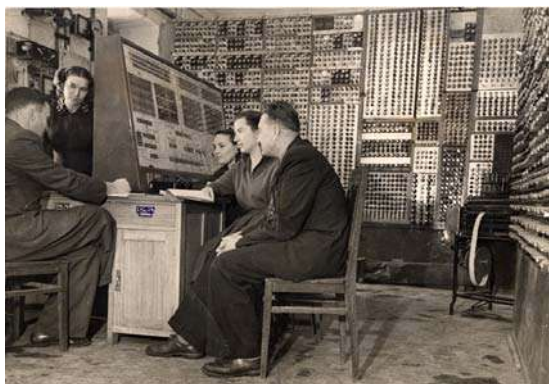
Реймським. Ставши французькою королевою, листувалась із Папою Римським. Ім'я її сина — Філіп (Пилип) — мали чимало правителів Європи. Ці факти підтверджують високий рівень розвитку наших земель.

1. Чим унікальні скарби України, про які розповідається в тексті? 2. Поруч із якою тисячолітньою пам'яткою можете сфотографуватися на Софійській площі в м. Київ? 3. Про які ще давні пам'ятки України вам відомо? В чому їх цінність для нашої держави?

14.3. Досягнення в сфері інформаційних технологій

Якими ж є досягнення української освіти та науки сьогодні? Науковці, що працювали на землях України, здійснили чимало відкриттів світового рівня, про які йтиметься в наступних параграфах. А ми з вами насамперед розглянемо те, що поєднує науку з практичною діяльністю людини в різних галузях, — інформаційні технології.

Мала електронна обчислювальна машина «МЕОМ», м. Київ, світлина Національної академії наук УРСР, 1951 рік

Комплекс із двох комп'ютерів «Дніпро», встановлених за екраном, у центрі керування космічними польотами

Розвиток ІТ-сфери не міг би відбутися без участі українських фахівців. Основоположником інформаційних

технологій в Україні став **Сергій Глушков**. Під керівництвом його колеги **Сергія Лебедева** команда київських науковців, серед яких було п'ятеро жінок, створила першу в Європі «Малу цифрову електронну обчислювальну машину» («МЕОМ»).

Деталі «Малої електронної обчислювальної машини»: електронні лампи, опори, конденсатори

Катерина Ющенко за роботою, світлина з сімейного альбому, 1959 рік

Відомою фахівчиною в цій сфері також стала **Катерина Логвинівна Ющенко**. Саме їй належить розробка концепції адресного програмування, прикладом якого є всім добре відомі штрих-коди. Цей винахід випередив на кілька років мови програмування Fortran, Cobol, ALGOL. Як бачите, наші земляки та землячки стали творцями важливих розробок, які сформували сьогоднішній, такий комфортний для нас світ.

1. Порівняйте розміри перших та сучасних комп'ютерів. Сформулюйте висновок про розвиток інформаційних технологій. 2. Чому, на вашу думку, сьогодні користуємося гаджетами, виготовленими в інших країнах? 3. Наведіть приклади відомих вам сучасних світових досягнень у сфері інформаційних технологій.

1. Вправа «Листівка-візитівка». Восени 2021 року Міністерство освіти і науки України реалізувало посткросинг-проект під назвою «Вивчай світ → рекламай Україну!» («Discover

the world → promote Ukraine!»). Основна мета проєкту — популяризація України у світі шляхом створення та обміну листівками між українськими школярами, студентами з іноземцями. Спробуйте (разом чи поодиночку) створити листівку, яка б рекламувала та розповідала про Україну (культуру, архітектуру (фото фасадів будівель закладів освіти), історію тощо).

Онлайн-цікавинка:

Віртуальна екскурсія Музеєм книги та друкарства в м. Острог

<https://cutt.ly/wlscDwC>

Корисна гра:

«Освіта і книга в Україні»

<https://cutt.ly/jlsb9yq>

Перша школа. Острозька академія. Братські школи. Києво-Могилянська академія. Університети. Скіфська пектораль. «Остромирове Євангеліє». «Пересопницьке Євангеліє». Книгодрукування. «Апостол». «Буквар».

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Складіть детальний план до підпараграфа «Розвиток освіти в Україні».
3. Уявіть один навчальний день у першій на території України школі, що була заснована князем Володимиром Великим. Опишіть його або створіть комікс.
4. Поясніть, чому з давніх часів прагнули отримати добру освіту.
5. **Вправа «Пам'ятка».** Опишіть одну з пам'яток, які згадуються в параграфі, не називаючи її. Запропонуйте однокласникам відгадати цей «скарб».
6. **Вправа «Лінія цінностей».** Укладіть зазначені в тексті пам'ятки та освітні заклади в спільний перелік «за віком», починаючи від найдавніших. Які з них ви вважаєте найціннішими, найунікальнішими? Поясніть свої міркування.

§ 15. Спортивні звитяги минулого й сьогодення

Згадайте....

- які українські сучасні спортивні клуби вам відомі;
- якими видами спорту ви займаєтеся чи цікавитесь;
- коли і де відбувалися відомі вам нещодавні міжнародні спортивні змагання.

Як ви розумієте...

- вислів «здобувати освіту»;
- значення слів «спорт», «руханка», «олімпіада»?

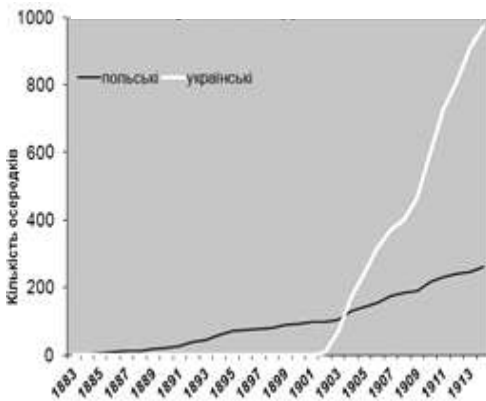
Чи знаєте ви, що...

- перші в Україні футбольний (1894), хокейний (1905) та ватерпольний (1914) матчі відбулись у Львові;
- гаслом українського патріотично-спортивного товариства «Сокіл» був вислів «Де сила — там воля!»?

«Поки в тебе є ще бодай одна спроба, ти не програв».
Сергій Бубка, український легкоатлет,
світовий рекордсмен

15.1. Зародження спортивного руху на західноукраїнських землях

Розвиток осередків (гнізд) «Сокола»
в Галичині в 1883 – 1914 роки

Заняття, що вимагають фізичної сили і спритності, та спортивні змагання відомі людству понад дві тисячі років. Але значного поширення в світі, зокрема й в Україні, спорт набув трохи більше як сто років тому. На західноукраїнських землях створено перші в Україні «спортклуби» і стадіони. Неймовірних зусиль до роз-

будови товариства «Сокіл» доклав Іван Боберський — «батько» українського спорту. Засновником «пожежно-руханкового» товариства «Січ» був Кирило Трильовський. Не забували учасники цих спортивно-патріотичних організацій про духовний розвиток: видавали календарі, співаники, часописи тощо. Діяв і широкомасштабний спортклуб — «Товариство забав рухових» (1910 – 1930-і роки).

У Львові найпопулярнішим видом спорту був хокей (гаківка). Голкіпер хокейної команди «Україна» Микола Скрипій винайшов першу у світі захисну маску для воротарів, а також змодельював ключку для воротаря (гак). Незважаючи на розподіл команд за національними ознаками, чимало українців виступали і за збірну Польщі. Успішно розвивали різні види спорту і єврейські спортклуби, зокрема славновідома «Гасмоней». Українським аналогом скаутського руху стала організація «Пласт». У Львові було проведено спортивні змагання, які сьогодні могли б мати статус чемпіонату, — Перший краєвий здвиг 1911 року.

Вправи з палицею під час Першого краєвого сокільського здвигу у Львові, світлина, 1911 рік

Хода Шевченківського здвигу сучасною площею імені Івана Франка у Львові, світлина, 1914 рік

1. Які історичні постаті долучилися до становлення і розвитку спортивного руху в Україні? **2.** Поясніть, як ви розумієте твердження про те, що в товаристві «Сокіл» «тренували тіло, а виховували український дух». **3.** Як називали хокей сто років тому?

15.2. Перша Київська олімпіада

Колискою українського олімпійського руху на теренах, що перебували під владою Російської імперії, став Київ. Для проведення всеросійської олімпіади це місто обрали не випадково. У Москві та Петербурзі, найбільших містах імперії, бракувало засобів і коштів. А в Києві на той час вже діяло 196 спортивних організацій, учасниками яких були майже 8 тисяч осіб. Працював велотрек, стадіон, яхт-клуб, іподром, стрільбище. Спеціально для олімпіади адаптували чимало інших споруд. Фінансувати проведення змагань зголосились українські підприємці Терещенки.

Церемоніальна хода гімнасток під час Першої київської олімпіади, світлина, 1913 рік

Гімнастичні вправи вихованців Київського навчального округу під час Олімпіади, світлина, 1913 рік

Отож, у серпні 1913 року було проведено Першу київську олімпіаду, де змагалися понад 600 осіб з Києва, Чернігова, Варшави, Петербурга, Москви, Риги. Виборювали перемоги в десяти видах спорту. До змагань з фехтування та п'яти дисциплін легкої атлетики були допущені жінки.

1. Чому Першу Всеросійську олімпіаду 1913 року проводили в Києві? 2. Пригадайте, що вам уже відомо про родину Терещенків. Як вони сприяли проведенню Олімпіади в Києві? 3. Спробуйте визначити, в яких видах спорту змагались олімпійці. Підтвердьте свої припущення за допомогою пошукових систем інтернету.

15.3. Спортивні здобутки сьогодення

*Лариса Латиніна на
параді фізкультурників
у Києві,
світлина, 1959 рік*

Тривалий час українські спортсмени і спортсменки на міжнародних змаганнях виступали за команди різних країн, а також успішно представляли Радянський Союз — державу, в складі якої майже 70 років перебувала Україна. Так, на Олімпіаді в Хельсінкі 1952 року українці здобули 20 медалей. Майже півстоліття, з 1964 по 2012 роки, утримувалося досягнення **Лариси Латиніної**, володарки найбільшого числа олімпійських нагород за всю історію Олімпійських ігор (18). Ця гімнастка з Херсонщини у трьох олімпіадах здобула 9 золотих, 5 срібних, 4 бронзових медалей.

Вперше на Олімпійських іграх Державний Гімн України тричі поспіль лунав у 1992 році в Барселоні. Тоді золоті медалі у складі Об'єднаної команди країн колишнього СРСР вибороли Олег Кучеренко (греко-римська боротьба), Тетяна Гуцу (спортивна гімнастика), Олександра Тимошенко (художня гімнастика). Золоті олімпійські медалі для незалежної України здобували 42 особи: 19 чоловіків і 23 жінки. Першою олімпійською чемпіонкою України на Зимових іграх 1994 року стала фігуристка **Оксана Баюл**, на Літніх іграх — борець **В'ячеслав Олійник**. Чотири рази ставала олімпійською чемпіонкою плавчиня **Яна Клочкова**. У 2021 році українським олімпійським чемпіоном став борець **Жан Беленюк**, здобувши золоту медаль на Олімпіаді-2020 у Токіо.

Оксана Баюл, світлина, 1994 рік В'ячеслав Олійник, світлина, 1996 рік

У 1995 році на чемпіонаті світу в Гетеборзі **Інеса Кравець** встановила світовий рекорд у потрійному стрибку (15,50 метрів), який утримувався аж до 2020 року. Упродовж 27 років недосяжним був рекорд стрибунка з жердиною **Сергія Бубки**, а сам легкоатлет ставав рекордсменом світу аж 35 разів! Дев'ятнадцятирічний **Руслан Пономарьов** у 2002 році став чемпіоном світу з шахів, одночасно отримавши титул наймолодшого чемпіона в історії.

*Олімпійська
чемпіонка, гімнастка
Лілія Подкопаєва на
п'єдесталі Олімпіади
в Атланті 1996 року*

*Ольга Харлан,
тепер шестиразова
чемпіонка світу
з фехтування,
2013 рік*

*Брати Володимир
(ліворуч) і Віталій
(праворуч) Клички
з чемпіонськими
поясами, 2012 рік*

*§ 15. Спортивні звитяги
минулого й сьогодення*

Культовими стали імена футболістів **Олега Блохіна**, **Ігоря Беланова** та **Андрія Шевченка**, які є володарями Золотого м'яча, боксерів **братів Кличків**. Гімнастка **Лілія Подкопаєва** вразила світ подвійним сальто вперед з поворотом на 180 градусів. Цей елемент виявився настільки складним, що більше 20 років жоден спортсмен його не може повторити. **Олексій Новиков** у 2020 році здобув титул найсильнішої людини планети, а в 2021-му підтвердив цей статус на змаганнях із силової атлетики.

Сергій Бубка встановлює світовий рекорд (стрибок з жердиною на висоту 6,14 м), дизайн світлини Інеси Посипай, 1994 рік

Андрій Шевченко приніс до пам'ятника тренеру Валерію Лобановському свій кубок «Золотий м'яч», Київ, 2004 рік

Чотириразова олімпійська чемпіонка, плавчиня Яна Клочкова

Олексій Новиков, найсильніша людина планети, 2020 рік

Міжнародні спортивні змагання для людей з інвалідністю називають Паралімпійськими іграми. Їх проводять після Олімпійських ігор і, ось уже майже 30 років, — на тих самих аренах. В Україні сформовано 4 національні Федерації спорту людей із порушеннями опорно-рухового апарату, порушеннями зору, слуху та інтелекту. Від 1996 року українські паралімпійці завоювали загалом 464 медалі (374 на Літніх і 90 на Зимових іграх). Наприклад, на зимовій Паралімпіаді 2010 року 19-річна Олександра Кононова здобула три золоті й одну срібну медаль. Наша збірна з літніх Паралімпійських ігор 2020 року в Токіо привезла 98 нагород.

Українська команда на Паралімпійських іграх у Токіо, світлина, 2021 рік

Жан Беленюк, український олімпійський чемпіон світлина, 2021 рік

1. За які досягнення українську гімнастку Ларису Латиніну включили до списку 10 найкращих спортсменів світу? 2. Чому українські спортсмени і спортсменки були змушені виступати за команди інших країн? 3. Що таке Паралімпійські ігри? Чого ми можемо повчитись у спортсменів-паралімпійців?

1. Вправа «П'єдестал перемоги». Розгляньте світлину, на якій тепер шестиразова чемпіонка світу з фехтування Ольга Харлан виконує Державний Гімн України, що лунає на честь її перемоги на Чемпіонаті світу в 2013 році. Спробуйте усно розповісти, що відчуває спортсменка. Поміркуйте, скільки зусиль і праці вкладено в перемогу. Обговоріть у команді, якою є роль тренера на шляху до спортивних вершин. Розпитайте у вчителя / вчительки, хто такий Валерій Лобановський, до пам'ятника якому знаменитий футболіст Андрій Шевченко приносив свій кубок «Золотий м'яч».

Онлайн-цікавинка:

Документальний фільм про Київську олімпіаду та розвиток спорту в Україні

<https://cutt.ly/vlsnSeU>

Корисна гра:

«Спортивні здобутки: колись та сьогодні»

<https://cutt.ly/slsnNbN>

Спортивні товариства. Спортивні змагання.
Спортивні досягнення

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Складіть детальний план до підпараграфа «Спортивні здобутки сьогодення».
3. Сформулюйте три речення: розповідне, питальне, окличне про досягнення українців у сфері спорту.
4. Опишіть спортсмена / спортсменку, які згадуються в параграфі, не називаючи імені. Запропонуйте однокласникам / однокласницям відгадати цю особистість.
5. **Вправа «Перегони».** Влаштуйте мінізмагання. За певний відрізок часу запишіть якнайбільше видів спорту, які успішно розвиваються в Україні.
6. **Вправа «Упорядкування».** За допомогою вчителя / вчительки складіть таблицю за схемою: вид спорту → ім'я спортсмена / спортсменки → досягнення.

§ 16. Українське мистецтво: дивуємо світ

Згадайте...

- з якими видами мистецтва ви вже знайомі;
- якими мистецькими творами пишається Україна;
- які пам'ятки мистецтва створено вашими земляками.

Як ви розумієте...

- вислів «самобутнє мистецтво»;
- словосполучення «мистецькі шедеври»?

Чи знаєте ви, що...

- Тарас Шевченко за фахом — художник, збереглося 835 його мистецьких творів, а понад 278 втрачено і досі не знайдено;
- вірш Тараса Шевченка «Заповіт» перекладено на 147 мов народів світу, і це рекорд для творів української літератури?

«Життя коротке, мистецтво вічне»,
Луцій Анней Сенека, давньоримський філософ

16.1. Театр, кіно, музика

Театральне мистецтво відоме з давніх-давен. Вуличні вистави мандрівних акторів користувалися популярністю повсюдно в Європі. В українських землях більш як чотириста років тому набув поширення ляльковий театр (вертеп). Практикували також декламування текстів чи віршів певної тематики, розігрування жартівливих сценок у ролях. Більш як двісті років тому почалося становлення української класичної драматургії. Засновниками перших театральних колективів та авторами п'єс стали Григорій Квітка-Основ'яненко (Харківський театр) та Іван Котляревський (Полтавський театр). Представниками знаного «театру корифеїв», який діяв на Правобережжі від 1882 року, були Михайло Старицький, Марко Кропивницький та інші майстри театральної сцени. Відомою українською акторкою була Марія Заньковецька. Вже у ХХ ст. в Харкові постав модерний український театр «Березіль»

*§ 16. Українське мистецтво:
дивуємо світ*

режисера Леся Курбаса. Наші сучасники продовжують найкращі театральні традиції минулого. Далеко за межами України відомі режисери Роман Віктюк (1936 – 2020 рр.) та Андрій Жолдак, актор Богдан Ступка (1941 – 2012 рр.) та актриса Ада Роговцева.

*Трупа Марка Кропивницького,
світлина, 1885 рік*

*Студійці театру «Березіль»,
світлина, 1922 рік*

*Марія
Заньковецька,
світлина, 1892 рік*

*Богдан Ступка,
світлина Олександ-
ра Андрющенка,
до 2012 року*

*Ада Роговцева з донькою
та онукою в українських
костюмах, проєкт «Щирі»,
2017 рік*

Кінематограф теж активно розвивався на наших землях. Першим в історії світового кіно українським фільмом стала робота Данила Сахненка «Запорізька Січ», створена в 1911 році. Одним з найвидатніших українських кінорежисерів є Олександр Довженко. Його фільм «Земля» не тільки займає другу сходинку у списку «100 найкращих

фільмів українського кіно», а й є одним із кращих у світовому кінематографі. Неперевершеним шедевром стала стрічка «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, яка здобула 39 міжнародних нагород! Саме в цьому фільмі дебютував геніальний український актор Іван Миколайчук.

Один із чотирьох
вцілілих кадрів «німого
кіно» Данила Сахненка,
1911 рік

Кадр із кінофільму
«Земля», 1930 рік

Іван Миколайчук у
фільмі «Тіні забутих
предків», 1965 рік

Першою українською оперою став твір «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемівського. Ще одним визнаним корифеєм української музики був Микола Лисенко. На початку минулого століття на сценах відомих оперних театрів лунав голос Соломії Крушельницької, яку ще за життя визнали найвидатнішою співачкою світу. Всесвітню славу завоював твір для хору «Щедрик» Миколи Леонтовича, створений 1916 року. Під назвою «Колядка дзвонів» («Carol of the Bells») цей твір став однією з найпопулярніших різдвяних пісень у світі. Композитори Платон Майборода, Олександр Білаш, Володимир Івасюк, Ігор Білозір піднесли українську пісню на нові висоти. Сучасна українська музика розвивається в різних жанрах: рок, поп, джаз тощо. Співачка Руслана Лижичко у 2004 році здобула перемогу на пісенному конкурсі «Євробачення». Другу перемогу Україні на цих музичних змаганнях здобула співачка Джамала з піснею «1944» про трагічну долю кримських татар. Диригентка Оксана Линів прославляє сьогодні українські землі далеко за їх межами.

§ 16. Українське мистецтво:
дивуємо світ

Соломія Крушельницька,
світлина
Маріо Нунес Вайс,
між 1905–1910 роками

Микола
Леонтович,
світлина,
до 1921 року

Джамала на прес-
конференції
«Євробачення»
у Стокгольмі, 2016 рік

Оксана Линів — головна
диригентка філармонійного
оркестру та опери
у м. Грац (Австрія),
світлина, 2021 рік

Виступ Руслани
разом з Капелою бандуристів
у Торонто, світлина Миколи
Сварника, 2015 рік

1. Однією з найвідоміших українських пісень у світі стала «Червона рута» композитора Володимира Івасюка. Чи чули ви її? Розпитайте в дорослих про рік створення цієї пісні та найвідоміших її виконавців. 2. Поміркуйте, якими були умови для розвитку українського мистецтва в часи відсутності власної держави. 3. Кого із сучасних українських митців ви можете назвати?

16.2. Пам'ятки архітектури

Перлинами давнього будівництва є Спасо-Преображенський собор, П'ятницька та Іллінська церкви у Чернігові, Успенський собор у Володимирі-Волинському, храми в Києві, Галичі, Переяславі, Львові тощо. Відомі туристам з усього світу пам'ятки історичного центру міста Львів. Вражають уяву замок Любарта в Луцьку, Мукачівський замок «Паланок», фортеця в Білгороді-Дністровському, Катедральний собор із турецьким мінаретом та фортеця в Кам'янці-Подільському і багато-багато іншого. Шедевром світового паркового мистецтва є «Софіївка» (м. Умань) — парк з давньогрецькими мотивами, закладений Станіславом Потоцьким для своєї дружини-грекині Софії.

Собор Святої Софії
в м. Київ, сучасна світлина

Внутрішнє оздоблення
Софії Київської, сучасна світлина

Собор Святих Петра і
Павла, м. Кам'янець-
Подільський, світлина,
2014 рік

Вірменська церква,
м. Львів, світлина,
2017 рік

1. Укладіть власний рейтинг пам'яток України, послуговуючись текстом підпараграфа. В чому, на вашу думку, полягає їхня цінність? 2. Які з перелічених пам'яток ви мали змогу відвідати чи побачити особисто? 3. Чи можемо пам'ятки архітектури вважати скарбами народу? Поясніть свої міркування.

16.3. Шедеври образотворчого мистецтва

Туристи з усього світу захоплюються внутрішнім оздобленням собору Софії Київської. Майстерно виконані мозаїки (зображення та візерунки, викладені кольоровими камінцями-смальтою) та фрески (ікони та малюнки, виконані фарбами по сирій штукатурці) свідчать про високий рівень розвитку образотворчого мистецтва. Збережені до наших днів шедеври образотворчого мистецтва найчастіше є іконами (зображеннями святих). Згодом набули поширення портрети знатних осіб, а також скульптура.

*«Дари в Чигирині 1649 року»,
офорт Тараса Шевченка, 1844 рік*

*«Козак Мамай», невідомий
художник, XVIII століття*

Популярними в козацькі часи стали зображення козака Мамаю. Його малювали як бандуриста, неодмінно з конем, люлькою, шаблею, мушкетом, списом, часто біля дуба. Про поширеність цього сюжету свідчить той факт, що на одному з малюнків Тараса Шевченка — «Дари в Чигирині 1649 року» (1844 рік) — бачимо картину «Козак Мамай». Вона розміщена на стіні в домі гетьмана Богдана Хмельницького так само, як ікона. Ви, безперечно, знаєте Тараса Шевченка як знаменитого поета, та за фахом наш

Кобзар був художником. У його живописних роботах виражені емоції та переживання простих людей (картини «Циганка-ворожка», «Катерина», «Селянська родина»). Мистецька творчість Тараса Шевченка пронизана любов'ю до власної батьківщини і тугою за її долею.

Коли Україна перебувала у складі СРСР, мистецтво опинилося під контролем влади. Тодішні заборони обмежували український культурний розвиток та диктували жорсткі рамки діяльності художників, письменників, поетів та інших творчих людей. Однак, і за таких обставин вражали казкові образи з картин Марії Приймаченко, полонили уяву чудернацькі квіти Катерини Білокур. Живописець Іван Марчук увійшов до символічної сотні геніїв сучасності. Всесвітньовідомими є картини із серії «Двовзори» та інші мистецькі роботи сучасного художника Олега Шупляка.

Іван Марчук,
світлина, 2019 рік

Олег Шупляк,
автопортрет, 2012 рік

1. Розгляньте картини митців у додаткових матеріалах до параграфа. Знайдіть у тексті речення, які вони ілюструють. 2. Які ще картини Тараса Шевченка вам відомі? 3. Поміркуйте, чому умови для розвитку українського мистецтва в часи відсутності власної держави були складними.

1. Вправа «Спільний колаж». Спільно створіть колаж пам'яток мистецтва «Ними гордиться Україна і світ». Підберіть інформацію в інтернеті про один із цих шедеврів.

2. Вправа «Інтерв'ю». Укладіть запитання для уявного / реального інтерв'ю з представником / представницею українського мистецтва (на свій вибір або за пропозицією вчителя / вчительки).

Онлайн-цікавинка:

Віртуальна екскурсія Меморіальним музеєм-садибою Катерини Білокур

<https://cutt.ly/glsMfY>

Корисна гра:

«Українські митці»

<https://cutt.ly/1sQmkh>

Вертеп. «Театр корифеїв». Театр «Березіль». «Щедрик». Замки, храми, парки. «Козак Мамай».

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли ___? Що ___? Хто ___?

Де ___? Звідки ми можемо дізнатися про ___? Чому ___? Як ___? Який результат ___? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Укладіть перелік діячів образотворчого мистецтва «Ними гордиться Україна і світ».

3. Знайдіть у тексті параграфа слова, значення яких вам невідомі. Зверніться за допомогою до класу чи вчительки / вчителя, щоб пояснити їх. Придумайте синоніми до одного з таких слів.

4. Запропонуйте друзям відвідати одну з архітектурних пам'яток України. Опишіть, у чому полягає унікальність цієї будівлі, ким та коли вона була створена.

5. Вправа «Упорядкування». З допомогою вчителя / вчительки складіть таблицю за схемою: галузь сучасного мистецтва → діячі → твори. **6. Вправа «Інтерв'ю».** Уявіть себе журналістом / журналісткою. Які питання ви поставили б митцю / мисткині, творчість якого / якої вас зацікавила найбільше?

§ 17. Світові винаходи та Україна

Згадайте....

— без яких технічних винаходів люди не змогли б обійтися сьогодні.

Як ви розумієте...

— терміни «винахід», «інформаційна ера»;
— поняття «інновації»?

Чи знаєте ви, що...

— літак Ан-225 «Мрія» встановив близько 250 світових рекордів;
— станом на 1 січня 2021 року (з 1992 року) до державних реєстрів України внесено 127 634 патенти на винаходи, серед них є й такі, які зараз активно використовуються в Україні та світі?

«Наука і людський інтелект здатні творити дива за умови, що ними керує інтелект вищого порядку — духовна мудрість. Без такого керівництва наука й інтелект абсолютно сліпі і зовсім ненадійні».

Ігор Сікорський

17.1. Технічні винаходи та відкриття українців

Відколи перший політ на літаку здійснили американці Вілбер та Орвіл Райти в 1903 році, розвивається літакобудування. Однак відомі всьому світові гвинтокрили — це винахід київського інженера Ігоря Сікорського. Виїхавши із Радянського Союзу (про причини такого вчинку ви дізнаєтеся в наступному розділі), він потрапив до США, де спочатку запатентував, а в 1940 р. вперше успішно випробував свій винахід. Гелікоптери відтоді стали популярними, а бренд Сікорського і сьогодні використовують для виготовлення «повітряних машин», що ними послуговуються по всьому світу. Також найбільшим та найпотужнішим транспортним літаком у світі сьогодні є Ан-225 «Мрія», створений київським конструкторським бюро імені Антонова.

*Ігор Сікорський у гвинтокрилі
власної конструкції, США,
світлина, 1944 рік*

*Літак Ан-225 «Мрія»,
сучасна світлина*

*Поштова марка
України «Іван
Пулюй», 1995 рік*

*Левко Платонович
Симиренко з дітьми,
світлина, 1910 рік*

*Поштова марка України
«Петро Прокопович»,
2000 рік*

Українці відзначилися в багатьох інших галузях. Наприклад, уродженець Чернігівщини бджоляр **Петро Прокопович** (1775 – 1850) першим запропонував та почав використовувати рамкові вулики, які поширені сьогодні. До нього мед отримували варварськими методами — шляхом винищення всієї бджолої сім'ї. **Левко Симиренко** (1855 – 1920), знаний селекціонер з Черкащини, запропонував нові види плодкових рослин (сорт яблук «Ренет Симиренка» зареєстровано ще 1890 року). Виходець з Тернопільщини **Іван Пулюй** (1845 – 1918) став одним із ви-

нахідників рентгенівських променів. Фізик за освітою, він тривалий час викладав у Страсбурзі, Відні, Парижі, Празі та інших наукових центрах. Хоча сьогодні цей винахід відомий під іменем особи, яка його зареєструвала (Вільгельма Рентгена), сучасні спеціалісти звертають увагу на те, що німецький фахівець лише фіксував вдалі експерименти, а от першовідкривачем явища є саме Іван Пулюй.

*Ігнацій Лукасевич,
скульптура Володимира
Цісарика, м. Львів, 2008 рік*

*Міст Патона в м. Києві,
сучасна світлина*

Вагомими були досягнення в промисловості та виробництві. Наведемо лише кілька прикладів. Ще в 1853 році львівські аптекарі Ігнацій Лукасевич та Ян Зег створили газову лампу, яка освітлювала оселі по всьому світу упродовж наступних десятиліть. Ян Зег, досліджуючи газ, до речі, першим у світі проводив досліди з очищення сирої нафти. Завдячуючи роботам уже відомого вам Івана Пулюя, значно просунулася вперед нова для XIX ст. наука — електротехніка. Кілька способів зварювання металів уперше запропонував Микола Бенардос (1842 – 1905). Його ідеї значно розвинув Євген Патон (1870 – 1953), на чю честь названий один із мостів у Києві, споруджений завдяки технології електрозварювання.

1. Які винаходи, здійснені українцями, мали вагомий вплив на сільське господарство? 2. Поміркуйте, в чому полягає господарське значення технологій зварювання металів. 3. Поясніть, який винахід увіковічено на поштовій марці України 2000 року.

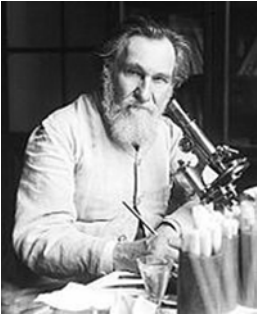
17.2. Здобутки в галузі медицини

Медична наука теж збагатилася завдяки напрацюванням українців. Відомим є відкриття **Володимира Хавкіна** (1860 – 1930). Він навчався в Одеському університеті, але з політичних мотивів виїхав до Франції, де успішно досліджував протихолерні засоби. Переселившись до Індії, він створив першу вакцину проти чуми. Завдяки проведеній під його наглядом вакцинації вдалося врятувати мільйони життів! У світовій медичній практиці відзначився доктор **Максвелл Фінланд**, уродженець містечка Жашків на Черкащині. Його дослідження з лікування пневмонії та туберкульозу за допомогою антибіотиків сьогодні визнані класичними. Відомим вченим-імунологом був **Ілля Мечников**, який заснував в Одесі першу в країні бактеріологічну станцію. Працюючи згодом у Франції, він досліджував імунітет людини (здатність організму опиратися деяким захворюванням), за що одержав Нобелівську премію. Багато українців робили наукову кар'єру в інших країнах, зберігаючи своє коріння.

Микола Пирогов і Микола Скліфосовський присвятили свою діяльність питанням військово-польової хірургії, зокрема використанню асептиків і антисептиків, знеболення при хірургічних операціях. **Микола Скліфосовський** сприяв відкриттю медичного факультету при Одеському університеті. Лікар **Микола Пирогов** три роки (1859–1861 рр.) опікувався Київським навчальним округом. Він створив

правила поведінки учнів та підстави виключення їх з навчальних закладів. У цей час (1859–1861 рр.) в Києві припинили карати учнів різками. Тоді ж у Києві за допомогою Миколи Пирогова було відкрито недільну школу для дорослих.

Ілля Мечников,
світлина, 1913 рік

Микола Скліфосовський,
світлина, 1899 рік

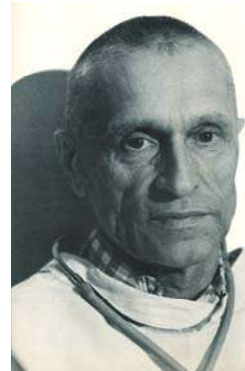
Національний музей-садиба
Микола Пирогова в м. Вінниця,
сучасна світлина

Валентина
Радзимовська,
світлина, 1905 рік

Юрій Вороний,
світлина, 1915 рік

Микола Амосов,
світлина, 1984 рік

Лікування туберкульозу в дітей вивчала **Валентина Радзимовська**, професорка, засновниця української школи фізіологів і біохіміків. Продовжувала діяльність у Німеччині та США. Відомий лікар **Юрій Вороний** здійснив першу пересадку донорського органа (нирки). Ця подія відбу-

лася в 1933 році в Харкові і стала відомою далеко за межами України. Практика Юрія Вороного на багато років випередила свій час — у світі перші вдалі пересадки органів людини почали виконувати лише від 1950-х років. А хірург-кардіолог **Микола Амосов** започаткував операції з пересадки серця. Він відомий також як науковець та письменник.

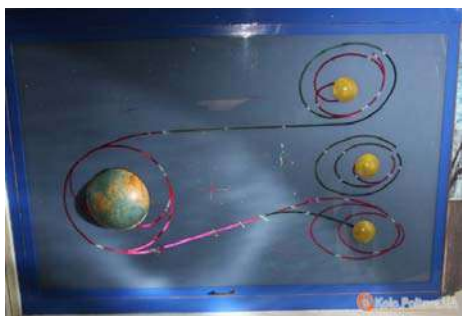

1. Дізнайтеся в дорослих, як використовують у медицині явище, винахідником якого є Іван Пулюй.

2. Назвіть українського науковця, який винайшов вакцину проти чуми. 3. Поміркуйте та оцініть, яке значення для розвитку медицини мала діяльність Юрія Вороного та Миколи Амосова.

17.3. Український космос

Упродовж тривалого часу українці відзначилися в багатьох галузях виробництва, розвивали науку й техніку, освоювали небо та космос. **Юрій Кондратюк** вирахував найдоцільніший шлях польоту на Місяць («Траса Кондратюка»), який у 1969 році використали американці в проєкті «Аполлон». **Сергій Корольов** — конструктор ракетно-космічних систем. Складною була доля цього науковця. Працюючи над створенням космічних ракет, він зазнав переслідування з боку радянської влади і був засуджений до багаторічного ув'язнення. Після звільнення його повернули до роботи. Завдяки старанням українця в 1957 році на довколаземну орбіту Землі вивели перший супутник, пізніше під його наглядом відбувся перший політ людини в Космос. А от першим космонавтом-українцем став Павло Попович.

«Траса Кондратюка» в експозиції
Полтавського музею авіації і
космонавтики, сучасна світлина

Сергій Корольов із собакою, який
щойно повернувся з польоту на
висоту 100 кілометрів,
світлина, 1954 рік

Павло Попович
із батьками Феодосією Касянівною
і Романом Порфіровичем,
світлина, серпень 1962 року

Український прапор та тризуб
у Космосі, в стані невагомості,
політ Леоніда Каденюка,
світлина, 1997 рік

Після проголошення незалежності нашої держави головним центром української ракетно-космічної промисловості стало місто Дніпро. Першим і єдиним на сьогодні астронавтом незалежної України є **Леонід Каденюк**. Американська астронавтка українського походження Гайді-Марія Стефанишин-Пайперпід двічі побувала на орбіті і навіть працювала у відкритому космосі. Варто згадати про українку Роберту Лінн Бондар, лікарку-неврологиню, яка стала першою канадською жінкою-астронавтом.

1. Автором якого винаходу є Юрій Кондратюк?
 2. Яким був життєвий шлях Сергія Корольова до успіху в науці?
 3. Поміркуйте, чому космонавт Павло Попович у рапорті керівнику СРСР про політ поза офіційним текстом промовив: «Я перший космонавт з України».

1. **Вправа «Разом».** Створіть спільно класом або у групах постер / віртуальну стіну «Унікальні винаходи українців».
 2. **Вправа «Винахідники».** Проведіть мінідослідження про одного зі згаданих у підручнику винахідників. На основі зібраної інформації підготуйте (індивідуально чи разом) допис для соціальних мереж. За бажанням, опублікуйте його в інтернеті.

Онлайн-цікавинка:

Віртуальний тур Національним музеєм космонавтики ім. С. П. Корольова в Житомирі

<https://cutt.ly/flsWjug>

Корисна гра:

«Внесок українців у світову науку»

<https://cutt.ly/9lsW1w5>

Техніка. Винаходи. Медицина. Космос.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфу, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Складіть свій рейтинг трійки найкращих винаходів, здійснених українцями. Поділіться записами в класі й обґрунтуйте свою позицію. 3. Поміркуйте, чому багато українських науковців працювали і стали успішними поза своєю Батьківщиною. 4. Відомо, що відстань, яку здолав літак братів Райт під час першого польоту, є меншою за довжину вантажного відсіку літака «Мрія». Розкажіть, що ще ви знаєте про найбільший літак світу. 5. **Вправа «Упорядкування».** З допомогою вчителя / вчительки складіть таблицю за схемою: галузь науки → діячі → винаходи. 6. **Вправа «Інтерв'ю».** Уявіть себе журналістом / журналісткою і «проведіть» інтерв'ю з одним із науковців.

§ 18. Відомі вихідці з України

Згадайте....

— які країни представляють астронавтки Роберта Лінн Бондар та Гайді-Марія Стефанишин-Пайперпід, українки за походженням.

Як ви розумієте...

- термін «українське коріння»;
- міркування, що одним із завдань української діаспори є формування позитивного іміджу України в світі?

Чи знаєте ви, що...

— Богдан Гаврилишин, економіст зі світовим ім'ям, народився на Тернопільщині, проживав у Канаді, і завдяки йому з'явилися Всесвітній форум у Давосі (сюди щороку з'їжджаються політики й перші особи світового бізнесу) та «Декларація відповідальності людини»?

«Я — українець, і цим пишаюся».
Серж Лифар

18.1. Українська діаспора

Кажуть, немає народу з легкою долею. Війни і неволя, утиски та заборони значно гальмували не тільки культурний розвиток, але й господарські можливості. Не дивно, що за першої нагоди люди шукали кращої долі, зокрема й на далекій чужині. Хоча перші переселенці (або, як кажуть, емігранти) з України з'явилися дуже давно, дослідники / дослідниці переважно вважають, що масові виїзди почалися понад 130 років тому. На той час приймали наших земляків США, Канада, Бразилія, Аргентина, Австралія. Згодом — і країни Європи та Близького Сходу. На новому місці переселенці з України часто потрапляли у вкрай скрутне становище, коли доводилось обживатися в незнайомому оточенні.

Голда Меїр,
світлина,
1964 рік

Поштова марка
Канади «Роман
Гнатишин», 2004 рік

Христина Фріланд, кадр
відеотрансляції виступу в
канадському парламенті,
2016 рік

Упродовж 1969–1974 років прем'єр-міністром Ізраїлю була Голда Меїр, родина якої в 1906 році покинула Україну. В 1990–1995 роках генерал-губернатором Канади був українець за походженням Роман Гнатишин, а в 2020 році заступницею прем'єр-міністра Канади стала Христина Фріланд, яка теж має українське коріння.

Українська писанка,
м. Вегревіль,
Канада, сучасна
світлина

У багатьох державах існує **українська діаспора** — спільнота вихідців з України і їх дітей, що зберігають зв'язок із нею та дбають про збереження її традицій. Одночасно вони популяризують нашу країну у світі. Так, у 1975 році в канадському місті Вегревіль було встановлено велетенську скульптуру української писанки, яка стала не тільки символом української громади, а й окрасою Канади.

1. У яких країнах світу сформувалась українська діаспора?
2. Чому, на вашу думку, українська діаспора піклується про збереження народних традицій? 3. Спробуйте пояснити той факт, що в канадському місті Вегревіль українська мова друга за живаністю після англійської.

18.2. Наука та мистецтво

Минуло понад півтисячоліття відтоді, як у Краківському університеті викладав український астроном **Мартин Русин**, який походив з-під Перемишля. Серед його учнів був **Юрій Котермак**, родом з міста Дрогобич. Він став ректором Болонського університету та був одним із перших учителів Миколая Коперника — польського знавця зоряного неба, рід якого був пов'язаний також зі Львовом. Саме Микола Коперник першим довів, що наша Земля обертається довкола Сонця, а не навпаки.

Долучилися вихідці з українських теренів і до новітніх технічних досягнень. **Нік Голоняк** — американський інженер українського походження (родом із Закарпаття), який став винахідником перших світлодіодних ламп. Його експерименти дали змогу розробити червоні лазери, які використовувалися в DVD-програвачах. Не меншої слави зажив **Любомир Романків** — виходець із містечка Жовква, який свого часу переїхав до США. Він (разом з Девідом Томпсоном) створив перші жорсткі диски, чим уможливив еру сучасних комп'ютерів в усьому світі. А **Стів Возняк**, батько якого походив з Буковини, разом зі своїм другом Стівом Джобсом змінили світ комп'ютерів та смартфонів, заснувавши компанію «Apple». Та й це ще не все! Співзасновником компанії, яка створила систему миттєвих повідомлень WhatsApp, є емігрант з України **Ян Кум**.

*Нік Голоняк,
світлина, 2002 рік*

*Любомир Романків, м. Львів,
світлина, 2019 рік*

*Стів Возняк,
світлина, 1983 рік*

Чимало всесвітньовідомих митців мають українське коріння. Зокрема, дідусь та бабуся відомого композитора та музиканта **Боба Ділана** (лауреата Нобелівської премії з літератури 2016 р.) переселилися до США з Одеси. Варто також пригадати ім'я **Квітки Цісик**, чиї батьки походили із Західної України. Виконавиця англomовних та українських пісень на американській сцені заворожувала своїм голосом. За вокальну майстерність у 1978 р. вона одержала премії «Оскар» та «Золотий глобус».

*Серж Лифар,
афіша балетних
виступів,
1929–1930 роки*

*Квітка Цісик,
світлина,
1989 рік*

*Борис Лисаневич
та
Кіра Щербачова,
світлина, 1966 рік*

*Боб Ділан,
світлина,
2007 рік*

Один із найвидатніших танцівників ХХ століття українець **Серж Лифар**, емігрувавши в Париж, став засновником Академії танцю при оперному театрі. «Бог танцю» чи «Добрий геній балету» — саме так називали його сучасники. Цікавою є доля артиста балету з Одеси, який у 1920-х роках виїхав теж до Франції, — **Бориса Лисаневича**. Тут він довгий час тішив місцеву публіку своїми артистичними талантами. Коли опинився в Азії, то познайомився з майбутнім королем Непалу і переконав його «відкрити» країну для туристів. У Непалі Борис Лисаневич сам заснував перший готель і приймав гостей. Завдяки йому увесь світ дізнався про дивовижної краси невелику гірську державу, від якої відкривався шлях на знамениту гору Еверест.

*«Супрематична композиція»,
художник Казимир
Малевич, 1916 рік*

Найдорожчим твором українського мистецтва стала картина «Супрематична композиція» **Казимира Малевича**, художника, що народився в Києві, а помер у Росії. Її вартість у 2008 році становила 60 мільйонів доларів, а вже в 2018 році була продана з аукціону в Нью-Йорку за суму понад 82 млн дол. Однак цей митець більше відомий своєю картиною «Чорний квадрат». Ще один художник, син українських емігрантів, **Енді Воргол (Андрій Варгола)**, своїми картинами змусив американців по-іншому придивитися до звичайних речей — реклами, постерів, плакатів.

*Енді Воргол,
світлина, 1968 рік*

*Мілла Йовович,
світлина, 2019 рік*

*Петро Яцик, світлина,
до 2001 року*

Коріння багатьох кінозірок пов'язане з нашою землею. Так, успішна американська акторка **Мілла Йовович** активно підтримує зв'язки з нашою державою. Предки кіноакторів Дастіна Гофмана, Девіда Духовни, Леонарда Німоя, Сильвестра Сталлоне свого часу емігрували з Києва, Одеси, Ізяслава, Бердичева. А відомий меценат, уродженець Львівщини, **Петро Яцик** з Канади заснував кілька наукових установ, які проводять українознавчі дослідження. Також він започаткував міжнародний конкурс знавців української мови, який нині названий на його честь.

1. Назвіть відомих у світі діячів культури, які мають українське коріння.
2. В якій галузі мистецтва прославилася Квітка Ціцик? Чи відомі вам її пісні?
3. Розкажіть, як Борис Лисаневич «відкрив» Непал для світу.

18.3. Туризм та спорт

Знайшлося серед українців і чимало мандрівників. З України походив рід славнозвісного **Миколи Миклухо-Маклая** — подорожанина, який докладно описав туземців Південно-Східної Азії, Океанії та Австралії. Сьогодні пам'ять про нього однаково шанують в Україні, Індонезії, Папуа-Новій Гвінеї. Адмірал **Ярослав Окуневський** очолював медичну службу флоту Австро-Угорської імперії. З багатьма місіями він відвідав далекі краї — був навіть у Китаї, де його нагородили почесним титулом Мандарина (найвищого достойника).

Відомими у світі є записи, репортажі та фотографії **Софії Яблонської**. Ще в 1926 р. вона керувала кількома кінотеатрами в Тернополі, проте надалі виїхала до Парижа. Захопившись східною культурою, мандрувала Лаосом, Камбоджею, Китаєм, Австралією та Новою Зеландією.

Продовжуючи оповідь про «заокеанських» українців, не можна оминати увагою звитяги у спорті. **Вейн Грецькі** — легендарний канадський хокеїст, найкращий бомбардир Національної хокейної ліги (НХЛ) за всю її історію. Йому покорилися понад 60 особистих рекордів у цій найсильнішій світовій першості, за що його справедливо вважають найвидатнішим хокеїстом усіх часів та народів. Можливо, конкуренцію йому може скласти хіба **Террі Савчук**, охрещений при народженні як Тарас. Цей відомий воротар упродовж середини минулого століття відіграв в НХЛ понад двадцять чемпіонатів. Окрім титулів, він запам'ятався уболівальникам своєю мужністю. До

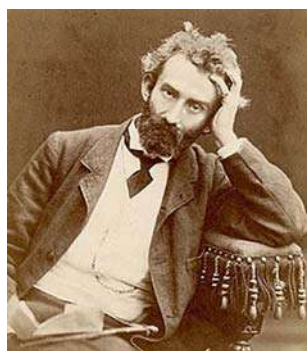
останнього сезону він не використовував захист — воротарську маску (обов'язкова нині!). Через це його обличчя було вкрите шрамами — слідами відбитих кидків.

Ярослав Окуневський з сім'єю,
світлина, до 1918 року

Софія Яблонська,
світлина, 1930-ті роки

Микола Миклухо-Маклай,
світлина,
між 1870–1880 роками

Вейн Грецькі,
світлина,
1997 рік

Террі Савчук,
світлина,
1964 рік

1. В якому спорті досягли вершин успіху спортсмени українського походження Грецькі та Савчук? 2. Назвіть відомих українських мандрівників. Які країни і території вони відвідали? 3. Поміркуйте, чому Софію Яблонську в Галичині називали «незвичайною подорожничкою».

1. Вправа «Літачок». Зробіть паперового літачка. Напишіть на його крилах імена відомих українців. Скеруйте свій літачок однокласнику / однокласниці, завдання якого / якої пригадати, чим прославилися ці особистості. **2. Вправа «Опитування».** Якби ваш клас взяв участь в опитуванні на тему: «100 видатних українців», кого з відомих вихідців з України кожен / кожна із вас запропонував би / запропонувала б відзначити? Чому? Коротко запишіть своє обґрунтування власних трьох пропозицій. Укладіть спільний перелік видатних українців.

Онлайн-цікавинка:

«Держави, де проживає найчисленніша українська діаспора»
<https://cutt.ly/DIsEbaY>

Корисна гра:

«Українці у світі»
<https://cutt.ly/clsE1fz>

Українська діаспора. Вихідці з України.
Науковці, митці, політики, меценати, мандрівники,
спортсмени.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Порівняйте причини еміграції українців сьогодні і колись. Що спільного та відмінного між ними? **3.** Складіть сенкан зі словами «діаспора» або «еміграція». **4.** Опишіть одного з видатних діячів / діячок, які згадуються в параграфі, не називаючи його / її. Запропонуйте однокласникам / однокласницям відгадати цю особистість. **5. Вправа «Лист».** Напишіть короткого листа додому від імені відомого мандрівника чи мандрівниці. **6. Вправа «Інтерв'ю».** Уявіть себе журналістом / журналісткою і «проведіть» інтерв'ю з одним із представників / представниць мистецтва або спорту, діяльність яких вас найбільше вразила.

Узагальнення розділу 3. УКРАЇНА – СВІТОВІ, СВІТ – УКРАЇНІ

← Поєднайте діяча зі сферою його
досягнень

<https://cutt.ly/kOkkxoY>

Розташуйте події

від найдавнішої до сучасної ⇒

<https://cutt.ly/QOkkAp>

← Поєднайте діяча та його здобутки

<https://cutt.ly/IOkkEyX>

Додаткова інформація до розділу 3 ⇒

<https://cutt.ly/yOQHwou>

- Перша школа. Острозька академія. Братські школи. Києво-Могилянська академія. Університети. Скіфська пектораль. «Остромирове Євангеліє». «Пересопницьке Євангеліє». Книгодрукування. «Апостол». «Буквар».
- Спортивні товариства. Спортивні змагання. Спортивні досягнення.
- Вертеп. «Театр корифеїв». Театр «Березіль». «Щедрик». Замки, храми, парки. «Козак Мамай».
- Техніка. Винаходи. Медицина. Космос.
- Українська діаспора. Вихідці з України. Науковці, митці, політики, меценати, мандрівники, спортсмени.

Гвинтокрил (гелікоптер), літак «Мрія», рамковий вулик,
рентгенівські промені, газова лампа, зварювання металів,
вакцини, лікування антибіотиками, імунітет,
операції на серці, пересадка серця, «траса Кондратюка».

Розділ 4. СТОРІНКИ НАШОГО МИНУЛОГО. ШЛЯХ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

§ 19. Русь-Україна. Королівство Руське. Крим

Згадайте....

- скільки років державі Україна;
- коли проголошено її незалежність;
- коли вперше зафіксовано назву «Україна».

Як ви розумієте...

- значення слів «слов'яни», «літопис», «князь / княгиня», «король»?

Чи знаєте ви, що...

- Русь-Україна була однією з найвеличніших держав свого часу. Вона об'єднувала землі від Карпатських гір до ріки Волга, від Балтійського до Чорного моря. А столиця цієї держави, місто Київ, у той час була приблизно у 50 разів більшою за Лондон та вдесятеро більшою за Париж?

«Я ... нарисувала мапу України та сусідніх країн, щоб він краще зрозумів її положення, врешті, сказала я, що нас є близько сорока мільйонів та що Україна в півтора рази більша за Францію. Ці всі пояснення я знаю краще за молитву, бо частенько трапляється мені повторювати їх французам та іншим чужинцям, що нічого не знають про наше існування».

Софія Яблонська, українська та французька письменниця, журналістка і мандрівниця

19.1. Народи, що проживали на території України в давнину

На теренах України люди проживали ще 1 млн років тому. Уявляєте, як давно це було! Місця, де знайдено сліди їх існування, є на Закарпатті, Чернігівщині, Донбасі, в Криму. Згодом кількість людей збільшувалася, вони об'єднувались у великі спільноти, які впродовж певного часу зберігали особливі риси у веденні господарства, в культурі та духовності. Яскравим прикладом такої спільноти є трипільці. Їх поселення відкрив київський учитель та археолог Вікентій Хвойка ще в 1896 році біля

с. Трипільля на Київщині. Встановлено, що сформувалися вони майже 6 тисяч років тому. Сліди проживання трипільців знаходять на значній території сучасного Правобережжя, а також в Румунії. Детальніше про те, як відбуваються такі дослідження, ви дізнаєтеся в 6 класі. Трипільці були хліборобами, неперевершеними майстрами. Свій творчий запал втілили в неповторній кераміці, а інженерну думку — у будівництві протоміст (великих поселень зі специфічним колоцентричним плануванням). А чого тільки вартували їх двоповерхові житла! Вчені й досі ламають голову над питанням, куди ж зникли трипільці... Це історична загадка. Можливо її розгадає хтось із вас.

*Реконструкція трипільського поселення
в історико-культурному заповіднику
«Трипільська культура» (село Легедзино
Черкаської області), світлина Ірини Костенко*

*Зображення
кіммерійців
на стародавній вазі*

Згодом степи Причорномор'я та Приазов'я заповнили кіммерійці, потім скіфи і сармати. Ці народи добре знали зброю та військовій справі, розводили коней і все життя проводили в «сідлі». Скіфи залишили по собі унікальні ювелірні прикраси та величні могили-кургани, які на стали невід'ємною частиною українського степу.

Водночас, упродовж одинадцяти століть, на узбережжі Чорного та Азовського морів проживали переселенці з Греції. Вони заснували тут міста Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей та чимало інших. Їх мешканці займалися рибальством, садівництвом, торгівлею. Сюди кораблі із

Греції привозили вино, оливкову олію, прикраси і предмети розкоші, а вивозили переважно зерно, хутро, рибу. Тоді ж у південній частині Кримського півострова жили таври, які дали назву цілому краю — Таврида.

Курган «Лита Могила»
поблизу села Копані
Знам'янського району
Кіровоградської області,
сучасна світлина

Скіфський
гребінь,
сучасна
світлина

Ольвія, залишки
старовинного житлового
кварталу, сучасна
світлина

Мешканці центральних та північних районів сучасної України в ті далекі часи належали до слов'янської групи народів, що сформувалася з місцевого населення центральної частини Європи впродовж тривалого періоду. Сучасні українці, поляки, білоруси, чехи, словаки, болгары, серби та деякі інші народи Європи мають спільне минуле та чимало подібностей.

Життя мешканців усєї території сучасної України зазнало значних змін з приходом готів, а потім гунів (це сталося понад півтори тисячі років тому). Згодом на південно-східних теренах жили печеніги, потім половці. Звісно, народи контактували між собою, відбувалися взаємопроникнення й обмін їх культур.

1. Коли появилися перші люди на українських землях?
2. Звідки походить назва «трипільці»? В чому проявлялась їх самобутність? 3. Пригадайте, життя яких народів на території України описував давньогрецький історик Геродот (про це йшлося у параграфі 1).

19.2. Княжа Русь-Україна

Столиця України, місто Київ, має давню та цікаву історію. Дві тисячі років тому на місці нашої столиці існувало поселення, яке було (за тодішніми мірками) великим торговим центром. Існує чимало версій щодо його найменування та походження. Але перша згадка міста в письмових документах під сучасною назвою припадає на 482 рік. Популярними досі є оповіді про те, начебто саме тоді Київ заснували Кий, Щек, Хорив та їх сестра Либідь і назвали на честь старшого із братів. Ми охоче милуємося сучасними скульптурними зображеннями легендарних засновників Києва. Та пам'ятаймо, що справжня історія міста сягає глибини тисячоліть.

Київські князі зуміли об'єднати під своєю владою населення навколишніх територій. Поступово утворилася могутня і розвинена держава Русь-Україна, «...відома і чутна у всіх кінцях земних» під назвою «Руська земля». Правителі-князі брали участь у міжнародній торгівлі, здійснювали військові походи. Породичатися з ними мали за честь найвпливовіші європейські королі.

«Засновники Русі-України»,
скульптор Анатолій Куш,
місто Київ, 2000 рік

«Княгиня Ольга»,
поштова марка
України, 1997 рік

«Іду на Ви!»
Святослав
Хоробрий»,
художник Олег
Шупляк, 2014 рік

Якими ж були руські князі? Мудрі та кмітливі, розсудливі, далекоглядні — вони творили нашу історію. Князі **Аскольд, Олег та Ігор** стояли біля витоків нашої держави. Видатною правителькою була княгиня **Ольга**. Правила в неспокійний час... Але зуміла навести лад у державі, уникала воєн. А ще княгиня Ольга відвідала місто Константинополь, де її як рівну собі приймав імператор могутньої Візантії. Синові княгині Ольги, князю **Святославу**, дали прізвисько «Хоробрий». Мабуть, ви здогадуєтеся, чому? Він багато воював, намагаючись підкорити чимало земель. Однак не нападав на ворогів зненацька, а завжди попереджав їх, кажучи «Іду на Ви!», що означало «Хочу з вами воювати!». У бою й загинув Святослав, потрапивши в пастку печенігів.

Емблема Сил спеціальних операцій Збройних сил України

Пам'ятник Володимирі Великому, Володимирська гірка, місто Київ, сучасна світлина

Пам'ятник Ярославу Мудрому, Золоті ворота, місто Київ, сучасна світлина

Найбільшої могутності Русь-Україна досягла за князів **Володимира Великого та Ярослава Мудрого**. Володимир, син князя Святослава, упорядкував територіальний устрій, поставивши управляти у великих містах своїх синів. Карбував златники та срібники — перші власні монети держави. На них розміщували родовий знак князя — тризуб, що став, як вам уже відомо, Державним Гербом України. Розбудував князь Володимир і столий град

Київ. Але найважливішим його діянням стало впровадження в 988 році нової державної релігії — християнства. За це нащадки прозвали його Великим.

Син князя Володимира **Ярослав Мудрий** продовжував розбудовувати та укріплювати Київ та Русь-Україну загалом. Він створив перший писаний збірник законів нашої держави, названий «Руською правдою». За його правління відбувся неймовірний злет культури, адже саме в той час збудовано Золоті ворота і Софійський собор у Києві. Створено майстерні з переписування книг, велику бібліотеку, розвивалося шкільництво. Князя Ярослава прозвали також «тестем Європи», бо дочок своїх одружив із європейськими королями, щоб забезпечувати мирні стосунки з їхніми державами. Коли загроза нависла над руською землею, князь Ярослав у 1036 році дав відсіч печенігам, які турбували кордони його держави.

«У бібліотеці Ярослава Мудрого», художниця Ольга Гальчинська

Пам'ятник Володимиру Мономаху в м. Бориспіль, 2016 рік. Саме там він уклав своє «Повчання дітям»

Великої слави зажив і онук Ярослава Мудрого — **Володимир Мономах**. Вам, очевидно, знайоме ім'я цього князя як автора знаменитого «Повчання дітям». Він княжив спочатку в місті Переяслав, де зумів організувати потужний захист від нападів половців. Кияни запросили

його, бо потребували відважного та мудрого правителя. Це був нелегкий час, коли нащадки Ярослава Мудрого, які управляли в різних містах держави, стали воювати між собою. Володимир Мономах намагався примирити братів, розумів — розбрат несе загибель Руській землі. Не послухали його князі, продовжували ворогувати... Не змогли об'єднатися супроти нової загрози — монгольської.

1. Коли Русь-Україна досягла найбільшої могутності, в чому це проявилось? 2. Чому князь Ярослав отримав прізвисько Мудрий? 3. Поясніть, яке завдання ставив перед собою Володимир Мономах, і чи вдалося його втілити.

19.3. Королівство Руське. Кримське ханство

Войовничі монголи нанесли смертельний удар Русі-Україні, підкоривши її землі близько 1240 року. Але державницькі традиції продовжило Галицько-Волинське князівство, яке утворив ще в 1199 році онук Володимира Мономаха **Роман Мстиславович**. Ця держава згодом стала відомою під назвою «Королівство Руське». Так-так, саме королівство, адже Романового сина **Данила** сприймали в Європі як рівноправного володаря. Він зумів встановити хиткий мир з монголами і вберегти від падіння свою державу. Зміцнившись, князь Данило намагався організувати військове загальноєвропейське протистояння Золотій Орді (так називали державу монголів). Королівську корону він одержав у 1253 році.

Ще 75 років по смерті Данила Романовича Королівство Руське залишалося міцною державою. А потім українськими теренами заволоділи правителі сусідніх країн. Настав тривалий період бездержавності. Більшість наших земель перебували у складі Великого князівства Литовського, іншими частинами колишньої Русі-України управляли польські, угорські, московські, молдовські

правителі. Однак культурний та господарський розвиток не припинився. Відомим діячем того часу був **Костянтин Острозький**, головнокомандувач литовського війська, яке в 1514 році доценту розбило московську армію в битві під Оршею. Його син, **Василь-Костянтин Острозький**, примножив славу батька, увійшовши в історію як «некоронований король Русі-України». Саме він заснував уже відому вам найстарішу освітньо-наукову установу України — Острозьку академію. А ще фінансував переклад українською мовою та друкування «Острозької Біблії».

Пам'ятник князям Острозьким,
скульптор Сергій Чумаков,
м. Острог, 2000 рік

«Ханський палац у Бахчисарайі»,
художник Карло Боссолі,
1840–1842 роки

Мешканці Кримського півострова довго перебували під владою монголів. У 1441 році постало **Кримське ханство**, коли його засновник, Хаджі Гірей, утвердив свої володіння після політичного розпаду Золотої Орди. Столицею нової держави стало місто Бахчисарай. Її територія охоплювала не лише власне Кримський півострів, а й степи Північного Причорномор'я та Приазов'я від річки Дністер до річки Дон, а далі — до річки Кубань. Упродовж століть у Криму формувався самобутній народ, що називає себе «киримли» (кримчаки, кримці), отож Кримське ханство стало першою його державою. З певних причин за цим народом закріпилася науково неточна назва — кримські татари.

1. Хто утворив Галицько-Волинське князівство?
2. З якими труднощами зіткнувся Данило Романович у часи свого правління? 3. Як ви розумієте формулювання «некоронований король»? Кого і чому так називали?

1. **Вправа «Машина часу».** Уявіть себе на борту машини часу. Визначте маршрут руху: в який період з історії України рухається машина; з ким із мешканців цього часу запланована зустріч; які історичні об'єкти хочете оглянути. 2. **Вправа «Будьмо знайомі!».** Розгляньте зображення пам'ятника князям Острозьким. По центру композиції — князь Федір Острозький (батько Костянтина і дідусь Василя). Кого, на вашу думку, автор зобразив із мечем, а кого — із книгою? Чому ви так вважаєте?

Онлайн-цікавинка:

Відеоекскурсія княжим Звенигородом
<https://cutt.ly/rigt148>

Корисна гра:

«Українські землі в давнину»
<https://cutt.ly/9lgyLuJ>

Трипільці, скіфи, греки. Русь-Україна («Руська земля»).
Королівство Руське. Кримське ханство.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Доберіть синоніми до слова «князь». 3. Назвіть відомих вам правителів Русі-України від Ольги до Володимира Мономаха за порядком їх правління. 4. Поміркуйте, чому М. Грушевський назвав діяльність В.-К. Острозького «першим національним відродженням України». 5. **Вправа «Упорядкування».** Зобразіть у формі схеми відомості про діяльність короля Данила. 6. **Вправа «Видатні імена».** Використовуючи текст параграфа, коротко опишіть одного з діячів, не називаючи його імені. Запропонуйте класу відгадати, про кого йдеться.

§ 20. Козаччина. Втрата державності

Згадайте...

- що вам відомо про козаків;
- коли в Україні святкують День українського козацтва.

Як ви розумієте...

- що таке Запорозька Січ;
- хто такий гетьман?

Чи знаєте ви, що...

- чи не найбільшою гордістю козаків був човен, який звався «чайка». Він мав 20 метрів завдовжки і 4 метри завширшки. Цей військовий корабель не боявся шторму чи негоди. Для того, щоб розвернутися, козаки могли просто пересісти і веслувати у зворотному напрямку, адже корма і ніс у «чайки» були однаково гострі?

«Де козак, там і слава».
Народна приказка

Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», світлина Олексія Толмачова, 2013 рік

20.1. Українське козацтво

Минуло понад 450 років, відколи утворилася польсько-литовська держава Річ Посполита, у складі якої опинилися майже всі українські землі. Настала епоха, яка пройшла під знаменами-хоругвами степових лицарів — запорозьких козаків. Безстрашні воїни вперше згадуються в історичних документах у 1489 році. Їхнім осередком стала Січ — фортеця, заснована в 1556 році князем Дмитром Вишневецьким (Байдою) на острові Хортиця. Головним своїм завданням козаки вбачали захист рідних земель, які страждали від частих військових набігів османів (турків) та кримців. Так,

стосунки з південними сусідами — Кримським ханством та Османською імперією — були непростими.

Реконструйована
козацька чайка,
сучасна світлина

Дмитро
Вишневецький

Петро Конашевич-
Сагайдачний

Картини невідомих авторів,
XVII–XVIII століття

Відомим козацьким ватажком-гетьманом був **Петро Конашевич-Сагайдачний**. Очолювані ним козаки на легких човнах-чайках плавали Чорним морем, нападали на османські міста-фортеці, визволяли бранців-українців із неволі. Найбільший морський похід здійснили в 1616 році на місто Кафу (нині Феодосія). Чому саме на це місто напали козаки? Там знаходився найбільший ринок того часу, де продавали в неволю полонених українців. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний здобув блискучу освіту, вміло поєднував військові звитяги з політичною діяльністю. А в 1621 році у битві під Хотиним вирішальний вплив мала участь козацької армії, очолюваної цим гетьманом. Ви тільки уявіть: від козаків зазнало поразки османське військо, одна з найсильніших армій світу!

1. Коли козаки вперше згадуються в історичних документах? 2. Якими діяннями прославився Петро Конашевич-Сагайдачний? 3. Що вам відомо про козацькі кораблі — «чайки»?

20.2. Гетьманщина

У 1648 році **Богдан Хмельницький** очолив боротьбу українського народу проти панування Речі Посполитої. Союзником українського гетьмана певний час було Кримське ханство. Після блискучих перемог козацького війська в 1649 році гетьман підписав Зборівську угоду. Цей документ підтверджував існування на території Київщини, Чернігівщини та Брацлавщини козацької держави. Офіційно її називали **Військо Запорозьке**, а неофіційно — Гетьманщина. Та згодом над землями Гетьманщини запанувала Московія, бо у 1654 році Богдан Хмельницький уклав військовий договір з її царем. Якби ж він тільки знав, якою трагедією це обернеться...

«Богдан Хмельницький»,
портрет з гравюри
Вільгельма Гондіуса,
XVII століття

«Верховний військовий
вождь запорозьких
козаків Іван Мазепа»
(латинь), німецька
гравюра першої
половини XVIII
століття

Пам'ятник Пилипу
Орлику в м. Київ
(2011 рік), скульптори
Анатолій Куц та
Олег Стукалов,
світлина, 2013 рік

Гетьман **Іван Мазепа** намагався визволити наші землі з-під влади Російської імперії (саме так перейменували Московію, котра зазіхала на землі колишньої Русі-України). Його козацькі полки разом зі шведським військом виступили проти російської армії. Вирішальна

битва відбулася в червні 1709 року під Полтавою. Ворог виявився сильнішим... Не здійснилися плани гетьмана, а російські царі відтоді ще більше намагались упокорити українців. Іван Мазепа увійшов у нашу історію не лише як політичний діяч, а й як великий меценат, коштом якого в Україні будували та реставрували (відновлювали) церкви.

Наступник гетьмана **Пилип Орлик** змушений був покинути Батьківщину. Але саме він став автором першої української Конституції, котра, щоправда, офіційно чинності на території України так і не набула. Ще майже століття опирався наш народ, та все ж Російська імперія тоді перемогла. Посаду гетьмана було ліквідовано, а Запорозьку Січ за наказом російської цариці Катерини II в 1775 році зруйнували. Українські землі стали губерніями Російської імперії. Землі Кримського ханства теж приєднала Росія, ліквідувавши його незалежність у 1783 році. Відійшли у небуття славні козацькі часи...

Пам'ять про відважних лицарів-козаків живе у неперевершених творах тієї героїчної доби — козацьких думах. Ми й досі співаємо пісень легендарної красуні-полтавчанки **Марусі Чурай**.

Пам'ятник Марусі Чурай у м. Полтава, світлина, 2012 рік

Марка України «Маруся Чурай», 2000 рік

Фонтан «Нерівна всім рівність», малюнок Григорія Сковороди (до 1794 року), зображений на банкноті 500 грн, сучасна світлина

Світового визнання досяг наш мислитель, мандрівний філософ **Григорій Сковорода**. Він учив людей бути щасливими. Це, на його думку, можливе лише тоді, коли людина розкриває талант, який має від народження, щиро й добре виконує свою «сродну (рідну) працю». «Світ ловив мене, та не впіймав», — написано на могилі Григорія Сковороди, адже він не звабився на винагороди та достаток, а все життя ішов за покликанням, ніс своє вчення людям.

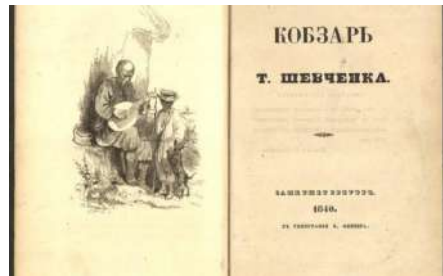

1. Коли і ким була утворена держава Військо Запорозьке? 2. Чого домагавсь Іван Мазепа? Чи вдалося йому реалізувати свої плани? 3. Поміркуйте над ученням Григорія Сковороди. Чи підтримуєте ви його ідеї?

20.3. Період бездержавності

«Будинок Івана Котляревського в Полтаві», художник Тарас Шевченко, 1845 рік

Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка. 1840 рік, сучасна світлина

Понад 140 років українські землі були розділеними між двома імперіями: Австрійською та Російською. Головною зброєю того часу було слово. Становлення сучасної української мови пов'язують із творчістю **Івана Котляревського**. Його поема «Енеїда» стала першим твором, написаним сучасною українською мовою. Ще одним велетом українського духу був **Тарас Шевченко**. В його поезії — біль і відчай народу, який потерпає від панського гніту, московського поневолення, рабського послуху. Тарас Шев-

ченко був учасником першої української політичної організації — Кирило-Мефодіївського братства. Члени товариства прагнули змінити життя народу. Коли ж царська влада дізналася про це таємне товариство, його діяльність заборонила, а учасників покарала. Найсуворіша кара дісталася Тарасу Шевченку — 10 років заслання без права писати й малювати.

Пам'ятник «Руській трійці», скульптор Володимир Довбенюк, м. Івано-Франківськ, 2013 рік

Носіями національного пробудження на українських землях, які перебували у складі Австрійської імперії, були **Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький**. У 1833 році вони утворили гурток «Руська трійця» і в 1837 році видали першу українську літературну збірку «**Русалка Дністровая**». З ініціативи першої легальної (законної) політичної організації, Головної Руської Ради, в 1848 році світ побачила перша українська

газета «**Зоря Галицька**».

Небайдужі українці утворювали «Громади» — організації, які поширювали українську культуру, виступали за збереження рідної мови, бо її неодноразово намагалася заборонити російська влада. В **1863 році був виданий Валуєвський циркуляр, а в 1876 — Емський указ**, якими заборонялося друкувати книжки та навчати дітей українською мовою.

Йти вперед, досягати мети, долаючи будь-які труднощі, вчила своїм прикладом відома поетеса **Леся Українка**. Тендітна та витончена, все життя боролася зі страшною хворобою, але не зламалась і не відступила. Її рядки «...Я в серці маю те, що не вмирає!» піднімали національний дух

народу. Людиною неймовірної працездатності був письменник і громадський діяч **Іван Франко**. Його доробок можна скласти більш ніж у 100 томів! Уявляєте! «Нехай ні сніг, ні холод не спинять вас», — говорив він сучасникам. Адже, щоб народ став успішним, а його держава ефективною, потрібно багато працювати. Про це промовисто говорить його цитата: «...якщо ви хочете, щоб світ читав українською, — пишiть першокласні твори, проводьте найсучасніші дослідження, і тоді інші просто будуть змушені читати ваші роботи і вчити українську мову». Багато уваги приділяв розвитку українського шкільництва, підприємництва, спортивного руху митрополит Української греко-католицької церкви **Андрей Шептицький**. Власні кошти він вкладав у створення лікарні, музею, виховання молоді.

*Леся Українка з
Ольгою Кобилянською,
світлина,
початок XX століття*

*Іван Франко
з дружиною Ольгою
Хоружинською,
м. Київ,
світлина, 1886 рік*

*Митрополит
Андрей Шептицький,
світлина, 1921 рік*

1. Назвіть діячів, які стали світочами українського духу і слова в період бездержавності. 2. Як російська влада намагалася знищити українську мову? 3. Чому для пробудження ідеї державності небайдужі люди об'єднувалися в товариства, гуртки, громади?

1. Рольова гра «Оживи історичну постать». Уявіть себе в ролі історичної особи, діяча / діячки української культури тощо (на вибір). Поділіться з класом своєю історією. Дайте відповіді на запитання однокласників / однокласниць. **2. Вправа «Лист у минуле».** Напишіть невелике повідомлення певній історичній особі доби Козаччини. Розкажіть про своє бачення подій, сучасником / сучасницею яких була обрана історична постать.

Онлайн-цікавинка:

Віртуальна мандрівка "Музеї просто неба.
Хортиця"

<https://cutt.ly/ilgy9N1>

Корисна гра:

«Козаччина. Національне відродження»

<https://cutt.ly/MlquasK>

Козацька чайка. Січ. Козаки. Гетьман. «Енеїда». «Кобзар».
«Русалка Дністровая». «Зоря Галицька».

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __?

Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Складіть асоціативний ряд до слова «козаки». **3.** Складіть план підпараграфа 20.3, взявши за основу імена та прізвища визначних постатей періоду бездержавності. **4.** Сформуйте «хмаринку слів», якими можна описати діяльність українських гетьманів. **5. Вправа «Газетна стаття».** Уявіть себе журналістом / журналісткою відомої газети «Зоря Галицька» і напишіть статтю про життя українців під владою різних імперій (яким ви його бачите). **6. Вправа «Малюнок словами».** Змалюйте у формі невеликого твору-опису постать українського козака.

§ 21. Спроби відродження української державності в 1917—1921 роках

Згадайте....

- які держави існували на території України;
- які події називають революцією;
- що вам відомо про Михайла Грушевського.

Як ви розумієте...

- значення слів «світова війна», «революція», «універсал»?

Чи знаєте ви, що...

- син Івана Франка, Петро, — один із перших українських військових пілотів, у 1918 році був командиром Летунського відділу Галицької армії, його авіапункт збив 16 ворожих літаків?

«Належимо до нації, що ще тільки виборює з тяжкими жертвами і серед надзвичайно несприятливих обставин міжнародного характеру власну для себе державу».

*Симон Петлюра, Головний отаман військ
Української Народної Республіки*

21.1. Перша світова війна і початок Української революції. Українська Народна Республіка

У 1914 році розпочалася Перша світова війна. В її вир було втягнуто й українців. Ба більше, обидві імперії, що панували на наших теренах, опинились у ворогуючих таборах. Лінія фронту розділила українців, які служили в арміях країн-суперниць і змушені були воювати між собою. Жахлива людська трагедія доповнилася військовими руйнуваннями, багато ресурсів йшло на потреби фронту упродовж кількох років.

Царська Росія зазнавала дошкульних поразок, і під їхнім тягарем російський імператор зрікся свого престолу. Майже одразу після цього, в березні 1917 року, в Києві

утворилась **Українська Центральна Рада**, що стала національним представницьким органом. Її очолив видатний історик **Михайло Грушевський**. Незабаром у великих українських містах та в столиці Російської імперії, місті Петроград, відбулися багатотисячні демонстрації. Їх учасники вимагали докорінних змін, захисту свого права самим порядкувати на своїй землі. Так починалась **Українська революція**. Активними учасниками цих подій були Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Дмитро Антонович, Симон Петлюра та чимало інших.

Українська Центральна Рада сформувала уряд (Генеральний секретаріат) і намагалась упорядковувати знищене війною господарство. Про зрушення в процесі розбудови держави Центральна Рада повідомляла народові в спеціальних документах-зверненнях — Універсалах. **Четвертим Універсалом** було проголошено самостійність **Української Народної Республіки** (22 січня 1918 року).

Четвертий Універсал Української Центральної Ради (витяг)

*«...Ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всіх громадян України: однині **Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною** Вільною Суверенною Державою Українського Народу. Зо всіма сусідніми державами, як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді і приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки, — власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будем радити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу селян, робітників і солдатів та наш виконавчий орган, який однині матиме назву «Рада Народних Міністрів».*

«...всіх громадян Самостійної Української Народної Республіки кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого Народу і всіма силами боронити свою долю від всіх ворогів селянсько-робітничої Самостійної Республіки Української».

§ 21. Спроби відродження української державності в 1917–1921 роках

Михайло Грушевський,
світлина, 1917 рік

Четвертий Універсал Української
Центральної Ради, відбиток газети,
фрагмент, 22 січня 1918 року

Однак проти незалежної української держави виступила Росія. В жовтні 1917 року уряд цієї держави було усунуто внаслідок державного перевороту. До влади незаконним шляхом прийшли більшовики — представники однієї з наймалочисельніших партій у Росії (ось така «гра» назви та реального стану). Заради захоплення та утримання влади вони розв'язали війну всередині країни і започаткували «червоний терор» (за кольором їхнього прапора) та жахливі економічні експерименти. Терор, тобто неприховане насилля проти політичних супротивників та народу загалом, став характерною рисою більшовицької влади, яку ще називають «радянською». Іншою особливістю російських більшовиків було небажання втрачати Україну з її значними природними ресурсами і працьовитими людьми.

1. Пригадайте, між якими державами були розділені українці напередодні Першої світової війни.
2. Поясніть, яке значення мав Четвертий Універсал Української Центральної Ради для розбудови Української держави.
3. Чому російські більшовики виступили проти незалежності України?

21.2. «Українська Держава» Павла Скоропадського. Відновлення УНР. Поразка визвольних змагань

Становище Української Центральної Ради похитнулося. Під тиском російсько-більшовицьких (радянських) військ, які наступали на Київ, урядовці Української Народної Республіки (УНР) звернулися по допомогу до Німеччини та Австро-Угорщини. Було укладено договір про припинення бойових дій (Перша світова війна тривала!) та надання військової допомоги для боротьби з більшовиками. Прогнати радянські війська з території України вдалося, але виконати зустрічні договірні зобов'язання Центральна Рада не змогла. Незважаючи на значну початкову підтримку народу, утримувати порядок у державі їй ставало дедалі важче.

Павло Скоропадський,
світлина, близько
1920 року

29 квітня 1918 року замість Української Народної Республіки постала «Українська Держава», яку одноосібно очолив підтримуваний Німеччиною гетьман **Павло Скоропадський**. За Гетьманату проведено чимало перетворень. Гривня остаточно стала національною валютою українців. Було засновано

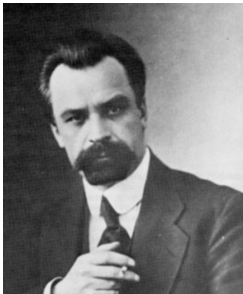
низку культурних та наукових установ (наприклад, Українську академію наук), відновлено прикордонну та військову служби, наведено лад із чиновництвом та управлінням територіями. Забезпечено правопорядок. Водночас, німецька присутність в Україні створювала проблеми — союзники вимагали забезпечення продуктами харчування, а подекуди їх силою забирали в селян.

Уже в листопаді 1918 року противники Павла Скоропадського утворили **Директорію** — колегіальний орган для боротьби з гетьманом. Її очолив **Володимир Винниченко**.

§ 21. Спроби відродження української державності
в 1917–1921 роках

Через місяць гетьман Павло Скоропадський зрікся влади, а Директорія набула статусу тимчасового керівництва відновленої **Української Народної Республіки**. Військовим керівником став **Симон Петлюра**. Довелося протистояти більшовицьким військам та Білій армії (прихильникам відновлення царської влади). Володимир Винниченко пропонував орієнтуватися на більшовицьку Росію, а Симон Петлюра прагнув налагодити зв'язки із країнами Заходу. Ці розбіжності у складній ситуації призвели до поразки Директорії. Перша світова війна завершилася в 1918 році, однак український народ продовжував обороняти свою державну незалежність. На жаль, після кількох років протистояння ту знекровлену частину України, що раніше належала Російській імперії, поглинула більшовицька Радянська Росія.

Володимир
Винниченко,
світлина,
1910-ті роки

Симон
Петлюра,
світлина,
1919 рік

Складання присяги членами
Директорії УНР, м. Кам'янець-
Подільський, світлина, 1919 рік

1. Коли було встановлено владу гетьмана Павла Скоропадського? 2. Для чого утворили Директорію? Що, на вашу думку, не подобалося противникам Павла Скоропадського в його діяльності? 3. Назвіть позитивні та негативні зміни, які відбулися в Українській державі завдяки її гетьману.

*Георг Гасенко і Верте «Світовий мир на Україні!», осінь 1919 року;
мапа України, яку було видано у Відні у 1919-му,
видавництво «Кристоф Райсер та сини»*

21.3. Західноукраїнська Народна Республіка

Західноукраїнські землі до закінчення Першої світової війни перебували у складі Австро-Угорської імперії. На противагу царській Росії, тут розвивалося парламентське життя й українці мали свої власні суспільні та політичні структури. Проте в Галичині гострим було протистояння з поляками, які віддавна вважали ці землі своїми. Довгий час австрійська влада вміло балансувала між поляками та українцями, піклуючись про свою вигоду, проте із розв'язанням Першої світової війни її вплив почав згасати. Коли ж поразка та розпад імперії стали неминучими, українська національна еліта вирішила взяти владу у краї в свої руки. В її розпорядженні були колишні Українські січові стрільці — учасники збройного формування, створеного українцями ще на початку Першої світової війни.

§ 21. Спроби відродження української державності
в 1917–1921 роках

*Дмитро Вітовський в
австрійському однострої,
світлина, 1910-ті роки*

*Євген Петрушевич,
світлина,
1910-ті роки*

*Кость Левицький,
світлина,
1919–1920 роки*

1 листопада 1918 року українські військові сили, очолювані **Дмитром Вітовським**, встановили контроль над Львовом та іншими більшими містами. Через десять днів створено уряд на чолі із юристом **Костем Левицьким**, а ще за два дні було оголошено **Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР)**, яку очолив **Євген Петрушевич**. Однак майже одразу розпочалася війна з Польщею. Ця країна отримала чималу допомогу від Франції і потіснила українське військо зі Львова. Знемагаючи у важких боях, керівництво ЗУНР пішло на важливий крок: разом із урядом УНР воно **22 січня 1919 року** оголосило про Злуку (об'єднання) всіх українських земель. Так здійснилася (хоч і на короткий час) багатовікова мрія українського народу!

Збройні сили ЗУНР, відомі як Українська галицька армія, провели добре продумані операції для здобуття Львова. Однак, пізньою весною 1919 року, у вирішальний момент забракло озброєння та набоїв, до того ж Франція знову прийшла на допомогу Польщі. Якщо наддніпрянські українці не змогли дати ради власним суперечкам і потрапили під вплив більшовиків, то поразка ЗУНР була військовою. В підсумку, західноукраїнські землі опинилися під владою Польщі (Галичина і Волинь), Чехословаччини (Закарпаття) та Румунії (Буковина).

1. Коли українські військові сили встановили владу над Львовом? 2. Назвіть провідних діячів Західно-української Народної Республіки. 3. Поміркуйте, чому обидві українські держави, УНР і ЗУНР, не змогли вистояти в боротьбі за незалежність.

1. Вправа «Символи, що оживають». Віднайдіть на світлинах у підпараграфі 21.2 зображення державних символів України. Чому, на вашу думку, тризуб був державним символом і Української Народної Республіки, і «Української Держави»?

Онлайн-цікавинка:

Відеоролик до 100-річчя Української революції 1917-1921 років від Українського інституту національної пам'яті <https://cutt.ly/qlgiYmR>

Корисна гра:

«Українська революція 1917-1921 років»
<https://cutt.ly/0lgiHKb>

Перша світова війна. Українська революція. Українська Народна республіка. «Українська Держава». Західно-Українська Народна республіка.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Складіть план підпараграфа 21.1. 3. Використовуючи лише одне речення, охарактеризуйте усно або письмово кожного з діячів, які згадуються в підпараграфі 21.2. 4. Знайдіть у тексті параграфа і випишіть речення, які вказують на причини поразки українців у визвольній боротьбі 1917–1921 років. 5. Вправа «Лист у минуле». Напишіть листа одному з діячів Української революції (1917–1921 років). Що ви йому порадили б, побажали; за що подякували б? 6. Вправа «Візуалізація». За допомогою вчителя / вчительки укладіть схему основних подій Української революції.

§ 22. Україна у складі СРСР

Згадайте...

- якими природними ресурсами багата Україна;
- як закінчилась Українська революція 1917–1921 років;
- що ви знаєте про Голодомор.

Як ви розумієте... — значення слів «терор», «геноцид», «українізація»?

Чи знаєте ви, що...

— британський журналіст Ґарет Джонс, який подорожував у 1933 році Україною, першим заявив на весь світ про терор і голод на українській землі? Проте його ніхто не підтримав, журналіста цькували, а його кар'єра була фактично зруйнована.

«Не було в історії людства катастрофи таких величезних розмірів, яка привернула б таку малу увагу міжнародного світу... Голод був інструментом національної політики більшовиків, ужитим свідомо як останній засіб зломити опір українського селянства проти системи.»

*Вільям Генрі Чемберлін,
американський історик і журналіст*

22.1. Встановлення влади більшовиків в Україні

У 1921 році більшість українських земель опинилася під владою російських більшовиків — прихильників ідеї всезагальної рівності. Вони обіцяли створити суспільство без приватної власності, де господарство належало б усім громадянам одночасно. Проте одразу після захоплення влади «червоні» розпочали терор (переслідування і винищення) проти всіх, кого вони вважали ненадійними людьми. Жертвами терору стали десятки мільйонів осіб!

Якщо стара Російська імперія прагнула нових завоювань, то ціль більшовиків — світове панування. Без України та її ресурсів досягнути цього було неможливо. Донбас повинен був забезпечувати їх паливом, Криворіжжя —

металами, чорноземні регіони — хлібом, великі міста — промисловими товарами. До того ж, Україна мала численне населення, яке можна було мобілізувати до Червоної армії за допомогою примусу та пропаганди (нав'язування своїх поглядів суспільству).

Ще в грудні 1917 року більшовики в Харкові створили повністю залежний від Москви уряд. У складній військовій боротьбі проти УНР вони перемогли за допомогою терору, сили та облудних гасел. У 1922 році захоплену більшовиками територію України включено до новоутвореної держави Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР, Радянський Союз).

Меморіальний комплекс
«Пам'яті героїв Крут»,
130 кілометрів
на північний схід від
Києва, сучасна світлина

Будь-які прояви спротиву нещадно каралися, деформуючи історичну пам'ять. Наприклад, забороняли згадувати про подвиг **Героїв Крут**. 29 січня 1918 року молоді українські старшини та студенти дали бій більшовикам біля залізничної станції Крути на Чернігівщині. Вони затримали наступ «червоних» на Київ, багато з них загинули в бою або ж були розстріляні більшовиками. Лише після падіння

СРСР у 1991 році добра слава про українських героїв відновилася!

1. До якої держави увійшли більшість українських земель після знищення УНР? 2. Яке суспільство планували побудувати більшовики-комуністи та якими методами вони це робили? 3. Поміркуйте, чому Україна була такою цінною для Радянського Союзу.

22.2. «Розстріляне Відродження»

Захопивши Наддніпрянську Україну, «червоним» було складно її контролювати. Народ, який розумів гірку різницю між обіцяними перетвореннями та реальністю, бунтував. Щоби опанувати ситуацію, радянський уряд ініціював проведення українізації — активного просування української мови до всіх галузей тогочасного життя.

Радянський плакат,
1924 рік

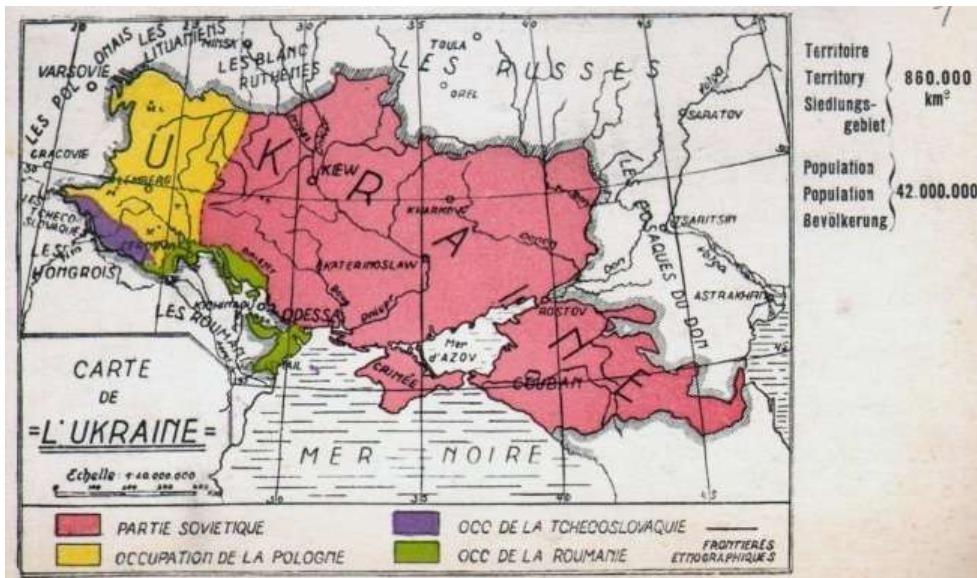
Радянські газети 1920-х
років, світлина
Укрінформ

Завдяки українізації друкували українські книжки великими накладками. Майже вся тогочасна преса в Україні перейшла на українську мову: якщо в 1922 році україномовних газет не існувало, то в 1933 році їх було майже чотири сотні. Чиновники повинні були володіти українською на достатньому рівні, так само запроваджувалося спеціальне навчання на підприємствах та школах. Відбувся розквіт українського театрального мистецтва, тоді як російський театр майже зник. Водночас, такий крок комуністи сприймали як тимчасовий: у 1927 році вони прийняли постанову про «особливу роль» російської мови, а після 1933 році від українізації остаточно відмовилися.

Поступово почали зникати культурні товариства, українські журнали, газети, наукові видання. Разом зі згортанням українізації переслідувань та покарань зазнали найвпли-

вовіші її діячі. Їх звинувачували в участі у таємних, ворожих до СРСР змовах, шпигунстві або просто «неправильному зображенні» радянської дійсності. Так, були знищені письменник Микола Хвильовий (цькуваннями доведений до самогубства), поет Микола Зеров, перекладач (знав 19 мов!) Михайло Драй-Хмара, драматург і режисер Лесь Курбас... Усіх їх та багатьох інших зараховують до «Розстріляного Відродження» — плеяди талановитих діячів культури 1920–1930-х років, знищених комуністичною владою.

Поштова листівка із зображенням мапи України «Carte de L'Ukraine». Червоним кольором позначено територію, яка потрапила до складу СРСР. Ця листівка була видана в Бельгії в 1930-х роках

1. Що таке політика українізації, і коли вона проводилася? 2. Назвіть діячів «Розстріляного Відродження». 3. Поміркуйте, чому влада СРСР відмовилася продовжувати українізацію.

22.3. Чому потрібно пам'ятати про Голодомор 1932—1933 років?

Радянська влада повинна була спиратися на робітництво, але територія Російської імперії, на котрій вона постала, була переважно аграрним краєм. Для упокорення селян їх змушували вступати до колгоспів (колективних господарств), тобто проводили насильницьку колективізацію. Усіх незгодних жорстоко карали. Щоби налагодити промислове виробництво, «червоний» уряд розпочав індустріалізацію — зведення нових підприємств або переобладнання уже існуючих. Проте технології та матеріали коштували грошей. Постало питання, звідки їх узяти. Ухвалили: насильно забирати сільськогосподарські продукти, продавати їх закордон, а за отримані кошти купувати все необхідне.

Вивіз хліба на Харківщині, світлина 1932 р.

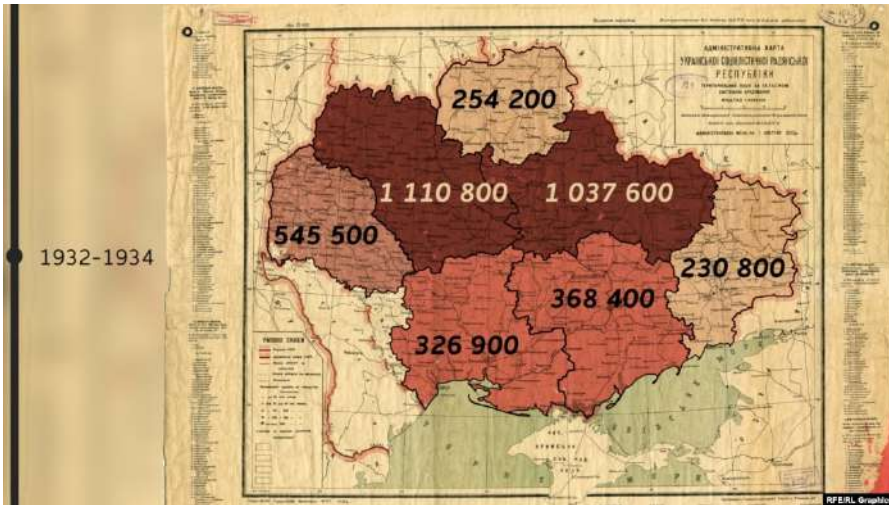

Меморіал пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, сучасна світлина

Радянські прислужники визискували геть усі припаси, за приховування яких карали засланням або смертю. Щоби селяни не втікали, цілі райони оточували «червоним» військом. Коли ж не залишилося зерна чи овочів навіть на посів, розпочався жахливий голод. Голодомор, організований в Україні в 1932–1933 роках, є злочином проти нашого народу. Внаслідок убивчих дій, здійснених

за рішенням комуністичної влади на чолі з Йосипом Сталіним, загинуло від 4 до 5 мільйонів українців. Світ поступово визнає Голодомор 1932—1933 років геноцидом — свідомим знищенням української нації.

Втрати внаслідок Голодомору в різних областях України.
Адміністративний поділ станом на 1 квітня 1933 року, мапа

Ми, українці, повинні пам'ятати про жахливий злочин комунізму, щоби він ніколи більше не повторився. В 2006 році Верховна Рада України визнала Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу. Відповідно до законодавства, кожна четверта субота листопада оголошена Днем пам'яті жертв Голодомору. Українці в цей день запалюють свічку на підвіконні свого будинку чи квартири. Запали її й ти — у пам'ять про замучених і для того, аби подібне ніколи не повторилося.

1. Що означає поняття «геноцид»? 2. З якою метою і якими методами радянська влада змушувала українських селян віддавати сільськогосподарську продукцію та всі свої припаси? 3. Поясніть, чому Голодомор 1932–1933 років є геноцидом української нації.

1. Вправа «Мапа». Порівняйте мапу-плакат «Світовий мир на Україні!» (1919 року, з попереднього параграфа), бельгійську листівку «Carte de L'Ukraine» (1930-их років) із зображеннями України в сучасних кордонах. Які території сьогодні Україні не належать? Чому територію, заселену українцями, яка потрапила до складу СРСР, позначено червоним кольором? Спробуйте прочитати назву народу, що проживав у Криму, на бельгійській листівці.

Онлайн-цікавинка:

Музей Голодомору. Віртуальний тур
<https://cutt.ly/rIqi9qb>

Корисна гра:

«Україна у складі СРСР»
<https://cutt.ly/qlgoi1W>

Союз Радянських Соціалістичних республік
(СРСР, Радянський Союз).
Українізація. «Розстріляне відродження». Голодомор.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Складіть 5 тверджень (істинні і хибні), для чого Україна була потрібна комуністам. Запропонуйте класу знайти неправдиві судження і виправити їх.
3. Як ви розумієте поняття «Розстріляне Відродження»? Поміркуйте, чому українізацію 1920-х років називають також «пасткою» для інтелігенції.
4. Складіть детальний план повідомлення «Голодомор 1932–1933 років».
5. **Вправа «3-2-1».** Підберіть три ключових слова, два нові терміни та один факт до тексту параграфа.
6. **Вправа «Територія».** Розгляньте мапи України, розміщені у підпараграфі 22.3. Визначте, на території яких сучасних областей України смертність від голоду була найвищою. Чи зачепив Голодомор 1932-1933 років західно-українські землі? Пригадайте, у складі яких держав вони перебували по закінченні Першої світової війни.

§ 23. Друга світова війна та Україна

Згадайте...

- що таке дискримінація, як вона може проявлятися;
- що ви пам'ятаєте про військові досягнення українців;
- якими методами радянська влада знищувала український народ.

Як ви розумієте...

- значення слів «ідеологія», «концтабір», «Голокост», «окупація», «Рух Опору»?

Чи знаєте ви, що...

- єврейська дівчинка-підліток Анна Франк, переховуючись від переслідувань нацистів, день у день вела щоденник своїх поневірянь і жахів, які спіткали її родину. Щоденник перекладений 67 мовами та став найвідомішим літературним свідченням випробувань, котрих зазнали євреї в роки Другої світової війни?

«Важко жити у ці часи: ідеали, мрії і заповітні надії піднімаються всередині кожного лише для того, аби бути придушеними похмурою дійсністю... Тим не менше, я чіпляюся за них, бо я все ще вірю, незважаючи на все, що люди насправді добрі в душі».

Анна Франк, 15 липня 1944 року

23.1. Події Другої світової війни на території України

Червоний мак — символ Пам'яті та Перемоги у Другій світовій війні, художник Сергій Мішакін

Вам уже відомі такі поняття, як взаємоповага, терпимість, права людини. Але не завжди люди були толерантними та визнавали права і свободи інших. Понад сто років тому у світі виникли злочинні ідеології (системи поглядів) — нацизм і комунізм. Їх прихильники стверджували, що певні групи людей є кращими та можуть підкоряти собі інших. За ідеологією комунізму, яку намагалися утвердити в Радянському Союзі

більшовики, возвеличувалися всі трударі, інші ж групи суспільства вважалися непотрібними. Дуже небезпечним виявився **нацизм**. Основоположником цієї ідеології був Адольф Гітлер. Найважливішою, на його думку, була німецька нація (чи арійська раса), всі ж інші повинні працювати на неї або бути знищеними. Переконавання про те, що деякі раси (групи людей зі схожими зовнішніми ознаками) є кращими, розумнішими, тому мусять управляти «нижчими», називають **расизмом**. Нацизм Гітлера поєднувався із расистськими ідеями. На думку нацистів, треба було повністю винищити як окремі народи (євреїв, ромів тощо), так і певні групи людей (психічнохворих, людей з інвалідністю тощо). Як сприйняв світ ці ідеології?

*Радянсько-німецька угода,
карикатура в американсь-
ькому журналі, художник
Беррімен Кліффорд,
жовтень 1939 року*

Нацисти, домовившись із комуністами, розв'язали найжахливішу війну в історії людства — Другу світову (1939–1945). Німеччина, після того як програла Першу світову війну, перебувала у складному становищі. А нацисти, яким вдалося прийти до влади у своїй країні, прагнули взяти реванш — завоювати Європу. Їхніми союзниками стали Італія та Японія. Протидіяли цим агресивним державам Велика Британія,

Франція та США, країни з демократичним устроєм.

23 серпня 1939 року між Німеччиною та Радянським Союзом було укладено договір про ненапад, а також про розподіл завойованих у майбутньому територій. Саме так, комуністичний СРСР на початку війни був спільником нацистів! Друга світова війна (1939–1945) розпочалася 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу.

А 17 вересня Радянський Союз увів свої війська в етнічні українські та білоруські землі, які тоді перебували в складі Польщі, окупувавши ці території. Німецькі війська, маючи військову перевагу, завойовували європейські держави. Вистояла лише Велика Британія. Неокупованими залишилися кілька нейтральних країн і держави-союзники нацистів. 22 червня 1941 року гітлерівці напали на СРСР, у складі якого, як ви знаєте, перебувала більшість українських земель. Так нашу країну в ході важких боїв окупували німецькі війська. Лінія фронту двічі прокотилася теренами України...

Остарбайтери біля вагонів,
світлина Українського інституту
національної пам'яті

Інфографіка Українського
інституту національної
пам'яті

На роботи до Німеччини примусово вивозили місцевих людей. Їх називали «остарбайтерами». Понад 2 млн українців опинилися на німецькій землі і змушені були працювати на гітлерівців. Та найбільш жахливим у цій війні було те, що люди вбивали людей не через брак ресурсів, а через ненависть сліпучу, злостиву, всеохопну...

Після того як війська СРСР витіснили гітлерівців із Криму, радянська влада впродовж 18—20 травня 1944 року

здійснила **депортацію** (насильницьке виселення) всіх корінних мешканців Криму — кримли (кримських татар) — у Поволжя та Узбекистан. Цілими сім'ями людей зігнали до товарних вагонів та відправили за тисячі кілометрів від рідної домівки, заборонивши повертатись. У звільнені помешкання невдовзі привезли за наказом Москви нових мешканців. У Криму перейменували близько 1300 населених пунктів, намагаючись стерти згадки про кримців. На довгі роки було заборонено вживати навіть словосполучення «кримські татари».

Спорожніле кримськотатарське село Ускют, світлина 1945 рік

Кримськотатарська дитина, депортована за «зраду Радянського Союзу», в місці спецпоселення, світлина, 1944 рік

1. Назвіть роки Другої світової війни. Які держави відповідальні за її розв'язання? 2. Поміркуйте, які погляди і переконання призвели до такого страшного загальносвітового конфлікту. 3. Чому лінія фронту двічі пересувалася територією України — спочатку із заходу на схід, а потім зі сходу на захід?

23.2. Рух Опору

На окупованих у роки Другої світової війни територіях розгорнувся **Рух Опору** — підпільна чи партизанська боротьба частини населення окупованих країн проти

загарбників. Відчайдушний опір нелюдському німецькому режимові чинили й на наших землях. Склалося так, що багато хто з українців перебував у лавах Червоної (Радянської) армії, або ж воював у радянському підпіллі.

Однак, були люди, які усвідомлювали, що українські землі опинилися між двох агресорів-загарбників, які анітрохи не дбали про наші інтереси. А гарантувати безпеку та добробут може тільки власна держава. Ще до війни в західно-українських землях діяла **Організація українських націоналістів (ОУН)**, яка боролася за відновлення Української держави. Лідерами ОУН були **Євген Коновалець, Андрій Мельник та Степан Бандера**.

*Степан Бандера,
світлина,
1930-ті роки*

*Група повстанців у Карпатах,
світлина Українського інституту
національної пам'яті, 1946 рік*

Прихильники державної незалежності України вступали до Української Повстанської Армії (УПА). Це була одна з найбільш ефективних і організованих підпілних армій світу. Її очолив **Роман Шухевич** (псевдо — **Тарас Чупринка**). Після розгрому нацистської Німеччини повстанці продовжували боротися з радянським режимом. Згодом УПА назвуть «Армією без держави», «Армією нескорених», бо радянській владі так і не вдалося знищити усіх її вояків. Останній зафіксований бій УПА відбувся в

1960 році, а повстанець Ілля Оберишин провів у підпіллі понад 40 років і вийшов із криївки (сховку) лише в 1991 році, таки дочекавшись заповітної мрії — проголошення незалежності Української держави.

«Це і жіноча війна також!», американський плакат часів Другої світової війни

Плакат Української Повстанської Армії, художник Ніл Хасевич

Колона німецьких військовополонених на вулицях Києва, світлина, 1944 рік

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

1939-1945 ПАМ'ЯТЯМО ПЕРЕМАГАЄМО

ОСНОВНА МЕТА:
Здобуття державної незалежності України

ВИДАТНІ БОЇ УПА З НІМЕЦЬКИМИ ОКУПАНТАМИ:

- Розгром гарнізону Володимирця 7.02.1943
- Оборона Загорівського монастиря 8-11.09.1943
- Бій на горі Лопата 6-16.07.1944

• УПА воювала на території 12 областей України

• Підлілля ОУН діяло по всій Україні, в т.ч. у Криму

• Через лави УПА пройшло близько 100 тис. бійців

понад 500 тис. ПОСТАЖДАЛИ ЗА ТЕ, ЩО ПІДТРИМУВАЛИ БОРТЬБУ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

UKRAINE CRISIS media center УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

ВТРАТИ

1939-1945 ПАМ'ЯТЯМО ПЕРЕМАГАЄМО

ВРОЖОЇ АРМІЇ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ЧЕРЕЗ ДІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТИЗАН

- 461 ВІЙСЬКОВЕ ПІДПРИЄМСТВО
- 607 ЗАЛІЗНИЧНИХ МОСТІВ
- 915 СКЛАДІВ
- 211 ЛІТАКІВ
- 248 ВУЗЛІВ ЗВ'ЯЗКУ
- 500 тис. СОЛДАТІВ ТА ОФІЦЕРІВ
- 1566 ТАНКІВ І БРОНЕМАШИН
- 4959 ЗАЛІЗНИЧНИХ ЕШЕЛОНІВ

UKRAINE CRISIS media center УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Інфографіка Українського інституту національної пам'яті

1. Коли була створена Українська Повстанська Армія, і хто її очолив? 2. За що боролась Організація Українських націоналістів, хто її лідери? 3. Поміркуйте, чому УПА називають «Армією нескорених» та «Армією без держави».

23.3. Голокост. Праведники світу

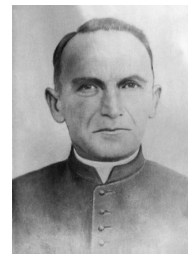
Найжахливішим наслідком будь-якого конфлікту є людські втрати. Хіба може бути щось цінніше за життя? Ще на початку війни гітлерівці створили концентраційні табори (концтабори). Сюди потрапляли здебільшого військовополонені. Виснажених, голодних людей змушували виконувати надважку роботу, від якої вони часто помирили. Аж 180 таких «таборів смерті» існувало на території України. В них знищили близько 1,5 млн військовополонених.

В'їзна брама нацистської «фабрики смерті» «Аушвіц». Угорі напис: «Праця робить вільним», сучасна світлина

Катерина Сікорська, Праведниця світу, світлина, 1943 рік

Омелян Ковч, священник, Праведник світу, світлина, до 1942 року

Приреченими до смерті (за нацистською ідеологією) були й «расово неповноцінні люди». Такими гітлерівці вважали євреїв, ромів тощо. Наймасовіші вбивства розгорнулися проти представників єврейського народу. Переслідування та масове винищення нацистами євреїв в роки Другої світової війни згодом назвуть Голокостом (з

грецької — «знищення вогнем»). Людей розстрілювали, спалювали, душили газом, проводили над ними експерименти... Найжахливішої слави зажив нацистський концтабір «Освенцім» («Аушвіц»), що розміщувався на території сучасної Польщі, — справжня «фабрика смерті». Масштаби вбивств тут були вражаючими, їх число сягає 1,6 млн осіб.

Кажуть, у темні часи добре видно тих, хто випромінює світло. Десятки тисяч людей, ризикуючи власним життям та життям своїх рідних, переховували євреїв, допомагаючи їм уникнути страти. Цих сміливців (із понад 50 країн) сьогодні називають **Праведниками народів світу**. Найбільше їх було в Польщі, Нідерландах, Франції та Україні. До прикладу, **Катерина Сікорська** з села Підгайці на Тернопільщині заплатила життям за спробу врятувати двох сусідів-євреїв. Український греко-католицький священник із м. Перемишляни на Львівщині **Омелян Ковч**, щоб урятувати євреїв від знищення, хрестив їх і, всупереч забороні нацистів, видавав метрики про хрещення (загалом понад 600 свідоцтв). Його заарештували й кинули до львівської в'язниці (відома як «тюрма на Лонцького»), а потім перевели в концтабір «Майданек». Омелян Ковч до останнього дня життя сповідав і причащав в'язнів цього концтабору. 14 травня 2021 року Україна вперше відзначила День пам'яті українців, які допомагали євреям у роки Голокосту.

Омелян Ковч, лист із концтабору «Майданек»

«Я розумію, що ви стараєтеся визволити мене. Але я вас прошу цього не робити. Вчора вони вбили 50 людей. Якщо мене тут не буде, то хто допоможе їм перейти через ці страждання. Вони підуть по шляху до Вічності з усіма їхніми гріхами і зневірою, котра приведе їх у пекло. А зараз вони ідуть на смерть з високо піднятими головами, залишивши позаду всі гріхи. І таким чином вони попадуть до вічного міста».

1. Що таке Голокост? 2. З якою метою нацисти створювали концентраційні табори? 3. Поясніть, кого і за які вчинки називають Праведниками світу.

1. **Вправа «Інфографіка».** Розгляньте інфографіку Українського інституту національної пам'яті до підпараграфів 23.1 і 23.2. Продумайте три розповіді за тематиками інфографіки. Запишіть текст однієї з них (на вибір).

Онлайн-цікавинка:

Відеоогляд експозиції «Україна. Незакінчена війна». Національний музей історії України у Другій світовій війні <https://cutt.ly/HlgoB7m>

Корисна гра:

«Друга світова війна та Україна»
<https://cutt.ly/hlqpyZw>

Друга світова війна. Рух Опору. Українська Повстанська Армія. Голокост. Праведники народів світу. Ніколи знову.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфу, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Випишіть дати, які зустрічаються в параграфі. Запишіть поруч події, що відбувалися у вказані дні та роки. 3. Дайте назви абзацам підпараграфу «Рух Опору». 4. Порівняйте Голокост та Голодомор, визначте спільне і відмінне цих двох трагедій, обміняйтеся міркуваннями з однокласниками. 5. **Вправа «Філософсько-історична».** Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет писав: «Історія нас не вчить, що ми маємо робити, проте вона показує, чого робити не варто». Поміркуйте, чи можна ці слова вважати головним уроком Другої світової війни. 6. **Вправа «Журналістське розслідування».** Здійсніть пошук інформації про Праведників народів світу, напишіть невелику статтю на цю тему.

§ 24. Розвиток України в повоєнний період

Згадайте....

- чи поважала й дотримувалася радянська влада прав людини;
- що вам відомо про Чорнобильську катастрофу.

Як ви розумієте... — значення слів «дефіцит», «русифікація»?

Чи знаєте ви, що...

- українці створили найбільшу кількість народних пісень — близько 200 тисяч;
- перша в світі пісня, яка пролунала в Космосі, була українською. «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю» заспівав 12 серпня 1962 року перший космонавт-українець Павло Попович?

«Якщо на твоїй рідній землі тебе розпинають за любов до неї — тоді доводиться змиритися з тим, що в тебе є рідна земля, але немає рідної країни...»

Василь Стус, український поет

24.1. Повоєнні десятиліття

Наслідки війни для України були вкрай важкими. Впродовж 1939–1945 років загинуло близько 10 млн українців, ще мільйони опинилися поза межами країни. Це була четверта частина всього тогочасного населення наших земель. У руїнах лежали понад 28 тис. сіл і близько 700 міст. А масове вбивство гітлерівцями мирних жителів у містечку Корюківка Чернігівської області стало найбільшою трагедією не лише в Україні, а й у Європі. Господарство та інфраструктура теж потребували відбудови. Враховуючи людські та матеріальні втрати, а також героїзм українців у роки війни, Україна одержала право стати в 1945 році співзасновницею нової міжнародної організації — **Організації Об'єднаних Націй (ООН)**. Її основним завданням є збереження миру у світі.

Офіційна емблема
Організації
Об'єднаних Націй

«Весілля», художниця
Тетяна Яблонська, 1964 рік

Інфографіка Українського інституту
національної пам'яті

28 жовтня 1944 року українські землі були очищені від нацистів. Та чи запанувала тут українська влада? Ні, на наші землі знову прийшли радянські війська і встановили тут свій режим, не менш антиукраїнський, аніж гітлерівський. Відразу після війни, в 1946–1947 роках нашою Батьківщиною прокотився голод. І хоч йому можна було зарадити, та московських урядовців зовсім не хвилювало те, що українці вмирали голодною смертю. Йосип Сталін, винуватець Голодомору і довоєнного терору, продовжував свій страшний план з приборкання та знищення нашого народу.

Після смерті Сталіна політика кремлівських керівників трохи змінилася. Настало певне «потепління». Цей період назвали «відлигою». Українська інтелігенція очолила рух за національне відродження. **Василь Симоненко та Ліна**

Костенко видають збірки своїх поезій, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба та Левко Лук'яненко заявляють про національні права українців. Активно розвивається кінематограф. У цей час світ побачив фільм Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», який визнаний шедевром у всьому світі. Найактивнішою діяльністю молоді української творчої інтелігенції стала в 1960-х роках, тому представників цього руху назвали шістдесятниками.

Портрет
Василя Симоненка,
художник Василь
Мірошниченко,
2014 рік

Шістдесятники (зліва направо) Микола
Вінграновський, Євген Гуцало, Володимир
Дрозд, Григорій Тютюнник, Валерій Шевчук і
Борис Олійник та інші у саду кіностудії
ім. Олександра Довженка, світлина, 1969 рік

Народне господарство України довго відчувало повоєнні втрати, адже бракувало фахівців, техніки, ресурсів. У **1954 році** керівництво Радянського Союзу передало до складу УРСР Кримську область. Пояснювали цей крок спільністю економіки, територіальною близькістю й тісними господарськими та культурними зв'язками. Однак і раніше Кримська область перебувала в економічному просторі України. Паливно-енергетичний комплекс, металургія, машинобудування та легка промисловість, залізничний транспорт України і Криму були взаємопов'язаними і до цього рішення.

Шлюз на Північнокримському каналі (1961–1971 роки), який постачав воду з р. Дніпро в степові райони Криму, світлина, 1960-ті роки

Поштова марка СРСР «Великі будови комунізму», 1951 рік

1. Якими були втрати України у Другій світовій війні? 2. Назвіть діячів-шістдесятників. 3. Поясніть, як ви розумієте поняття «національне відродження».

24.2. Русифікація (росіянізація) в часи СРСР

Та недовгим був період «відлиги». Радянська влада знову повернулася до антиукраїнської політики. Цього разу почалася тотальна **росіянізація**. Все російське визнавалося більш значущим, а українське — меншовартісним. Найбільшого удару завдали українській мові. Українців змушували все більше розмовляти російською мовою. Хіба не відчуваємо наслідки цього процесу донині?

Зросійщенню сприяло зростання кількості міського населення. Людям, які переїжджали в міста з сіл, нав'язували нові погляди і переконання. Також заохочували переселятися в українські міста жителів з різних регіонів Радянського Союзу. Таким чином, міста дуже швидко стали зросійщуватися, бо розмовляли тут переважно російською. Особливо активно цей процес проходив у Східній та Південній Україні. Однак збільшення кількості

міських мешканців зовсім не означало покращення рівня їх життя.

Сучасна карикатура про наслідки русифікації в Україні (переклад: «Дівчинко, посунься, ти мене утискаєш!»)

Отже, радянський комуністичний режим боровся з мовою, традиціями, а також історією українців. Фальсифікація і переписування історії стали повсюдними. Чому, мабуть, запитаєте ви? Бо історія вчить аналізувати, шукати відповіді на запитання, а також боротися за свої права. Цього влада не могла допустити, тому й нав'язували людям комуністичні переконання. Однак попри всі потуги радянського режиму, український народ вистояв, не забув ані мови, ані

історії, не втратив жаги до волі та незалежності.

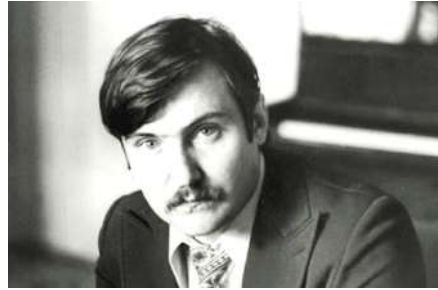
1. Що таке політика русифікації-росіянізації? 2. Які наслідки цієї політики ми відчуваємо сьогодні? 3. Поміркуйте, для чого радянська влада фальсифікувала і переписувала історію.

24.3. Розпад СРСР

Яким було життя людей у Радянському Союзі? Лідери цієї держави намагалися створити суспільство рівності. Та насправді творилося суспільство однаковості. Як ви знаєте, що ми всі унікальні, неповторні та різні. Тому в радянській державі жилося непросто. Доля тих, хто обурювався, була сумною — найчастіше таких людей вбивали. Однаковими мали стати не лише люди, а й народи, тому прояви української приналежності теж не схвалювались і навіть каралися.

Так, за нез'ясованих обставин помер поет **Василь Симоненко**, який промовляв до сучасників: «Ти знаєш, що ти — людина?». У Брюховицькому лісі біля Львова був знайдений убитим композитор **Володимир Івасюк**, автор українських хітів «Червона рута» та «Водограй».

*Володимир Івасюк,
світлина, 1970-ті роки*

Черги за хлібом, світлина, 1980-ті роки

Суспільство тримали в покорі шляхом навіювання переваг вдаваної стабільності. Громадяни гостро відчували дефіцит товарів навіть першої необхідності. У 80-х роках, в останнє десятиріччя існування Радянського Союзу, ситуація стала майже критичною. Люди повсюдно стояли в чергах на квартири, машини, техніку. Довжелазні черги стали звичним явищем. Невдоволення людей наростало.

Вам, мабуть, цікаво, чи могли порівняти громадяни свій рівень життя із рівнем життя іноземців. Це зробити було складно, бо існувала так звана «залізна завіса». Тож радянські громадяни не знали, наскільки вищим є рівень

життя в сусідніх країнах. А **26 квітня 1986 року** сталася трагедія, яка оголила всі негативні риси радянського режиму. На Чорнобильській атомній електростанції (АЕС) вибухнув четвертий реактор. Ця найбільша техногенна катастрофа на планеті забрала життя чи здоров'я тисяч людей. Однак кремлівські урядовці вирішили приховати масштаби трагедії. Це збурило всю багатонаціональну державу. В той час Радянський Союз переживав економічну, виробничу, соціальну, військову кризи. Тож вибух на Чорнобильській АЕС став тією краплиною, яка переповнила «чашу терпіння» українського (і не тільки!) народу. Розпочалися активний процес формування сучасного українського соціуму та невпинна боротьба за відновлення української державності. 1991 рік став для Радянського Союзу останнім. Проголошення незалежності України прискорило його розпад.

Гасіння пожежі на Чорнобильській АЕС, світлина, 1986 рік

1. Коли сталася аварія на Чорнобильській атомній електростанції? 2. Якими методами радянська влада боролася з тими, хто її не підтримував і крити-

кував? 3. Поясніть, з якими труднощами в щоденному житті стикалися люди в останнє десятиріччя існування СРСР.

1. Вправа «Ілюстрація». Розгляньте картину Тетяни Яблонської «Весілля» та світлину з 1980-х років (черги за хлібом). Які сторони сільського та міського життя вони ілюструють? Чи в один час відбувалися зображені події? Розпитайте дорослих про повсякденне життя людей в ці періоди. Якщо збереглися світлини, уважно розгляньте їх та складіть короткий опис побаченого.

Онлайн-цікавинка:

Віртуальний тур Чорнобилем
<https://cutt.ly/wlqpxcD>

Корисна гра:

«Україна в повоєнний період»
<https://cutt.ly/mlqpDZF>

Кримська область. Шістдесятники. Русифікація.
«Червона рута». Чорнобильська АЕС.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Доберіть словосполучення, якими можна охарактеризувати поняття «відлига».
3. Складіть сенкан зі словом «русифікація».
4. Сформулюйте низку запитань до підпараграфа «Розпад СРСР».
5. **Вправа «Видатні імена».** Використовуючи текст параграфа, коротко опишіть одного з українських діячів, котрий виступив проти радянського режиму, не називаючи його імені. Запропонуйте класу відгадати, про кого йдеться.
6. **Вправа «Малюнок словами».** Напишіть невеликий текст-опис про те, яким ви бачите вплив Чорнобильської трагедії на навколишнє середовище.

§ 25. Перші кроки незалежної України

Згадайте....

- що таке державний суверенітет, які його ознаки;
- що відомо вам про Левка Лук'яненка;
- які державні символи має наша держава.

Як ви розумієте...

- поняття «громадська організація»,
«економічна криза»;
- слово «олігарх»?

Чи знаєте ви, що...

- першою державою, що визнала незалежність України, стала сусідня Польща?

***«Ми нарешті поставили країну на ті рейки,
з яких вона вже не з'їде. Це і є той вільний світ,
в якому ми хочемо чесно жити, чесно заробляти,
бути захищеними».***

Руслана Лижичко, народна артистка України

25.1. Проголошення незалежності України й перші кроки державного будівництва

Радянська система, яка не приймала ні людської індивідуальності, ні економічних законів, була приреченою. Та й поневолені народи усвідомлювали необхідність національного визволення. Тому розпад СРСР був неминучим. Наприкінці 80-х років ХХ століття українці, відчувши слабкість режиму, відчайдушно почали боротися за власну державу, власний народ. Український національний рух особливо активізувався в 1989 році. Тоді створюється організація **Народний Рух України**, виникають інші неформальні громадські організації, проводяться масові акції. Громадяни України все голосніше заявляли про свої права.

Депутати Верховної Ради Української РСР голосують за державну незалежність України, світлина, 24 серпня 1991 року

16 липня 1990 року Верховна Рада України проголосила Декларацію про державний суверенітет УРСР, а **24 серпня 1991 року**, як вам уже відомо, — ухвалила Акт проголошення незалежності України. **1 грудня 1991 року** було обрано першого Президента незалежної України. Ним став **Леонід Кравчук**. Невдовзі після того, як громадяни України на референдумі підтвердили прагнення жити в незалежній державі, Радянський Союз офіційно перестав існувати. Тривав процес формування Збройних сил України, власних державних інституцій. **28 червня 1996 року** ухвалено Конституцію України, а у вересні цього ж року впроваджено гривню.

У 1994 та 1999 роках Президентом України обирали **Леоніда Кучму**. За підсумками наступних президентських виборів 2004 року пост Президента України обійняв **Віктор Ющенко**.

А як же навколишні держави? Чи прийняли вони до свого кола Україну? Тільки за грудень 1991 року незалежність України визнали 37 держав світу!!! Серед перших — Польща, Канада, Угорщина, Литва, Латвія. Цей процес тривав і за перше десятиліття незалежності — Україну визнали понад 170 країн. У 1995 році Україна увійшла до Ради Європи, у 2008 році — до Світової організації торгівлі (СОТ). Сьогодні Україна є учасницею понад 90 міжнародних організацій.

Леонід Кравчук,
світлина,
1991 рік

Леонід Кучма,
світлина,
1994 рік

Віктор Ющенко,
світлина,
2005 рік

1. Скільки часу пройшло між прийняттям Декларації про державний суверенітет і ухваленням Акта проголошення незалежності України? 2. Як світова спільнота сприйняла звістку про незалежність України? 3. Подискутуйте, що відбулося в серпні-грудні 1991 року: проголошення чи відновлення незалежності України.

25.2. Розвиток громадянського суспільства

Чи був простим шлях молодій Українській державі? Складні виклики довелося долати, отримавши «в спадок» від СРСР безліч виробничих, фінансових та управлінських

*Розділ 4. СТОРІНКИ НАШОГО МИНУЛОГО.
ШЛЯХ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ*

проблем. Тож українців спіткали політичні та економічні кризи. Почалися проблеми в економічному житті. Багаті-олігархи, які зосередили в своїх руках великі промислові підприємства та намагалися впливати на владні структури, нехтували інтересами простих людей. Залякували тих, хто відважувався протестувати. Траплялося, навіть вбивали. Величезного розголосу набула звістка про смерть журналіста **Георгія Гонгадзе**, який на сторінках інтернет-видань критикував політичні та економічні негаразди.

На президентських виборах 2004 року відбулися масові фальсифікації результатів голосування. Народ України повстав. **22 листопада 2004 року** почалася Помаранчева революція (за кольором знамен політичного блоку «Наша Україна»), яка тривала кілька тижнів. Головною вимогою учасників виступу були чесні вибори. Суд визнав факти втручання в народне волевиявлення. Було призначено переголосування. Президентом країни, за його результатами, став **Віктор Ющенко**, повноваження якого розпочалися після складання присяги 23 січня 2005 року.

Помаранчева революція, світлина, 2004 рік

Україна впевнено виборювала престиж та авторитет серед інших держав. Поступово набувала статусу демократичної правової держави, в якій найбільшою цінністю для громадян є права та свободи. Зростала національна свідомість, було створено Інститут національної пам'яті. Його основне завдання полягало в тому, щоб привернути увагу суспільства до правдивої історії нашої держави.

В Україні існують різні релігійні громади. Християни, мусульмани, юдеї та й представники інших релігій мирно живуть поряд. Їх лідери є визнаними моральними авторитетами.

1. Пояснить, з якими труднощами і чому зіткнулась Україна на шляху свого розвитку. 2. Коли відбулася Помаранчева революція? 3. Чому український народ повстав у 2004 році?

На стихійному
ринку, світлина

Пейджер,
світлина

Фотоапарат «Полароїд»,
світлина

«Кравчучка»,
світлина

Тамагочі,
світлина

Відеомагнітофон, світлина

Вправа «Світлини». Розгляньте світлини предметів, що набули популярності в 1990-х роках. Спробуйте пояснити їх застосування. Перевірте свої здогади, розпитавши дорослих про призначення цих предметів. Про який стан господарства країни свідчить поява сумки-візка та стихійних ринків? Зафіксуйте письмово спогади дорослих про повсякдення перших років незалежності.

Онлайн-цікавинка:

Пісня-гімн Помаранчевої революції «Разом нас багато» <https://cutt.ly/4lgaaP7>

Корисна гра:

«Становлення незалежності України»
<https://cutt.ly/olganWJ>

Народний рух України. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України.
Помаранчева революція.

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфу, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.
2. Випишіть основні події, пов'язані зі становленням незалежної України.
3. Укладіть список слів, які, на вашу думку, ілюструють поняття «громадянське суспільство».
4. Поясніть, як ви розумієте вислів одного з творців незалежної України В'ячеслава Чорновола «Україна починається з тебе». Подискутуйте.
5. **Вправа «Видатні імена».** За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про повсякденне життя українців у перші роки незалежності.
6. **Вправа «Інтерв'ю».** Поцікавтесь у своїх батьків чи інших дорослих їхніми спогадами про події Помаранчевої революції. Відповіді запишіть. Запрезентуйте своє інтерв'ю класу.

§ 26. Україна сучасна

Згадайте....

— чому розпочалася Помаранчева революція.

Як ви розумієте...

— значення слів «гідність», «майдан», «агресія», «окупація», «кіборги»?

Чи знаєте ви, що...

— Прем'єр-міністр Бельгії Пі Вергофстадт назвав Євромайдан найбільшою проєвропейською демонстрацією в історії ЄС; це був найтриваліший мітинг останнього часу, який безперервно простояв 92 доби?

«Найголовніше в житті людини — зберегти свою людську гідність всупереч усьому. Тому що людина без гідності — неповноцінна людина, а народ без гідності — це вже не народ».

Ада Роговцева, народна артистка України

26.1. Революція Гідності. Небесна Сотня

Віктор Янукович, світлина, 2012 рік

Як вам уже відомо, європейські цінності завжди були важливими для громадян нашої держави. Сусідня із нами Росія — велика та досить агресивна, віддавна прагнула впливати на українську політику. Російський вплив став особливо відчутним після обрання в 2010 році президентом **Віктора Януковича**.

Чи знаєте ви, що таке ЄС? Це об'єднання більшості незалежних європейських держав. Гасло «Єдність у різноманітті!» найкраще характеризує цей економічно-політичний союз. Більшість громадян України теж підтримували ідею вступу нашої держави до Євросоюзу. В листопаді 2013 року чинний президент

Віктор Янукович повинен був підписати угоду про майбутню асоціацію з ЄС. Це мало б остаточно утвердити Українську державу, як європейську. Однак він відмовився це зробити. Одразу ж, **21 листопада 2013 року**, почалася Революція Гідності. Чому її назвали саме так? Бо, відмовляючись від угоди з ЄС, Віктор Янукович знехтував прагненням народу, гідністю громадян. Адже саме український народ є джерелом влади і має найвище право творити майбутнє своєї країни.

Протестувальники Євромайдану, м. Київ, Майдан Незалежності, світлина, листопад 2013 року

Революція почалася зі стихійних виступів молодих людей у Києві та інших великих містах. Цей рух уже не могли зупинити навіть силовики. Не бажаючи втрачати владу, режим Віктора Януковича вирішив застосовувати силу спецтехніки і зброю проти Євромайдану. Події **19 січня 2014 року** згодом назвуть Вогнехрещ. Першими жертвами стали вірменин Сергій Нігоян, білорус Михайло Жизневський, які загинули від куль снайпера 22 січня, та українець Юрій Вербицький, якого викрали і закатували. Майданівці проявили неабияку мужність, не скорилися. Протистояння загострилося 18 лютого. «Чорний четвер», **20 лютого 2014 року**, — найстрашніший день Євромайдану, коли загальна кількість жертв з початку протистоянь сягнула сотні. Загиблих учасників Революції Гідності згодом назвали Небесною Сотнею.

Майдан Незалежності під час Революції Гідності, світлина, лютий 2014 року

Громадяни України вистояли. 22 лютого стало відомо, що Віктор Янукович утік з країни, після чого Верховна Рада України усунула його з поста Президента та оголосила в розшук. У 2019 році суд визнав Віктора Януковича винним у державній зраді, пособництві у веденні агресивної війни та призначив покарання — 13 років позбавлення волі.

*Петро
Порошенко,
світлина,
2014 рік*

1. Якими були вимоги Євромайдану? Коли він розпочався? 2. Чому події листопада 2013 – лютого 2014 років називають Революцією Гідності? 3. Кого і чому називають Небесною Сотнею?

26.2. Російсько-українська війна. «Кіборги»

А як же Росія? Чи змирилася ця держава з бажанням українського народу вступити до кола європейських держав? Російська Федерація **наприкінці лютого 2014 року** ввела свої війська у Крим, окупувала (незаконно захопила) півострів. Українська держава не чекала такої агресії з боку північної сусідки, та ще й попередня влада значно зменшила боєздатність війська. Однак це не завадило жителям країни стати в обороні своєї землі. Почали формуватися загони добровольців. То був героїчний час.

Весна 2014 року виявилась особливою. Незаконні проросійські та російські збройні формування ще в березні намагалися дестабілізувати ситуацію в кількох областях на Сході України, захоплюючи державні установи. У відповідь Україна в квітні 2014 року розпочала **антитерористичну операцію** із залученням Збройних сил України. Російська Федерація досі не визнає факту агресії проти України, називаючи окупацію окремих районів Луганської та Донецької областей внутрішньодержавним конфліктом. Українські військові та добровольці змогли стримати наступ російських військ.

*Зруйнована війною вежа
Донецького аеропорту,
світлина, 2014 рік*

*Українські воїни у звільненому
Слов'янську, світлина, 2014 рік*

Кривавою сторінкою цієї війни стала **Іловайська трагедія**, коли українські військові, потрапивши в оточення, зазнали величезних втрат. Однак найбільша увага була прикута до **Донецького летовища**. Українські «кіборги» 242 дні втримували позиції. Вам, мабуть, цікаво, чому захисників аеропорту їх нападники назвали «кіборгами»? Бо хіба можуть прості смертні люди так стійко боронитися?! Можуть, коли захищають свою Батьківщину, свій дім, свою свободу!

1. Коли розпочалася окупація Криму Росією? 2. На території яких областей України відбуваються військові дії? 3. Кого й чому називають «кіборгами»?

26.3. Україна, Європа, світ. Виклики сучасності

Володимир
Зеленський,
світлина,
2019 рік

Війна від 2014 року триває донині. Її ще називають гібридною. Бо цей конфлікт не є лише військовим, боротьба ведеться не тільки на полі бою, а й в інформаційному просторі. Громадяни держави змушені не лише відбивати напади ворога, а й протистояти відвертій брехні та маніпуляціям країни-агресорки. В умовах війни та втрати частини території Україна змогла вистояти економічно, підвищити свій авторитет у світі та забезпечити демократичне проведення чергових виборів у 2019 році, за підсумками яких Президентом України став **Володимир Зеленський**.

Русифікація, якій піддавались українці впродовж багатьох років, впливала на свідомість громадян. Тому мова, історія, традиції, культура — те, що мусимо плекатися, берегти. Саме ці речі вирізняють нас, роблять особли-

вими, перетворюють у націю. І, мабуть, тому ворог у першу чергу прагне знищити нашу духовність.

Ми хочемо зростати в суспільстві, кожен член якого відповідальний за долю країни, в якій живе, та правової держави, де право (закон) є найвищою цінністю, одним для всіх, без будь-яких винятків. Ці умови є обов'язковими, якщо прагнемо успіху та добробуту. Як тут не згадати настанови Великого Українця митрополита Андрея Шептицького: «Усі, хто почуватися українцями і хочать працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь ... роздори, нехай працюють в єдності ... тоді ... повстане соборна Україна ... як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, і муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других».

*Вишиванкова хода
в Запоріжжі, світлина, 1990 рік*

*Марш вишиванок
у Києві, світлина, 2015 рік*

1. Поясніть, як ви розумієте поняття «гібридна війна». 2. Пригадайте правила інформаційної безпеки. Поміркуйте над тим, яку роль відіграє інформаційна гігієна в сьогоденних умовах. 3. Хто сьогодні займає пост Президента України?

1. Вправа «Виклики сучасності». Об'єднайтеся у пари чи групи. Укладіть перелік завдань, які сьогодні стоять перед Україною. Обговоріть можливі способи їх розв'язання. Візуалізуйте напрацювання у таблиці, схемі чи в будь-який інший графічний спосіб. Поділіться отриманим результатом з однокласниками / однокласницями. Зіставте пропозиції різних груп (пар).

Онлайн-цікавинка:

3D-панорами Володимира Писаренка:

19.01.2014. <https://www.maidanmuseum.org/3d/pano0084.htm>

25.02.2014. <https://www.maidanmuseum.org/3d/pano0137.htm>

Корисна гра:

«Революція Гідності. Російсько-українська війна»

<https://cutt.ly/PIgaSWV>

Революція Гідності. Небесна Сотня.

Антитерористична операція. Іловайська трагедія. «Кіборги».

Перевірте себе

1. Складіть запитання до тексту параграфа, починаючи кожне такими словами: Коли __? Що __? Хто __? Де __? Звідки ми можемо дізнатися про __? Чому __? Як __? Який результат __? Запропонуйте свої запитання в класі.

2. Доберіть синоніми до слова «незалежність».

3. Розгляньте світлину Майдану в листопаді 2013 року і світлину Майдану в лютому 2014 року. Поясніть зміни, які ви побачили. З чим вони пов'язані?

4. Складіть три запитання таким чином, щоб відповіддю на них було поняття «кіборги».

5. Вправа «Екскурсія». Уявіть, що ви проводите екскурсію Майданом Незалежності у Києві своєму другу /подрузі, іноземцю. Спробуйте пояснити йому чи їй що таке Революція Гідності.

6. Вправа «Інтерв'ю». Запитайте своїх рідних, сусідів про їхні спогади щодо подій Революції Гідності, відповіді запишіть. Запрезентуйте своє інтерв'ю класу наступного разу.

Узагальнення розділу 4. СТОРІНКИ НАШОГО МИНУЛОГО. ШЛЯХ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

← Поєднайте подію і дату

<https://cutt.ly/SOkkZ9W>

Розташуйте події
від найдавнішої до сучасної ⇒
<https://cutt.ly/0OI7YCh>

← Поєднайте діяча та його здобутки

<https://cutt.ly/vOI7Azb>

Додаткова інформація до розділу 4 ⇒
<https://cutt.ly/cOQHai8>

- Трипільці, скіфи, греки. Русь-Україна («Руська земля»). Королівство Руське. Кримське ханство.
- Козацька чайка. Січ. Козаки. Гетьман. «Енеїда». «Кобзар». «Русалка Дністровая». «Зоря Галицька».
- Перша світова війна. Українська революція. Українська Народна Республіка. «Українська Держава». Західноукраїнська Народна Республіка.
- Союз Радянських Соціалістичних республік (СРСР, Радянський Союз). Українізація. «Розстріляне відродження». Голодомор.
- Друга світова війна. Рух Опору. Українська Повстанська Армія. Голокост. Праведники народів світу. «Ніколи знову».
- Кримська область. Шістдесятники. Русифікація. «Червона рута». Чорнобильська АЕС.
- Народний рух України. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України. Помаранчева революція.
- Революція Гідності. Небесна Сотня. Антитерористична операція. Іловайська трагедія. «Кіборги».

● Русь-Україна. ● Галицько-Волинське князівство. ● Королівство Руське.
● Кримське Ханство. ● Військо Запорозьке (Гетьманщина). ● Українська Народна Республіка. ● Українська Держава. ● Західноукраїнська Народна Республіка. ● Українська Радянська Соціалістична Республіка. ● Україна.

Практично-узагальнююча мандрівка

Тур 1. За темами розділу 1

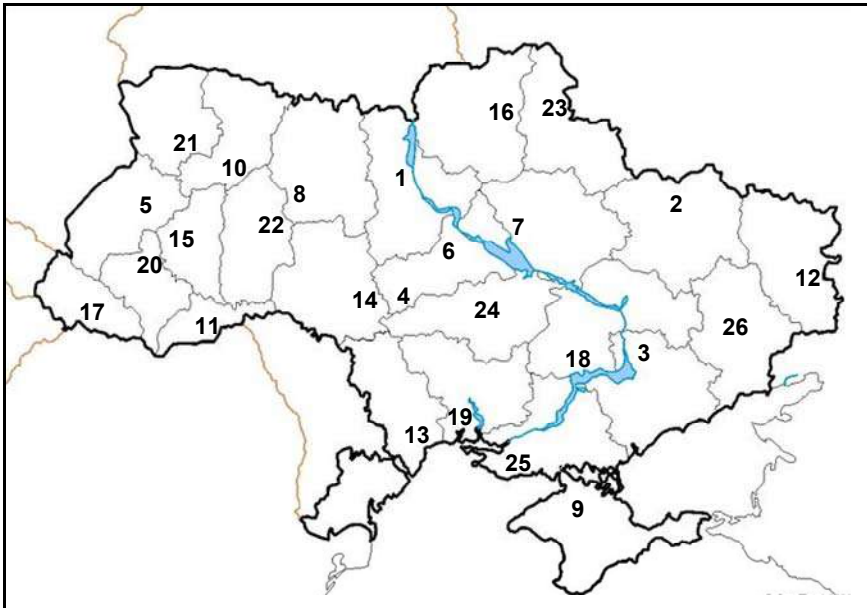
«Україна – сучасна європейська держава»

Привіт, друзі!

На вас чекає незвичайний тур Україною. Чотири цікавих мандрівки наприкінці вивчення кожного з розділів підручника. Упродовж подорожі вашій команді необхідно заповнювати туристичний квиток, який стане перепусткою до вивчення наступної теми з курсу історії 5 класу. Щоб його заповнити, слід рухатися за визначеним маршрутом, виконувати завдання і не забувати вносити їх результати в квиток. Успіхів!

● *Поради:*

- щоб команда працювала злагоджено, виконуйте завдання разом, слухайте один одного, не ображайте інших;
- розташування відвіданих об'єктів прослідкуйте за допомогою мапи.

Зупинка 1. Місто Київ

Розпочнемо подорож зі столиці України — міста Києва.

- Слід пригадати тему «Управління державою» та заповнити пропуски в реченнях:

В Україні існує ... гілки державної влади.

До законодавчої гілки належить

Кабінет Міністрів — це ... України.

Верховним Головнокомандувачем Збройних сил є

Будівля
Верховної Ради України, м.Київ

Будівля
Кабінету Міністрів України, м.Київ

Атрибути влади Президента України:
штандарт, печатка, булава, нагрудний знак

Зупинка 2. Місто Харків

Харків — місто, яке від 1919 по 1934 рік було столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки. У ньому є декілька університетів. Найдавніший було відкрито у 1805 році. Згодом його юридичний факультет став самостійним навчальним закладом і сьогодні відомий як Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Саме тут на вас чекає нове завдання, і ви, мабуть, здогадалися, що воно буде пов'язане з правами та обов'язками громадян.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

• Поки ви мандрували, з таблиці «випали» права та обов'язки. Розташуйте їх у відповідні стовпчики, а також доберіть до кожного з них приклад.

	Право / обов'язок	Приклади
Права		
Обов'язки		

- Неухильне додержання Конституції та законів України
- Усі діти мають право на освіту
- Захист Вітчизни
- Жодну дитину не можна ображати або принижувати
- Особлива турбота — дітям без сімей
- Усі діти рівні у своїх правах
- Не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки

Зупинка 3. Острів Хортиця

Острів Хортиця — найбільший на Дніпрі. Він унікальний, бо може похвалитися рідкісним поєднанням на одній території різноманітних природних комплексів, пам'яток геології, культури, історії... Сьогодні цей острів має статус національного заповідника. Він асоціюється, передусім, з історією козацтва, лицарями української історії — козаками. Підготуйте відеолістівку для сучасних захисників і захисниць України з привітаннями до їхнього свята, яке ми відзначаємо щорічно 14 жовтня.

- *Інструкція щодо виконання завдання: Продумайте текст / зміст / сюжет листівки. Тривалість не повинна перевищувати 1 хвилини. У кадрі може бути вся команда або одна-дві особи. Зніміть відеопривітання на телефон та надішліть учителю / учительці.*

Острів Хортиця, знімок з космосу (супутник NASA)

Національний дендрологічний парк «Софіївка», панорамний план-провідник

Зупинка 4. Місто Умань, парк «Софіївка»

Національний дендрологічний парк «Софіївка» є одним із семи чудес України. Це шедевр світового садово-паркового мистецтва та музей природи. В цьому дивовижному парку поміркуйте про важливість збереження природних багатств та культурно-історичних надбань.

- *Складіть перелік того, що можете зробити вже сьогодні для досягнення Україною сталого розвитку.*

Зупинка 5. Місто Львів

Львів славиться найбільшою кількістю пам'яток архітектури в Україні. У 2009 році місто отримало звання Культурної столиці України. Саме в цій історичній перлині України виконаєте останнє завдання подорожі.

Пам'ятки міста Львів, колаж

н	м	а	ь	л	о	л	а	н	ь
о	м	ж	в	м	т	ж	т	о	а
д	м	у	в	м	т	х	о	в	т
у	д	в	т	к	н	у	т	д	к
с	а	ю	е	к	с	к	ю	а	б
я	х	а	є	ц	г	є	ц	х	я
є	ю	х	б	а	х	ю	т	є	б
ц	л	с	я	ц	ь	л	я	т	ь
ь	в	щ	р	ь	р	о	й	щ	й
л	р	ь	н	й	р	ь	й	л	а
р	щ	ц	ч	м	о	щ	ч	ц	м
л	ь	д	р	й	р	й	у	ь	л

• Розгадайте шифрограму. Оберіть з кожного рядка літери, які зустрічаються лише один раз, — і ви отримаєте висловлювання відомого українського педагога Василя Сухомлинського.

Що ж, ось і настав час повертатися додому. На зворотньому шляху у вас є час, щоб оцінити свою роботу. Зробіть записи у ваших туристичних квитках, здайте їх учителю / учительці та поділіться враженнями від мандрівки.

Тур 2. За темами розділу 2 «Від родини — до України»

Вітаємо, друзі!

Як ви, мабуть, зрозуміли, сьогодні ваша історична мандрівка Україною продовжиться. Тема подорожі — «Малі батьківщини великих українців». Подорожувати будете командою. Упродовж мандрівки варто створити спільну газету, замітки до якої — інформація, зібрана під час зупинок.

Уважно слідкуйте за маршрутом, мапою та перевіряйте достовірність отриманої інформації! Бажаємо успіхів!

- *Пригадайте правила роботи в команді!*

Зупинка 6. Село Моринці Черкаської області

Черкаська область розташована в басейні середньої течії Дніпра. Тут знаходиться географічний центр України (на північній околиці села Мар'янівки Шполянського району). Черкащина — «мала» батьківщина одного із найвідоміших українців — Тараса Григоровича Шевченка. У рідних для Кобзаря місцях діє Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка».

Копія хати діда Якіма, батька Тарасової матері Катерини, село Моринці, Черкащина

Хата дядка Петра Богорського в с. Шевченкове, знаходиться в захисній споруді

- *Складіть рекламу туристичного маршруту «Рідний край Шевченка».*

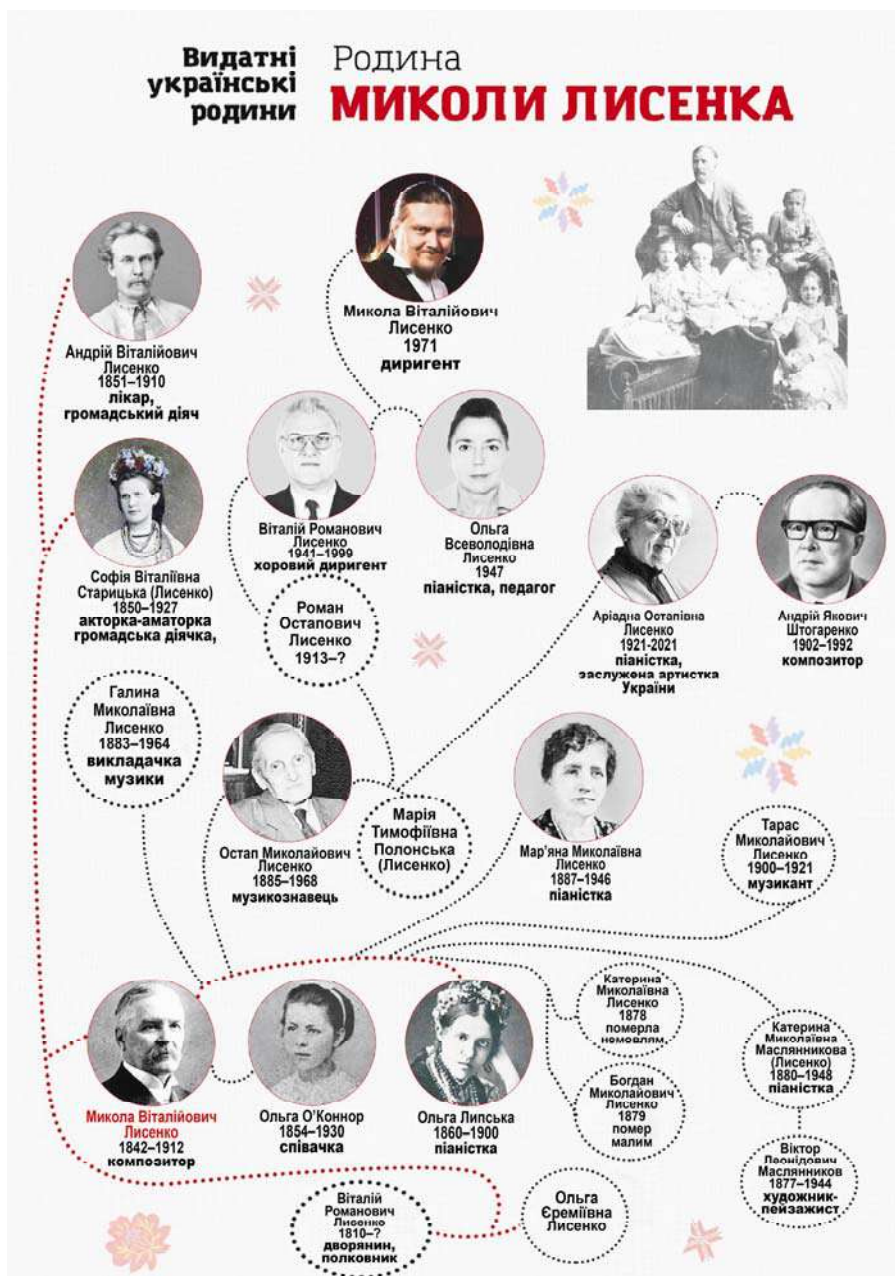
Зупинка 7. Село Гриньки Полтавської області

На місці сучасної Полтави у княжі часи існувало дерев'яне укріплення-фортеця. У цьому місті Іван Котляревський написав відому поему «Енеїда». А село Опішня на Полтавщині прославилася своєю керамікою, тут ви можете відвідати музей гончарства. Проте нове завдання стосується відомого українського композитора Миколи Лисенка, який народився в селі Гриньки на Полтавщині.

- *Пропонуємо дослідити родове дерево Лисенків та відповісти на запитання.*

1. З якого роду походив Микола Лисенко?
2. Які професії переважали в родині Лисенків?
3. Запишіть прямих родичів Миколи Лисенка.
4. Хто з нащадків відомого композитора є вашим сучасником?

Зупинка 8. Місто Новоград-Волинський Житомирської області

Музей Лесі Українки в місті
Новоград-Волинський

Мандруємо на захід до Новоград-Волинської територіальної громади, що в Житомирській області. Центр громади, місто Новоград-Волинський, відоме як батьківщина Лесі Українки, щоправда, в ХІХ столітті воно називалося Звягель.

• Назвіть ті лідерські якості, які були притаманні Лесі Українці. Поміркуйте, яким ви бачите лідера / лідерку вашої громади.

Зупинка 9. Півострів Крим

Правозахисник
Мустафа
Джемільєв

Зазвичай, у Крим їдуть, щоб відпочити на берегах Чорного моря або піднятися на вершини Кримських гір. Але сьогодні цього зробити ми не зможемо. Ця частина України незаконно захоплена Російською Федерацією. Значна кількість корінного населення Кримського півострова, зокрема представники кримських татар, змушені були залишити свої домівки. До речі, в 1944 році кримли (так себе називають кримські татари) вже втрачали свою батьківщину, коли радянська влада примусово виселила цей народ за межі Криму. Проти порушення прав кримських татар виступив їхній лідер Мустафа Джемільєв.

• Намалюйте плакат на підтримку кримськотатарського народу «Крим — це Україна».

Зупинка 10. Місто Острог Рівненської області

Вирушаємо до міста Острог, що розташоване в Рівненській області. Тут знаходиться замок князів Острозьких, а ще музей книги та друкарства. На запрошення князя Костянтина-Василя Острозького та за його кошти в місті понад 620 років тому було засновано другу в Україні (перша — у Львові) друкарню. В ній Іван Федорович створював книги, зокрема й Острозьку Біблію — перше друковане видання Святого Письма церковнослов'янською мовою. В наші дні книги як джерело інформації стають, на жаль, менш популярними, ніж інтернет-джерела.

• *Запишіть власні судження, чому інтернет-джерела потрібно перевіряти на достовірність. Складіть перелік підказок, як це можна зробити.*

Повертаємося додому

Настав час повертатися додому. Бо саме тут, у невеличкому селі, містечку чи великому місті, мешкаєте ви — неповторні особистості. І кожен із вас творить історію своєї «малої» батьківщини, своїми досягненнями формує успішну місцеву громаду.

• *Намалюйте свій особистий шлях розвитку. Зліва напишіть, що нового ви плануєте навчитися. Справа — що для цього потрібно. Прямуйте цим шляхом! Успіхів!*

Усю інформацію, яку ви зібрали під час мандрівки, покажіть учителю / вчительці. Обов'язково поділіться враженнями від мандрівки. За бажанням, можна зробити допис про неї в соціальних мережах.

Тур 3. За темами розділу 3 «Україна – світові, світ – Україні»

Вітаємо, друзі! Із задоволенням запрошуємо в нашу третю історичну мандрівку Україною. Сьогодні у вас особливе завдання: потрібно зібрати інформацію про унікальні речі, які створені українцями. Бажаємо цікавої подорожі та натхнення для власних мистецьких шедеврів, технічних інновацій, стартапів та креативних ідей. Відстежуйте місця зупинок за мапою.

Зупинка 11. Чернівецький університет, місто Чернівці

Університет у Чернівцях засновано в 1875 році. Це один із найстаріших, а також найкрасивіших університетів України. Архітектурний комплекс Чернівецького університету входить до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Найвідоміші приміщення головного корпусу: «Мармурова», «Червона», «Зелена» та «Блакитна» зали. Найцікавіша зала — «Червона». Стіни там оздоблені китайським шовком, стеля декорована вишуканими орнаментами, а підлога встелена паркетом з червоного бука, дуба та зеленої липи.

Чернівецький університет

Юрій Федькович

У 1989 році Чернівецькому університету присвоєно ім'я **Юрія Федьковича (1834–1888)**, поета, письменника, перекладача, редактора української газети «Буковина».

• *Відшукайте додаткову інформацію про Чернівецький університет та запишіть її у формі гри «Вірю — не вірю». Пограйте в цю гру з однокласниками / однокласницями.*

Зупинка 12. Місто Луганськ

Саме в цьому місті на Сході України в 1963 році народився **Сергій Бубка**, президент Національного олімпійського комітету України, багаторазовий чемпіон світу зі стрибків у висоту з жердиною, володар 35 рекордів світу, перший в історії стрибун з жердиною, який подолав висоту 6 метрів. Ім'я Сергія Бубки внесено до Книги рекордів Гіннеса за найбільшу кількість світових досягнень у легкій атлетиці.

На території Луганська в козацькі часи існували поселення козаків Кам'яний Брід, Красний Яр та хутір Вергунка. В 1795 році тут засновано перший в Україні чавуноливарний завод. Його будував шотландський інженер Карл Гаскойн на березі річки Лугань, а першу вулицю в Луганську називали Англійською, оскільки тут селилися переважно інженери-англійці, які приїхали разом із Гаскойном працювати на ливарному заводі. До речі, з 1992 до 1996 року на цьому заводі карбували перші монети незалежної України.

• *Доберіть по три аргументи, які підтримували б протилежні точки зору щодо запропонованого твердження. Запишіть їх у T-схему. «Промисловий розвиток українських земель в минулому відбувався з участю фахівців з інших країн»*

Зупинка 13. Місто Одеса

Логотип Одеської
кіностудії, оновлений у
2019 році

Пам'ятна монета
номіналом 5 гривень

А ви знаєте, що кіномистецтво на території України зародилося саме в Одесі? Влітку 1893 року одеський інженер Йосип Тимченко спільно з фізиком Миколою Любимовим і винахідником Михайлом Фрейденбергом розробив скачковий механізм «равлик», який потім став основою для апарата під назвою кінетоскоп. Цей апарат використовував не кіноплівку, а дискову фотопластинку. У 1907 році вийшли фільми першої одеської кінофабрики. А в 1919 році приватні одеські кінофабрики об'єднали в державну кіностудію.

До речі, тут розпочинав свою режисерську кар'єру **Олександр Довженко** (фільми «Звенигора», «Арсенал»), працював **Лесь Курбас** («Шведський сірник»). Тому й не дивно, що саме в Одесі проходить щорічний міжнародний кінофестиваль.

• *Спільно намалюйте кадри до кінохроніки розвитку українського кіномистецтва.*

Зупинка 14. Село Монастирок Вінницької області

Мандруючи Україною, не можемо не відвідати село Монастирок, що належить Немирівській міській громаді Вінницької області, адже саме тут народився український композитор, автор обробки всесвітньовідомого твору «Щедрик» **Микола Леонтович**.

Дитинство майбутнього композитора минуло також на Вінничині. Батько Миколи був сільським священником,

грав на віолончелі, скрипці, гітарі, керував хором. Мати навчила сина народних пісень. У 1904 році Микола Леонтович переїжджає на Донбас, згодом у Київ, але через бурхливі історичні події 1919 року знову повертається на свою малу батьківщину, Поділля. Улюбленим заняттям композитора була обробка народних пісень. У творчому доробку Миколи Леонтовича понад 150 композицій. Серед них такі відомі, як «Щедрик», «Дударик», «Пряля», «Козака несуть».

Марка
«Микола
Леонтович»

Микола Леонтович з
дружиною та
донькою, до 2011 року

Музей-квартира М. Д.
Леонтовича — музей
«Щедрик» у місті Тульчин

Ви можете відвідати Музей-квартиру М. Д. Леонтовича у місті Тульчині Вінницької області або скористатися 3-D-туром на сайті музею. <http://leontovychmuseum.org.ua/3d-tour/>

- Укладіть 10 фактів про діяльність Миколи Леонтовича.

Зупинка 15. Місто Бучач Тернопільської області

Вирушаємо до міста Бучач, що на Тернопільщині. У це містечко понад 250 років тому були запрошені архітектор Бернард Меретин та скульптор Йоган-Георг Пінзель для будівництва міської ратуші. Скульптури Пінзеля, що прикрасили будівлю ратуші, прославили автора. Він створює скульптурні композиції для храмів у Бучачі, Монастириськах, Городенці, Годовиці, Маріямполі, Львові, Рукомишлі, Буданові.

Місто Бучач
Тернопільської області

Пам'ятник Йогану-Георгу
Пінзелю в Бучачі

Сьогодні твори Пінзеля мають унікальне значення. Оглянути їх можна у Львівській мистецькій галереї та на платформі <https://pinsel-ar.com>

• Створіть пресанонс (текст-запрошення) виставки творів Пінзеля:

- придумайте назву виставки;
- складіть кілька речень про ключові моменти події;
- уточніть дату, час, місце проведення, посилання на соціальні мережі та сайт.

Зупинка 16. Село Пальчики Чернігівської області

Це село на Півночі України унікальне тим, що тут працював і похований відомий бджоляр **Петро Прокопович**. Його вважають засновником українського бджільництва. Петро Прокопович сконструював рамковий вулик та створив найбільший на той час у світі «бджолиний завод», заснував першу в Європі школу пасічництва. Найважливіше, що винахід Прокоповича дозволив вилучати мед, не винищуючи бджіл. Сьогодні

Пам'ятник
Петру Прокоповичу
в місті Батурін

Україна є світовим експортером меду. В кількох містах України Петру Прокоповичу встановлено пам'ятники, а в Києві його іменем названо Інститут бджільництва.

- *Заповніть інформаційні соти фактами про Петра Прокоповича.*

Зупинка 17. Село Сокирниця Закарпатської області

У школі села Сокирниця поблизу міста Хуст навчався Валентин Фречка. Хлопець у 2018 році здобув золото на «Олімпіаді геніїв» у США. А в 20 років юнак став директором та співвласником компанії RE-leaf PAPER. Спочатку він експериментував вдома на кухні, де винайшов економічно виправданий спосіб виробництва паперу з опалого листя. «Зберегти ліси», — так формулює свою місію молодий винахідник та бізнесмен Валентин Фречка.

Валентин Фречка

- *Запропонуйте власні ідеї стартапів.*

Бажаємо успіхів! Відкривайте унікальні місця нашої України. Пропонуйте власні креативні ідеї!

Тур 4. За темами розділу 4 «Сторінки нашого минулого. Шлях до незалежності»

Вітаємо, друзі! Незабаром літні канікули. Ви зможете не тільки відпочити, а й мандрувати Україною. Сьогодні ж маєте можливість дізнатися про нові цікаві куточки нашої Батьківщини. І, можливо, вони увійдуть до вашого літнього маршруту. Ми пропонуємо уявно пройти всіма сходинками, які пододала Україна на шляху до незалежності. Відстежуйте місця зупинок за мапою.

Зупинка 18. Село Покров Дніпропетровської області

Тут у 1971 році дослідник Борис Мозолевський відкрив поховання скіфів — курган «Товста могила». Вчений знайшов зброю, металевий і глиняний посуд і понад 600 золотих прикрас. Особливо цінні — меч у золотом окутих піхвах, золота пектораль, оздоблена майстерними скульптурними зображеннями сцен із життя скіфів та зображеннями тварин. Сьогодні знахідки зберігаються в Музеї історичних коштовностей України (Київ).

Курган «Товста могила»

Чимало інших цінних знахідок зберегли кургани у Дніпропетровській області. Так, у кургані «Чортомлик» знайдено срібну вазу із зображенням скіфів, золотий гребінь у кургані «Солоха».

• У наш час багато скіфських курганів розорано під час сільськогосподарських робіт. Підготуйте допис у соціальні мережі із закликом не руйнувати давні скіфські могили.

Зупинка 19. Місто Очаків Миколаївської області

Якщо ми відвідали причорноморські степи, то варто нам помандрувати на південний захід. Пропонуємо познайомитися з містом Очаків у Миколаївській області, котре має давню історію. Воно розташоване там, де Дніпро зустрічається з Чорним морем. Поблизу нього було засновано відоме поселення стародавніх греків Ольвія. Сьогодні за кілька кілометрів від Очакова існує Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія».

На місці Очакова у князівський період існувало місто, а згодом фортеця Дашів. У 1480-х роках Дашів став

частиною Кримського ханства та отримав назву Кара-Кермен, а після того, як Кримська держава потрапила до складу Османської імперії, фортецю перейменовано на Ачі-Кале або Очаків. Укріплення постійно захоплювали і палили запорозькі козаки, але османська влада відбудовувала їх все потужнішими і неприступнішими. Козацькі очільники Остафій Дашкевич, Іван Сірко та Семен Палій здобували свого часу Очаків.

Руїни поселення Ольвія

План фортеці Очаків,
XVIII століття

- На прикладі історії Очакова спростуйте або доведіть тезу: «Історія українського прикордоння — переплетення часу та культур».

Зупинка 20. Місто Галич Івано-Франківської області

Мандруємо на Захід України. В Івано-Франківській області ви можете відвідати Національний заповідник «Давній Галич», створений у 1994 році. Під охорону держави взято понад 200 історичних пам'яток. Серед них давні храми святого Пантелеймона, Різдва Христового, Успіння Пресвятої Богородиці, костел та монастирський комплекс Кармелітів, легендарна Княжа криниця, фунда-

Макет давнього Галича

менти величного катедрального Успенського собору з місцем поховання князя Ярослава Осмомисла та каплицею святого Василія.

У селі Крилос, яке розташоване на території заповідника, збереглася система оборонних споруд з кількома рядами потужних валів. На мальовничому пагорбі над Дністром височать мури Галицького замку. Усі ці пам'ятки ви також можете оглянути на макеті, що знаходиться біля церкви Різдва Христового.

• Створіть рекламний постер, флаєр, буклет чи листівку (на вибір) про Національний заповідник «Давній Галич».

Зупинка 21. Луцький замок Волинської області

А ви знаєте, що на купюрі номіналом 200 гривень зображено будівлю замку Любарта в місті Луцьк? Споруді понад 650 років. Князь Великого князівства Литовського Любарт дав наказ замість старих дерев'яних укріплень звести новий мурований замок. Він зберігся в майже первісному вигляді, адже не використовувався для оборони ще з початку XVII століття.

Купюра 200 гривень,
зображення Луцького замку

Замок Любарта в Луцьку

Сьогодні замок Любарта належить до історико-культурного заповідника «Старий Луцьк». У приміщенні фортеці міститься кілька музейних експозицій: виставка дзвонів з України, Польщі, Австрії, Румунії, Росії. Найстарішому з них майже 400 років! На нижньому ярусі

— виставка давньої в'язниці та замкової зброї. В колекції Музею книги є книги XVII–XX століть, реконструйовані старовинні друкарські верстати. На зовнішніх стінах замку можна побачити написи з різних століть, з давніми іменами людей, датами.

У стародавній споруді регулярно відбуваються історичні, етнічні, джазові фестивалі. Пропонуємо відвідати «Ніч у Луцькому замку» — фестиваль середньовічної культури та старовинної музики. Його проводять із 2007 року.

• *Запропонуйте власну програму цього фестивалю в офлайн чи онлайн форматі.*

Зупинка 22. Село Пилява Хмельницької області та місто Кам'янець-Подільський

Мандруємо на Хмельниччину, частину Поділля, обласний центр якого отримав назву на честь козацького гетьмана Богдана Хмельницького. Саме на території Хмельницької області під Пилявцями (сьогодні село Пилява Хмельницької області) в 1648 році козацьке військо здобуло одну з перших перемог в боротьбі українського народу проти панування Речі Посполитої. До речі, у цій битві козакам допомагала кіннота кримських татар. До рук Хмельницького перейшли гармати, запаси пороху, зброї, коні, прапори та відзнаки. Загальна вартість спорядження та майна, захоплених козаками під Пилявцями, перевищила гігантські по тих часах 7 мільйонів злотих.

У квітні 1651 року під Кам'янцем-Подільським, що також на Хмельниччині, відбулося кілька сутичок козаків з ворожими військами, які завершилися перемогою українських козацьких полків. До речі, Кам'янець-

Подільська фортеця — унікальний комплекс укріплень, до складу якого входять одинадцять веж, кожна з яких має свою назву й історію. Сама фортеця внесена до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО і входить до переліку 7 чудес України.

*«Битва під Пилявцями»,
художник Мирослав Добрянський,
2008 рік*

Кам'янець-Подільська фортеця

- *Укладіть перелік відомих вам подій з участю українських козаків.*

Зупинка 23. Міста Конотоп та Глухів Сумської області

На Північному Сході України знаходиться Сумська область. Тут жили давні племена слов'ян, за цю територію відбувалися сутички між князями Русі-України. В роки існування козацької держави Сумщина увійшла до її складу. Великими містами були Глухів, Кролевець, Конотоп, Ромни, Путивль, Суми. Саме на Сумщині, під Конотопом, в 1659 році відбулася знаменита битва, в якій українська армія Івана Виговського перемогла московське військо. Останньою столицею козацької держави, Гетьманщини, стало містечко Глухів, що теж знаходиться в Сумській області. І хоча на кілька століть українці втратили свою державу, але зберегли історичну пам'ять.

Пам'ятний знак на місці Конотопської битви в селі Шаповалівка

Місто Глухів

Суми стали першим містом у Лівобережній Україні, де 16 жовтня 1990 року було офіційно піднято жовто-блакитний прапор.

- Поміркуйте та напишіть власну думку, чому важливо пам'ятати як славні, так і гіркі сторінки історії.

Зупинка 24. Місто Кропивницький

Це величне місто, що лежить на берегах річки Інгул, за свою історію мало не одну назву. Досить недавно, у 2016 році, воно перейменовано на честь українського театрального режисера, актора Марка Лукича Кропивницького. У 1982 році ЮНЕСКО визнало саме акторську трупу Кропивницького першою професійною трупою в Україні. І відлік українського професійного театру ми ведемо від 27 жовтня 1882 року, коли на сцені поставили «Наталку Полтавку» в Єлисаветграді (так у ХІХ столітті називалося це місто).

У чому ж заслуга Марка Кропивницького? Його сучасник, відомий історик козаччини Дмитро Яворницький писав: «Велику справу зробив Марко Кропивницький. Ми з усією своєю історією та археологією навряд чи досягли б такої популяризації української культури, як Марко Лукич Кропивницький зі своїм театром».

Марко Кропивницький

Театр у Кропивницькому, сучасний вигляд

Пам'ятаймо: основна заслуга Марка Кропивницького перед українською нацією в тому, що він створив перший український професійний театр!

- *Напишіть текст короткого електронного листа до друга / подруги, у якому поділіться інформацією, яку дізналися про Марка Кропивницького.*

Зупинка 25. Заповідник «Асканія-Нова» Херсонської області

Херсонська область розташована на Півдні України в басейні нижньої течії Дніпра. В давнину тут жили кочові племена кіммерійців, скіфів. У часи Русі-України Херсонщину заселяли як кочовики печеніги, торки, половці, так і слов'янське населення. Згодом територія майбутньої Херсонщини знаходилася під владою Османської імперії та Кримського ханства, а частина земель входила до складу Запорозької Січі. Після втрати державності, російська влада активно заселяє колишні козацькі землі іноземцями. Так, на Херсонщину переїжджає чимало чужинців. Нащадок німецьких переселенців Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн назавжди увійшов в історію України, заклавши в 1880-х роках зоопарк та дендрологічний парк на штучному зрошуванні. Сьогодні це унікальний заповідник «Асканія-Нова». В 1984 році цей заповідник рішенням Бюро

ЮНЕСКО внесений до списку еталонних територій планети і є Біосферним резерватом. Тут налічується більше 500 видів рослин і більше 3000 видів тварин.

Фрідріх Фальц-Фейн

У заповіднику «Асканія-Нова»

- *Запропонуйте власні екологічні ідеї збереження природи нашої держави.*

Зупинка 26. Донецький аеропорт

Остання зупинка нашої історичної мандрівки — Донецький аеропорт. Донецька область здавна була заселена людьми, тут мешкали кочівники: скіфи, сармати, печеніги, половці та інші. Довгий час це була степова територія Дикого Поля. Донеччина багата на корисні копалини. Тому не дивно, що цей край став розвинутим промисловим регіоном. Власне і саме місто Донецьк виросло навколо селища Юзівка, в якому в 1869 році англійський підприємець Джон Юз (Хіюз) побудував металургійний завод.

Руїни Донецького аеропорту

У наш час Донецьк асоціюється зі словом «кіборг». Ви вже знаєте, що 242 дні українські військові, добровольці, медики та волонтери протистояли російським військам та

проросійським бойовикам. До останнього свого подиху вони захищали малесенький клаптик української землі — аеропорт у Донецьку. 20 січня Україна вшановує День пам'яті захисників Донецького аеропорту. Оборона летовища стала символом незламності та бойового духу нашого війська, свідченням героїзму українських бійців.

І хоча нам не вдалося відстояти Донецьк, вберегти від руйнувань аеропорт, але ми назавжди запам'ятаємо подвиг сучасних українських героїв та обов'язково відновимо цілісність України!

• *Напишіть слова подяки мужнім героям — захисникам та захисницям України як минулого, так і нашого часу.*

Дякуємо, що мандрували разом з нами! Відкривали невідомі куточки України, дізнавалися нову інформацію про рідний край та пізнавали минуле!

Зробимо цей світ кращим!

Багато тисяч років тому люди почали змінювати планету. Виростили необхідні рослини, приручили тварин, об'єдналися у спільноти, багатіли й бідніли. А згодом почали воювати. Добробут одних будувався на злиднях і поневір'яннях інших. Так триває й до нині.

Яким є світ, що нас оточує сьогодні? Людина освоїла найвіддаленіші куточки планети, дослідила найглибші океанічні западини, полетіла в космос. Наше життя стало неймовірно комфортним. Та ми забули, що планета жива. Вона не наша власність, ми тут не господарі. Всього лиш гості, які поведуть себе вкрай нечемно? На планеті сьогодні проживає майже 8 млрд. людей. У нас рівні права і однаково сильне прагнення знайти щастя. Як цього досягти? Творити добро, будувати, а не руйнувати, поважати один одного, а не розпочинати війни. Тож робімо це спільно, разом і вже сьогодні!

**Перелік додаткової інформації до розділів
(за QR-кодами на сторінках узагальнень)**

Додатково до розділу 1

- QR 1.1. Геродот – «батько історії».
- QR 1.2. Історія у світлинах: Михайлівський золотoverхий собор.
- QR 1.3. Словами історика: Михайло Грушевський.
- QR 2.1. Акт проголошення незалежності України.
- QR 2.2. Державний прапор України: спогади очевидця.
- QR 2.3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: мовою оригіналу.
- QR 3.1. Про демаркацію кордонів.
- QR 3.2. Українські етнічні землі за межами сучасної України.
- QR 3.3. Україна – співзасновниця Організації Об'єднаних Націй.
- QR 4.1. Права людини і громадянина в Україні. Обмеження прав.
- QR 4.2. Докладніше про права дитини.
- QR 4.3. Єдність прав і обов'язків: притча про три хлібини.
- QR 5.1. Державний лад: правління, устрій та методи здійснення державної влади.
- QR 5.2. Докладніше про органи державної влади в Україні.
- QR 6.1. Сіль – одне із природних багатств.
- QR 6.2. Натуральне господарство
- QR 6.3. Чому залізниця?
- QR 7.1. Іван Котляревський, «Енеїда» та історична пам'ять.
- QR 7.2. Дівчата на службі в легіоні Українських Січових Стрільців.
- QR 7.3. Однострій теж має значення.

Додатково до розділу 2

- QR 8.1. Мала Батьківщина Тараса Шевченка.
- QR 8.2. Моя мала Батьківщина.
- QR 9.1. Родичі Рюриковичів.
- QR 9.2. Терещенки.
- QR 9.3. Біографія Петра Франка в світлинах.
- QR 10.1. Національно-релігійні громади.
- QR 11.1. Найдивніша війна у світі або битва за свиню.
- QR 12.1. «Атака марсіан»
- QR 12.2. «Зелені чоловічки» від сусідки
- QR 13.1. З історії гідності (честь і гідність)

Додатково до розділу 3

- QR 14.1. Скарби навколо нас
- QR 15.1. Як українці олімпійський рух відроджували
- QR 16.1. Наївне мистецтво або мистецький код нації
- QR 17.1. Український грек Микола Бенардос і електрозварювання
- QR 18.1. Як нащадок запорозьких козаків папуасів досліджував

Додатково до розділу 4

- QR 19.2. З історії тризуба
- QR20.1. Козацькі клейноди
- QR20.2. Боротьба за визволення бранців з неволі
- QR21.1. Про пожежників, спорт і захист Вітчизни
- QR 21.2. Війна на залізницях. Бронепотяги (бронепоїзди) УНР і ЗУНР
- QR22.1. Закон про п'ять колосків
- QR23.1. Як США допомагали Радянському Союзові воювати
- QR23.2. Українська Повстанська Армія
- QR24.1. Як спробували збудувати житло для всіх
- QR25.1. Гроші як атрибут держави
- QR26.1. «Ноосфера» і Антарктида

Варто запам'ятати

988	– Запровадження християнства в Русі-Україні
1187	– Перша письмова згадка слова «Україна»
1556	– Князь Дмитро Вишневецький збудував козацьку фортецю, Запорозьку Січ, на острові Хортиця, що на р. Дніпро
1648	– Розпочалася національно-визвольна війна українського народу проти польського панування, яку очолив Б. Хмельницький
1914-1918	– Перша світова війна
1917-1921	– Визвольні змагання українців за відродження української державності
1922-1991	– Україна під назвою Українська Радянська Республіка перебувала в складі СРСР
29 січня 1918	– Подвиг героїв Крут: молоді українські старшини та студенти дали бій більшовикам біля залізничної станції Крути на Чернігівщині
1932-1933	– Голодомор-геноцид українського народу
1939-1945	– Друга світова війна
Травень 1944	– Депортація кримських татар
26 квітня 1986	– Чорнобильська катастрофа
24 серпня 1991 року	– Проголошення незалежності України
28 червня 1996 року	– Ухвалення Конституції України
2004	– Помаранчева революція
2013-2014	– Революція Гідності
2014	– Початок російсько-української війни

Сторінками історії України (узагальнення)

Найдавніші часи	Трипільці. Скіфи. Греки. Пектораль.
Русь-Україна, Галицько-Волинське князівство, Королівство Руське	Перша школа. Тризуб. Софійський собор. Остромирове Євангеліє. Аскольд. Олег. Ігор. Ольга. Святослав. Володимир Великий. Ярослав Мудрий. Володимир Мономах. Роман Мстиславович. Король Данило.
Українські землі у складі Королівства Польського, Великого князівства Литовського та інших держав. Кримське ханство	Костянтин Острозький, Василь-Костянтин Острозький. Пересопницьке Євангеліє. Вертеп. Українське козацтво. Запорізька Січ. Кримське ханство. Дмитро Байда-Вишневецький. Петро Конашевич-Сагайдачний. Битва під Хотиним. Козацька чайка. Хортиця. Братські школи. Київський колегіум.
Військо Запорозьке (Гетьманщина)	Богдан Хмельницький. Військо Запорозьке. Іван Мазепа. Пилип Орлик. Григорій Сковорода.
Період від Гетьманщини до Першої світової війни	Іван Котляревський. «Енеїда». Тарас Шевченко. «Кобзар». «Русалка Дністровая». «Руська Трійця». «Зоря Галицька». Валусівський циркуляр. Емський указ. Леся Українка. Іван Франко. Андрей Шептицький. Перша світова війна. Українські січові стрільці.
Визвольні змагання 1917-1921 рр.	Українська революція. Українська Центральна Рада. Українська Народна Республіка. Бій під Крутами. «Українська Держава». Директорія. Акт Злуки. Західноукраїнська Народна Республіка.
Україна в складі СРСР	СРСР. «Розстріляне Відродження». Голодомор. Геноцид. Друга світова війна. Нацизм. Депортація кримських татар. Рух Опору. «Остарбайтери». Організація українських націоналістів. Українська Повстанська Армія. Праведники народів світу. Організація Об'єднаних Націй. Русифікація (росіянізація). Шістдесятники. Чорнобильська катастрофа. Розпад СРСР.
Україна сучасна	Декларація про державний суверенітет. Акт проголошення незалежності України. Помаранчева революція. Революція Гідності. Небесна Сотня. Російсько-українська війна. Кіборги.

Тим, хто хоче знати більше (рекомендуємо прочитати)

1. Брати Капранови. Мальована історія незалежності України. Київ: Зелений пес, 2021. 80 с.
2. Вздутьська К. Українські скарби. Київ: Портал, 2020. 88 с.
3. Гетьмани України / уклад. В. П. Товстий. Харків: Промінь, 2006. 248 с.
4. Зав'язкін О. Я люблю свою країну. Дітям про Державу та Конституцію. Київ: Читанка, 2020. 96 с.
5. Жукова М., Тахтаулова М. Україна. Від первісних часів до сьогодення. Київ: Ранок, 2021. 96 с.
6. Іваницька Д. Дітям про Львів. Львів: Априорі, 2007. 48 с.
7. Ідрісов Д. Невідомі сторінки історії. Україна і світ. Харків: Фоліо, 2018. 224 с.
8. Історія України. Дитяча енциклопедія. Київ: Наш Формат, 2013. 96 с.
9. Ковалишена І. Крута історія України. Від динозаврів до сьогодні. Київ: Моя книжкова полиця, 2021. 144 с.
10. Легенди та міфи України / уклад. В. П. Товстий. Харків: Промінь, 2005. 64 с.
11. Лотоцький А. Історія України для дітей. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 230 с.
12. Перший український король: посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, І. Л. Паршин, В. В. Островський. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.
13. Правління князів: походи й реформи : посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класів закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, І. Л. Паршин, О. Я. Басюк, М. І. Костікова, В. В. Островський. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.
14. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
15. Таємниці міста Лева. Книга для читання / укл. О. Волосевич, О. Даниленко. Львів: Аверс, 2007. 376 с.
16. Україна / уклад. В. П. Товстий. Харків: Промінь, 2006. 144 с.
17. Українські князівни / упор. Ф. Левітас. Київ: Казка, 2007. 64 с.

Абетка юних дослідників / дослідниць

Адміністративні одиниці	– частини держави, на які її поділяють для кращої організації управління (в Україні це області, райони, міста, селища і села).
Більшовики	– комуністичні політики та їхні прихильники («червоні»), які обіцяли створити суспільство без приватної власності, де господарство належало б усім громадянам одночасно, а на ділі розпочали терор (переслідування і винищення).
Верховна Рада України	– єдиний законодавчий орган державної влади в Україні, який формується шляхом виборів <i>народних депутатів України громадянами України</i> .
Верховний Суд	– найвищий орган в системі незалежних судів в Україні.
Вибори	– спосіб формування деяких органів державної влади і місцевого самоврядування.
Військо Запорозьке	– офіційна назва козацької держави, що існувала на території Київщини, Чернігівщини та Брацлавщини.
Волонтерство	– добровільна безкорислива суспільно корисна діяльність.
Галузь господарства	– сукупність схожих підприємств, які виготовляють споріднену продукцію, використовують однотипну сировину чи ресурси, мають подібне оснащення і потребують працівників певної кваліфікації.
Геноцид	– політика знищення окремих груп населення за расовою, національною або ж релігійною ознакою.
Гідність	– усвідомлення (розуміння) людиною своєї цінності і неповторності, одне з основних прав людини.
Голодомор	– спеціально створені умови для винищення великих груп людей, народів з допомогою голоду; геноцид (свідоме знищення) українців комуністичною радянською владою у 1932–1933 роках.

Голокост	– геноцид євреїв у нацистській Німеччині та на захоплених нею землях упродовж Другої світової війни.
Громадянство	– особливий зв'язок між особою та державою, що передбачає наявність взаємних прав і обов'язків держави щодо її громадян, і навпаки.
Демократія	– народовладдя; лад, при якому вся влада в державі належить народові, а народ реалізує цю владу, обираючи представників до органів державної влади та ухвалюючи рішення на референдумах .
Держава	– політичне утворення, яке регулює життя суспільства, забезпечує розвиток та вирішення загальносуспільних справ, захищає від ворогів.
Державний кордон України	– лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, визначає межі державної території, — суші, вод, надр, повітряного простору — тобто межі державної території України, просторові рубежі дії державного суверенітету України.
Дискримінація	– несправедливі дії, пов'язані з неоднаковим ставленням щодо членів певних соціальних груп.
Економіка	– система господарювання і наука, що вивчає, як здійснюється господарська діяльність.
Етнографічні райони	– частини етнографічних районів з певними відмінними та спільними етнографічними особливостями.
Етнографічні регіони	– частини території розселення етносу (народу), які відрізняються від сусідніх частин притаманними їм ознаками.
Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)	– українська держава, створена в 1917 р. на землях, що входили до складу колишньої Австро-Угорської імперії (Галичина та Буковина).
Збройні сили України	– військові формування, спеціально створені нашою державою для захисту її території та громадян.
Звичаї	– певні правила поведінки, які склалися в процесі людського співжиття і повторюються.

Злука, Акт Злуки	– об'єднання усіх українських земель в єдину державу, про що було оголошено 22 січня 1919 р.
Ідеологія	– система політичних, етичних, правових, релігійних поглядів.
Історична подія	– ряд пов'язаних між собою історичних фактів, логічно завершених та обмежених в часі та просторі.
Історична пам'ять	– сукупність суспільних уявлень про історію.
Історичний факт	– реальна, не вигадана подія з минулого, незмінна і конкретна найменша одиниця в історичній інформації.
Історичний процес	– безперервний ланцюжок історичних подій, сукупність неперервних причин-подій-наслідків.
Історія	– наука, що вивчає минуле людства.
Кабінет Міністрів України	– уряд України, найвищий орган в системі органів виконавчої влади.
Киримли (кримці, кримчаки)	– народ, що сформувався на території Кримського півострова, корінний народ України.
Кіборги	– символічна назва українських військових, які 242 дні героїчно обороняли Донецьке летовище під час Антитерористичної операції.
Компромiс	– взаємні поступки задля досягнення мети.
Комунізм	– ідеологія, яку намагалися утвердити в Радянському Союзі більшовики, возвеличуючи робітників, інші ж групи суспільства вважалися непотрібними.
Консенсус	– спільні рішення, в яких враховано думку та інтереси всіх сторін.
Конституція	– <i>Основний Закон держави</i> , який установлює основи суспільного і державного життя в державі та прав людини, а також порядок формування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх повноваження.
Конфлікт	– зіткнення, загострення непорозуміння, суперечностей унаслідок того, що погляди, думки, цілі чи способи їх досягнення не співпадають.

Королівство Руське	– назва Галицько-Волинської держави після того, як князь Данило Романович у 1253 р. прийняв королівську корону.
Корупція	– зловживання владою або службовим становищем задля отримання незаконної вигоди для себе.
Кримське ханство	– держава народу кримли (яких пізніше назвали кримськими татарами), що проіснувала у Криму та Причорномор'ї з 1441 до 1783 рр.
Медіаграмотність	– здатність ефективно розрізняти й оцінювати інформацію.
Меценати	– особи, що безкорисливо матеріально підтримують розвиток культури, освіти, науки тощо.
Мова ворожнечі	– агресивні висловлювання, які принижують іншу людину чи групу людей.
Монархія	– держава, якою пожиттєво керує одна особа (князівство, королівство, царство, ханство), а вся повнота влади (єдиновладдя) передається від батьків до дітей.
Нацизм	– ідеологія, яку намагалися утвердити в Німеччині, проголошуючи расизм та підкорення інших народів.
Небесна Сотня	– загиблі учасники Революції гідності.
Незалежність держави	– право самостійно ухвалювати рішення, обирати союзників і творити майбутнє, зважаючи на інтереси свого народу.
Організація Об'єднаних Націй	– міжнародна організація, заснована у 1945 р., основним завданням якої є збереження миру в світі.
Особистий простір	– проміжок простору навколо людини (повітря, місця), який ніхто не має права порушувати без її дозволу, розрізняють фізичний та психологічний особистий простір.
Остарбайтери	– українці, силою вивезені на примусові роботи до нацистської Німеччини в роки Другої світової війни.

Помаранчева революція	– серія акцій непокори, які охопили Україну у 2004 р., головною вимогою яких було проведення чесних та демократичних виборів.
Права людини	– визнані світовим співтовариством блага й умови життя, можливості, що їх особа може домагатися від держави і суспільства, у яких вона живе.
Праведники народів світу	– особи, які, ризикуючи власним життям та життям своїх рідних, переховували євреїв, допомагаючи їм уникнути страти під час Другої світової війни.
Президент	– глава держави, який виступає від імені держави, є гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності.
Расизм	– переконання про те, що деякі раси (групи людей зі схожими зовнішніми ознаками) є кращими, розумнішими, тому мусять управляти «нижчими» расами.
Революція гідності	– низка протестів 2013–2014 рр. в Україні, внаслідок яких було повалено режим президента Віктора Януковича.
Республіка	– держава, громадяни якої обирають представників, котрим доручають здійснювати вищу державну владу від свого імені впродовж певного терміну.
Референдум	– спосіб ухвалення рішень шляхом всенародного голосування.
Розстріляне Відродження	– плеяда талановитих діячів української культури 1920–1930 х років, знищених комуністичною владою.
Русь-Україна	– одна із найбільших держав Європи зі столицею у Києві, що існувала у IX–XIII століттях.
Рух Опору	– боротьба частини населення окупованих країн проти загарбників в роки Другої світової війни.
Світова війна	– глобальний (загальний) конфлікт, протистояння, до якого залучені більшість країн світу: Перша світова війна — 1914–1918 рр.; Друга світова війна — 1939–1945 рр.

Світова економіка	– глобальна (всесвітня) система господарювання, яка об'єднує національні економіки у їхньому зв'язку.
Січ	– укріплена фортеця, адміністративний та військовий центр українського козацтва.
Союз Радянських Соціалістичних республік (СРСР)	– держава, яка існувала в 1922– 991 роках, створена більшовиками, з панівною комуністичною ідеологією та зі столицею у місті Москва.
Сталий розвиток	– життєздатний, самопідтримуваний, всебічно-збалансований розвиток, зорієнтований на задоволення потреб сучасного суспільства водночас із турботою про збереження ресурсів планети для майбутніх поколінь.
Суверенітет держави	– рівноправність з іншими державами, єдність і захищеність державної влади від зовнішнього впливу, недопустимість втручання будь-кого у внутрішні справи держави.
Суспільство, соціум	– об'єднання людей, які взаємодіють між собою та є взаємозалежними одне від одного.
Територіальна громада	– добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр.
Толерантність	– здатність взаємодіяти з людьми іншого способу життя, без ворожнечі сприймати думки і погляди, які відрізняються від власних, противага нетерпимості.
Традиції	– історично складені норми поведінки, смаки, досвід, які передають від покоління до покоління, з роду в рід багато століть.
Українська Галицька Армія	– збройні сили Західноукраїнської Народної Республіки.
«Українська Держава»	– держава, очолювана гетьманом Павлом Скоропадським, яка у 1918 р. замінила Українську Народну Республіку.

Українська діаспора	– спільнота вихідців з України та їх дітей, що живуть за її межами, зберігають зв'язок Україною та дбають про збереження народних традицій.
Українська Народна Республіка (УНР)	– українська держава, створена в 1917 р. на землях Наддніпрянської України, що входили до складу колишньої Російської імперії.
Українська Повстанська Армія	– українська армія, яка діяла у підпіллі проти нацистських та радянських військ.
Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)	– українські землі у складі Радянського Союзу (СРСР), які лише формально мали ознаки самоврядності.
Українські січові стрільці	– учасники збройного формування, створеного українцями на початку Першої світової війни.
Фейк	– спеціально поширювана відверто неправдива інформація (<i>дезінформація</i>).